

Editör: Doç. Dr. Erkan Arslan

Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

NİSAN
2023

Editor:

Doç. Dr. Erkan Arslan

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler

Alanında
Uluslararası Araştırmalar XIII

EĞİTİM
yayınevi

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XIII

Editör: Doç. Dr. Erkan Arslan

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6408-94-4

1. Baskı, Nisan 2023

Kütüphane Kimlik Kartı

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XIII

Editör: Doç. Dr. Erkan Arslan

184 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6408-94-4

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.

P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America

americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721

Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

+90 332 499 90 00

bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

+90 537 512 43 00

bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

TAKDİM VE TEŞEKKÜR	V
TÜRKİYE’NİN GÖÇ UYUM PLANI VE YEREL YÖNETİMLER	7
Erkan ARSLAN, Bilgen SÖNMEZ	
HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE ÖRGÜTSEL YAPIYA ETKİ EDEN DEĞİŞKENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	25
Nazmiye Ülkü PEKKAN	
BRICS-T ÜLKELERİNİN PANDEMİ DÖNEMİ REFAH DÜZEYLERİNİN ENTROPİ AĞIRLIKLI MAIRCA YÖNTEMİYLE ANALİZİ	41
Sibel ERİŞKAN, Yusuf ŞAHİN	
ÇANKIRI KONAKLARININ TURİZME KAZANDIRILMASI: FERİT AKALIN RADYO VE İLETİŞİM EVİ ÖRNEĞİ	59
Ayhan DAĞDEVİREN	
TÜRKİYE’DEKİ YEREL VERGİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 2006-2021 DÖNEMİ	89
Mustafa TEKDERE	
ENFLASYONLA MÜCADELEDE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ ETKİLİ Mİ? G7 ÜLKELERİNDEN KANITLAR.....	113
Dilek ATILGAN	
NAMIK KEMAL’İN SİYASAL TEORİSİNDE DİN VE HUKUK İLİŞKİSİ	125
Ramazan LEVENT	
MODERNLEŞME VE TOPLUM: GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA.....	145
Muazzez ÖZDEMİR	
SAYI SİMGEÇİLİĞİ VE İŞLEVLERİ BAĞLAMINDA HAKAS TÜRKLERİNİN MASALLARINDA SAYILAR	169
Ahmet Şükrü SOMUNCU	

TAKDİM VE TEŞEKKÜR

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII başlıklı e-kitap formatındaki bu eserde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde çalışmalar yürüten bilim insanlarının çalışmalarına yer verilmiştir. Kitabımız, bilimsel ilkelere uygun içerikte, dokuz bölümden oluşmaktadır ve her bölümün sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Çalışmaya katkı sağladıkları için tüm yazarlara teşekkür ediyoruz. Sosyal bilimler alanına ait günümüz temel meselelerinin ele alındığı bu kitabın okuyucularına katkı sunması ve yararlı olmasını ümit ederiz.

Kitabımızda farklı yazarlar tarafından kaleme alınan çalışmalar şöyledir;

1. Göçmenlerin yeni katıldıkları toplum ile ve bu toplumun yerleşik kurumları, hukuku ve kültürü ile uyumu bir anda ve kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir. Uyum konusu yönetilmesi gereken bir süreçtir. **“Türkiye’nin Göç Uyum Planı ve Yerel Yönetimler”** başlıklı çalışma Türkiye’nin göçmen uyum politikalarının yerel yönetimler düzeyinde ne oranda kabul gördüğü ve uygulama şansı bulduğu konusuna odaklanmakta, mevcut uygulamalardan örnekler ve uygulama eksikliklerine yönelik öneriler sunmaktadır.
2. **“Havayolu İşletmelerinde Örgütsel Yapıya Etki Eden Değişkenlerin Değerlendirilmesi”** başlıklı çalışma ile örgüt yapısını belirleyen ve bu yapıya etki eden faktörlerin örgütten örgüte farklılık göstereceği ve her örgütün yapısal değişkenlerinin örgüt özelinde ele alınarak incelenmesi gerekliliği konusuna dikkat çekilmek istenmiştir. Bu bağlamda makalede örgüt yapısına etki eden değişkenlerin havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmeler açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirme kapsamında öncelikle örgüt yapısı ve yapıya etki eden değişkenler ele alınmış, akabinde havayolu işletmeleri özelinde sürdürülen iş ve işleyişlere ilişkin süreçler yapısal değişkenler açısından irdelenmiştir.
3. **“BRICS-T Ülkelerinin Pandemi Dönemi Refah Düzeylerinin Entropi Ağırlıklı MAIRCA Yöntemiyle Analizi”** başlıklı çalışmada, Legatum Enstitüsü tarafından yayınlanan gelişmişlik endeksi raporunda yer alan veriler ÇKKV yöntemleri olan Entropi ve MAIRCA ile kullanılarak BRICS-T ülkelerinin (COVID-19) pandemi öncesi ve sonrası dönemdeki refah düzeyi değerlendirilmesi yapılmıştır.
4. Çankırı kenti, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihî, kültürü ve mimari mirası ile önemli bir yerleşim yeridir. **“Çankırı Konaklarının Turizme Kazandırılması: Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi Örneği”** başlıklı araştırma makalesinde Çankırı il merkezinde bulunan Sarıkadı Konağı’nın Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’ne dönüşerek turizme kazandırılması konusu irdelenmektedir.

5. **“Türkiye’deki Yerel Vergiler Üzerine Bir Değerlendirme: 2006-2021 Dönemi”** başlıklı çalışmada mahalli idarelere ait yerel vergiler, oransal analiz yöntemiyle incelenmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Türkiye’nin mahalli idare sistemi ve mahalli idarelerin gelir yapısı üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümlerde ise bir gelir türü olarak yerel vergiler hakkında kanuni altyapıyı esas alan birtakım bilgiler sunulmuştur.
6. **“Enflasyonla Mücadelede Yenilenebilir Enerji Tüketimi Etkili Mi? G7 Ülkelerinden Kanıtlar”** başlıklı G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamayan çalışmada Dünya Bankası veri tabanından elde edilen 1990-2015 yıllık veriler ile ampirik analizler sunulmuştur.
7. Avrupa modernleşmesi Osmanlıya ithal edilirken tartışmaya yol açan en önemli konunun modernleşme ile din/İslam arasındaki uyumun nasıl sağlanacağı ve çatışmanın nasıl çözüleceği konusu olmuştur. **“Namık Kemal’in Siyasal Teorisinde Din Ve Hukuk İlişkisi”** başlıklı makalede ‘modernleşme çabaları ile İslam arasındaki uzlaşmanın nasıl sağlanacağına ilişkin ana tema etrafında hukuk din ilişkisine dair Namık Kemal’in düşünceleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda makalede Namık Kemal’in bir siyasal sistem olarak usul-i meşveret bağlamında hukuk ile din arasındaki ilişkiye dair ortaya koyduğu fikirleri incelenmektedir.
8. Modernleşme ve toplumun ele alındığı **“Modernleşme Ve Toplum: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma”** başlıklı çalışmada öncelikle modernleşme, modernliğin kökenleri ve toplum kavramları üzerinde durulmuş olup geleneksel ve modern toplum ayrımı üzerine bir değerlendirme sunulmuştur.
9. **“Sayı Simgeciliği Ve İşlevleri Bağlamında Hakas Türklerinin Masallarında Sayılar”** başlıklı çalışma bir edebiyat türü olarak masal anlatılarındaki sayı simgeciliğine ve bu sayede diğer simgelere dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışma özel olarak çok güçlü bir sözlü edebiyata sahip olan ve masallarında da birçok mitolojik öğeyi işleyen Hakas Türklerinin masallarına odaklanmaktadır. Makale, Hakas Türklerinin masallarını sayı simgeciliği bağlamında değerlendirilerek, sayıların mitolojik kökenlerini de dikkate alarak metin içinde yüklendiği işlevler üzerine değerlendirmeler sunulmaktadır. Ayrıca çalışma Hakas Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki ortak kültür öğelerinin tespitine yönelik bir çabayı da içinde barındırmaktadır.

TÜRKİYE'NİN GÖÇ UYUM PLANI VE YEREL YÖNETİMLER

Erkan ARSLAN¹, Bilgen SÖNMEZ²

GİRİŞ

En yalın ifade ile insan hareketliliği anlamına gelen göç hadisesi, insanlık tarihinin her döneminde var olan bir olgu olarak günümüze kadar devam etmiş ve devam edecek bir yer değiştirme çabasıdır. Farklı dönemlerde farklı sebeplere bağlı olarak artan ve azalan bir süreç izleyen göç hareketi; kimi zaman iklim, deprem, sel vb. doğa olayları nedeniyle; kimi zaman, savaş, şiddet, zulüm gibi siyasi sebeplerle; kimi zaman yoksulluk, iş, eğitim, sağlık gibi sosyal sebeplerle insanların daha iyi bir hayata erişim adına çıktıkları yolculuğun adıdır.

Göç kavramı çıkılan yolculuğun süresine, sebebine ve hedefine bağlı olarak farklı adlar almaktadır. Çalışmanın odağında yer alan uluslararası sınırlar geçilerek başka ülkelere yapılan göç yolculuğunu anlatan "uluslararası göç" kavramı da bunlardan biridir. Uluslararası göçler günümüzde kazandığı küresel boyut ile bölgeleri, ülkeleri ve toplumları etkiler hale gelmiştir. Ulaştığı hacim ve etki alanı ile göç hareketi, hem göç alan hem de göç veren toplum ve ülkelerde değişimlere yol açmaktadır. Bu değişimin yönetilmesi krizlere değil fırsata dönüştürülmesi, çatışmaya ve ayrılmaya değil uzlaşa ve birlikte yaşama kültürüne kavuşması göçmenlerin göç ettikleri ülkeye uyum sağlama düzeyine bağlıdır.

Göçmenlerin yeni katıldıkları toplum ile ve bu toplumun yerleşik kurumları, hukuku ve kültürü ile uyumu bir anda ve kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir. Uyum konusunun yönetilmesi gereken bir süreç olduğu ortadadır. Türkiye, dünyada en fazla göçmen³ nüfusuna ev sahipliği yapan ülkelerinden

1 Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID 0000-0002-8273-9460 erkana@cumhuriyet.edu.tr

2 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID 0009-0009-9019-8527 bilgen.tunaeren2@gmail.com

3 Makalede başta Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler olmak üzere Türkiye'deki tüm yabancılar için şemsiye bir kavram olarak "göçmen" kavramı tercih edilmiş olup, bu kavram herhangi hukuki bir statü belirtmek için kullanılmamakta, sadece başka ülkelerden gelmek suretiyle Türkiye'ye giriş yapan toplulukları vurgulamak için sosyolojik bir kavram olarak kullanılmaktadır.

biridir. Türkiye'nin artan göç hareketliliği ve kalıcılığa dönüşen göçmen nüfusuna yönelik toplumsal uyum konusunda başta Uyum Strateji Belgesi kurumlarına çeşitli görevler yüklemiştir.

Çalışmada Göç İdaresi Başkanlığının istatistikî verileri ile 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı göstergelerinden ve göçmenlerin yoğun yaşadığı çeşitli belediyelerin; internet sayfaları, strateji planları ve faaliyet raporları gibi belgelerden ve diğer yayın, doküman ve çalışmalarından faydalanılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle Türkiye'nin göçmen uyum politikalarının yerel yönetimler düzeyinde ne oranda kabul gördüğü ve uygulama şansı bulunduğu konusu analiz edilmeye çalışılmıştır.

ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU VE YEREL YÖNETİMLER

Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen tek bir tanıma sığdırılmış bir olgu da değildir. Göç kavramına yönelik açıklamalar, göçün coğrafi bir hareketlilik olduğunda noktasında kesişmektedir. Günümüzde kitlesel boyutu ve küresel görünümü ile insanlığın devam eden göç hareketliliği ulusal, bölgesel ve küresel bir problematiğe ve insani drama dönüşmemesi için uluslararası kurumlara, ülkelere ve ulus altı kurum ve organizasyonlara önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler de bu sayılan aktörlerinden biridir.

Göçmenlerin, ev sahibi toplum ile ilk temaslarından itibaren dil, etnik köken, yaşam tarzı, din ve inanç farklılıkları nedeniyle ilişki kurmakta zorlanacakları aşikârdır. Bu noktada yerel yönetimler, kentin yeni sakinleri ile yerleşik toplum arasında farklılıklardan kaynaklı gerilimleri yönetme, ortak paydalar oluşturma, ilişki kurma ve kabul gibi uyum politikalarına katkı sunabilme potansiyeli bulunan kurumlardır.

Uluslararası Göç ve İlgili Kavramlar

Göçebe hayatların sürdüğü çağlarda göç olgusunun anlamlı bir karşılığı olmasa da insanlığın yerleşik hayata geçtiği ilk dönemden günümüze kadar da göç hadisesi son bulmuş değildir. Bu kez insanlar; doğal, ekonomik, toplumsal, siyasal, dini birtakım dinamiklerin etkisi ile yaşadıkları yerleşim yerlerini değiştirme ihtiyacı hissetmiş ve sürekli bir hareketlilik içerisinde olmuşlardır. Bu anlamda Antik Çağ'dan günümüze yeryüzünün farklı bölgelerinde insan hareketliliği anlamında bir göç hadisesi hep olmuştur. Ancak 19. yüzyıldan itibaren göç akımlarını tetikleyen yeni dinamiklerin ortaya çıkmasıyla birlikte göç hareketinin bir problematiğe dönüşmesi ve göç araştırmalarına yönelik dikkatlerin yoğunlaştığı bir döneme geçilmiştir (Porumbescu, 2018).

Göç kavramını açıklamada öncelikli müracaat edilen temel kaynak Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanan Göç Terimleri Sözlüğü'dür. Sözlükte göç kavramına: "Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Süresi, yapısı ve nedeni ne

olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna; mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir” şeklinde açıklama getirilmiştir (IOM, 2013).

İnsanların yaşadığı coğrafyayı geride bırakması ve yeni yaşam süreceği yerlere taşınması göç hareketini anlatırken bu yolculuğun arkasında farklı sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler arasında doğal, ekonomik, sosyal, siyasi ve güvenlik gibi itici ve çekici faktörler sayılabilir (Yüksek-Telsaç ve Telsaç, 2022:115). Bu faktörlerin etkisi ile göçler en yakın mesafeden en uzak mesafelere, bireysel çıkılan yolculuktan kitlesel boyutta nüfus hareketine, gönüllü bir tercihten zorunlu bir dayatma ve kaçışa kadar çeşitli boyutlar kazanacaktır.

Göç olgusuna yeni boyutlar kazandıran önemli bir gelişme ulus devlet anlayışının ortaya çıkması olmuştur. Ulus devletin icadı ile birlikte göç olgusu bir yandan uluslararası boyut kazanırken diğer taraftan da göç literatürüne iç göçler ve dış göçler biçiminde yeni kavramlar eklendi. İç göç; ülke sınırları içerisinde kalınarak gerçekleştirilen bir yer değiştirmeyi anlatırken, dış göç veya uluslararası göç kavramı ise; ülke sınırları dışına taşınan göçleri anlatmaktadır. Bu tanımlara ek olarak uluslararası göç literatüründe yer bulan bir diğer kavram seti ise düzenli ve düzensiz göçlerdir. Düzenli göç; uluslararası göç hadisesinin hukuki koşullara uygun olarak gerçekleştirilmesini anlatırken düzensiz göç ise; uluslararası göç yolculuğunda ülkeler arası geçiş süreçlerinin yasadışı olarak gerçekleştirilmesini anlatır bir kavramdır (Arslan, Çiçek, vd.,2021:99-100).

Uluslararası göçün aktörlerine verilen sıfatlar ise bir o kadar çeşitlidir. Buna göre; göçmen, sığınmacı, mülteci, şartlı mülteci, geçici koruma statüsü gibi kavramlar göç edenlerin göç ettikleri ülkelerdeki statülerini ve hukuki konumlarını anlatmak üzere oluşturulan kavram setleridir. Mülteci “İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” olarak tanımlanırken, sığınmacı kavramı ise, mülteci olabilmek statüsüne ilişkin ulusal ve uluslararası belgelerle belirlenen çerçevede başvuru yapmış ve başvurusunun sonuçlanmasını bekleyen bireydir. Geçici koruma “Çatışma veya yaygın şiddet ortamlarından kitlesel olarak kaçıp gelen kişilere öncesinde bireysel statü belirleme işlemine tabi tutulmaksızın Devlet tarafından geçici koruma sağlama konusunda geliştirilen düzenleme”, göçmen terimi ise genellikle, “bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Sığınmacı; “Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne

ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi”ler için kullanılan hukuki kavramlardır (IOM, 2013).

Uluslararası Göç ve Yerel Yönetimler

Bir yandan gelişen ulaşım, haberleşme, bilgi ve iletişim teknolojileri diğer taraftan ülkeler arasındaki ekonomik koşullar ve fırsat eşitsizlikleri göçmen ağlarını ve uluslararası bağları kuvvetlendirerek (Saraç, 2021:200) göç hareketinin hızlanmasına ve yeni göç akımlarının da başlamasına neden olmuştur. Günümüzde doğdukları ülkeden başka ülkede yaşayan tahmini 281 milyon insan bulunmaktadır. Bu sayı son 50 yılda üç kattan fazla artarak küresel nüfusun %3,6'nı göçmen porsiyonuna çekerken artışın katlanarak devam edeceği tahmin edilmektedir (URL-1).

İçinde bulunduğumuz çağda küresel düzeyde artan göç hareketliliği dünya siyasetinde daha geniş etkiler ortaya çıkarırken; 21. yüzyılı da “göçler çağı” olarak tabir edilir hale getirmiştir (Castles ve Miller, 2014). Gerçekten de 21. yüzyılda ülkeler ve bölgeler arasındaki derinleşen yaşam standartları farkı ve ekonomik dengesizlikler ve bunlara ek olarak güvenlik, temel kamu hizmetlerine erişim, rejim baskısı, terör eylemleri gibi birçok sebep göçleri canlı tutmaya devam etmektedir (Arslan, 2021a:24). Göç üreten bölgelerin en yakınından başlamak üzere dünyanın daha güvenli, gelişmiş ülke ve bölgelerine doğru göçlerin yeni rotası şekillenmiş durumdadır.

21. yüzyılda uluslararası göç hareketliliğinde önemli bir artışın dikkat çektiği kadar Türkiye'ye yönelen göç akışında da dramatik bir yükseliş karşımıza çıkmaktadır. Başta Suriye olmak üzere “Arap Baharı” olarak nitelendirilen bölgesel krizlerin de etkisi ile yaşandığı coğrafyalardan kaçıp daha güvenli ve iyi şartlarda yaşamak isteyen insanların öncelikli hedefi Türkiye olmuştur. 2010 ortasında Suriye'de meydana gelen iç çatışmalar sonrası başlayan göç dalgası karşısında Türkiye birkaç yıl içerisinde 3,5 milyonu aşan bir Suriyeli nüfusa ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye'ye sığınan Suriyeliler ülkelerindeki kriz ve çatışma ortamı sona erene kadar geçici koruma statüsü verilerek Türkiye'de ikametlerine izin verilmiştir (Arslan, 2021b:7).

Kitlesel biçimde başlayan ve bir planlama yapılmasına fırsat vermeyen, beklenmedik bir anda gerçekleşmiş göçlere karşı başlangıçta göçmenlerin kamplarda toplanması bir çare olarak düşünülse de kamplarda baş gösteren çatışma, hareketsizlik, güvensizlik, eşitsizlik, kamp alanlarının insani ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması gibi koşullar kamplarda yaşamı zorlaştırmıştır. Bunun üzerine maddi güce sahip bazı Suriyelilerin kentsel alanlara dağılmasına izin verilmiş ve diğer bazı Suriyelilerin de çeşitli kentlerindeki akrabalarının yanında kalmalarına müsaade edilmiştir (Arslan, 2021: 19).

Böylece başlangıçta çeşitli barınma merkezlerinde toplanan Suriyeliler geçen bunca zaman sonra barınma merkezlerinden kentlere dağılırken yedi ilde

oluşturulan dokuz barınma merkezinde kalan Suriyeli nüfus ise 63 binlere kadar düşmüştür. Geçici barınma merkezleri dışında kalan ana kitle Suriyeli nüfus kendi olanakları dâhilinde kentlerde yaşamlarını sürdürmek üzere tüm illere ama en çok da başta İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin, Bursa, İzmir gibi büyükşehirlerle dağılmışlardır. Suriyeli nüfusun kentlere dağılması ile birlikte “yoğun bir nüfus hareketi” yaşandığı bu illerdeki -yerel ve müşterek hizmetlerin sunumu ile görevli- belediyeler açısından yeni bir durum ortaya çıkmış oldu (Taşcıer, 2021).

Günümüzde Türkiye genelinde yedi kentte nüfusun %10’undan daha fazla Suriyeli nüfus ikamet etmektedir. Sadece İstanbul’da kayıtlı Suriyeli nüfusu 530 binlere ulaşmış durumdadır. Bu haliyle İstanbul’daki Suriyeli nüfus birçok ilimizin toplam nüfusundan daha fazla bir sayıya denk gelmektedir. Suriyeli nüfusun kentlerdeki ulaştığı bu görünüm yerel yönetimleri uluslararası göçler konusunda bir aktör olarak sahaya çekmektedir.

Yerel yönetimler, belirli coğrafi bölge sınırları içinde yaşayan yerel topluluğun ortak ihtiyaçlarının temini ve karşılanması noktasında görevler üstlenen, yönetim ve karar organları yine yerel halkın seçtiği kimselerden meydana gelen ve faaliyetlerinde belirli oranda özerkliği bulunan kentsel nitelikteki kamusal hizmetleri sunmakla görevli ve yetkili kamu kurumlarıdır. Bu bağlamda yerel yönetimler yerel ortak çıkarları, yerel düzeyde temsil ve yönetime katılımı, belirli bir bölgede yaşayan insanlarla ilgili meseleler ile ilgilenen kurumlardır (Arslan, 2019:115-116). Türkiye’de yerel yönetimler denilince ilk akla gelen belediyelerdir. Göçmenlerin gerek kırsalda yaşama koşulu bulamaması ve gerekse de barınma kamplarının imkân ve yetersizlikleri gibi sebeplerle kentlere dağılmaları yerel yönetimleri göç konusunda eylemde bulunmaya zorlamıştır. Bu bağlamda kentlerde yaşamayı seçen göçmenler için; barınma, eğitim, sağlık gibi temel hizmetler yanında diğer tüm ihtiyaç ve sorunların karşılanmasında başta kamusal hizmetleri yürütmekle görevli kurumlar olmak üzere diğer tüm sivil toplum ve uluslararası aktörlere görevler düşmektedir.

Göç yönetiminden sorumlu, görevli ve gönüllü tüm kurumlar arasında belediyelerin konuyla ayrı bir bağı söz konusudur. Bu bağdamda göçmen grupların insani yaşam sürme koşullarından, uyum süreçlerine yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Yerel yönetimler zorunlu olarak göç sürecinin aktörleri olduğu gibi gönüllü olarak sundukları her katkı göç ile gelen sorunların daha yönetilebilir bir seviyeye çekilmesine yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda Türkiye’de göçmen nüfusunun yoğun olduğu kentlerdeki belediyelerin gerek göçmenlere yönelik kamusal hizmetlerinde ve gerekse de uyuma yönelik faaliyetlerinde göçlerin dönemsel şartlarına uygun faaliyetler geliştirme çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Yasal çerçevede eksiklikler, mali ve toplumsal konulardaki sorunlar Türkiye’deki yerel yönetimlerin göç yönetiminde daha etkin yer almasını güçleştirmektedir. Bu eksikliğe rağmen

kentsel yaşamda önemli bir yer kaplayan bu kişilere hizmet sunma zorunluluğu belediyeler tarafından kabul edilmiştir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 239-241; Korkmaz, 2021:220).

Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin muhatapları yerel halk yani hukuktaki karşılığı ile hemşehrilerdir. Belediye hizmetlerinin yöneldiği bu kitle 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun Hemşehri hukukunu düzenleyen 13. maddesinde şöyledir; "Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur. Belediye hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar." Bu hüküm belediye hizmetlerinden yararlanabilmek için belediye sınırları içinde ikamet etmeyi ön koşul olarak saymaktadır.

Ancak aynı Kanun'un 14/b maddesinde "Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur" hükmü ise belediye hizmetlerinden yararlanabilmek için vatandaşlık bağına atıf yapmaktadır. Yerel yönetimler mevzuatındaki bu karışıklığa rağmen yine de göçmenlerin hemşehri statüsünde belediyelerin sunduğu hizmetlerden yararlanabileceklerine dair bir yoruma ulaşılabilir. Aksi durumda mevzuattaki bu karışıklık farklı belediyeler tarafından farklı uygulamaların ortaya çıkmasına ya da belediyelerin Suriyelilere yönelik hizmetlerinin genellikle açıktan ve doğrudan yapılmaması (Adıgüzel ve Tekgöz, 2019:25) gibi bir tercihi ortaya çıkaracaktır ki bu da hem hukuku zorlamak hem de kötü yönetim uygulamalarına sebep olabilecek sonuçlar üretecektir.

Mevzuattaki karışıklığa rağmen belediyelerin ürettikleri hizmetler noktasında göçmenleri dışlayan genel uygulamalara rastlanmamaktadır. Türkiye'de birçok belediyenin göçmenlere yönelik hizmetler noktasında çeşitli inisiyatifler geliştirerek önemli görevler yerine getirdikleri görülmektedir. Belediyelerin Suriyelilere yönelik hizmet alanları arasında dil eğitimi, barınma, sağlık, psikososyal destek, iş ve istihdam, eşya, gıda ve giysi yardımlarından meydana gelen sosyal hizmet örnekleri gibi hizmetler sundukları görülmektedir (Adıgüzel ve Tekgöz, 2019:30-31).

Yerel yönetimler halka en yakın idari birimler olmaları nedeniyle göçmen grupların kent yaşamına uyumu konusunda da en temel devlet aktörü olarak öne çıkmaktadırlar. Bu bağlamda yerel yönetimler göçmen grupların yerleşik halk ile ilişki kurmaları, göçmenlerin kamusal alanlardan yararlanmaları için imkânlar sunulması, kültürel adaptasyon konusunda destek hizmetleri verme ve bu kapsamda çalışmalar yaparak ulusal uyum politikalarına önemli katkılar sunabilecek kurumlardır.

TÜRKİYE'NİN GÖÇMEN UYUM STRATEJİSİ - ULUSAL EYLEM PLANI VE KURUMLARA ATFEDİLEN ROLLER

Göçmen ve ev sahibi toplumun farklılıkları oranında birbirine karşı olumsuz bir tutum içerisinde olmaları, bazı çekinceler taşımaları muhtemeldir. Bir kere göçmen gruplar, ev sahibi toplumun yaşam tarzından kültür ve dünya görüşüne kadar birçok dayatmaya karşılaşılabacaklarına dair endişeleri daha kapalı bir hayat ve ev sahibi toplumdan daha uzak bir alanda yaşam sürmelerine neden olacaktır. Diğer taraftan ev sahibi toplum ise milli değerlerinin bozulacağı, suç oranlarının artacağı, sağlık sisteminin ve ekonomik istikrarın olumsuz etkileneceği gibi düşüncelerle göçmen karşıtı bir tutum takınabileceklerdir. Bu ön kabuller her iki grup arasında potansiyel çatışma ve gerilim alanlarına neden olmaktadır. Başta siyasi otoritelerin ve ilgili göç yönetim aktörlerinin göçmenler ve ev sahibi toplum arasında ön yargıları kırarak, sosyal ilişkilerin gelişmesine imkân verecek uygun şartları hazırlaması elzemdir (Çiçek, 2022:185). Farklı kültürlerin bir arada yaşamaları anlamında uyum politikaları potansiyel problemlerin çözümü için anahtar bir kavram olarak görülmektedir.

Uyum, göçmenlerin kendi öz kültürlerini koruyarak ancak ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer birçok boyutu ile ev sahibi toplumu ile intibakını anlatır bir kavramdır. Uyum, göçmenlerin yabancıları oldukları yeni toplumla bütünleşmeleri ve yeniden toplumsallaşmaları adına oluşan ahengi içinde barındırmaktadır (Adıgüzel, 2016:52). Göç eden insanlar doğup büyüdüğü yerleri terk ederken değiştirdikleri sadece mekânları değildir. Göç edilen yeni yerlerde kültürel değerlerini yaşatacak ortamın olmaması göçmenlerin sahip oldukları bilgi, birikimlerini, alışkanlıklarını ve sosyal hayatlarını da değiştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Farklı dil, din, kültür, hayat tarzı, hukuk kuralları, sosyal ilişkiler gibi pek çok değişiklik ekonomik sorunlarla da birleşince göçmenler açısından yalnızlık, yabancılaşma gibi melankolik duyguların yarattığı sorunlar artacaktır (İnce, 2021:172). Göçmenler yeni yerleşim alanlarında yaşamsal faaliyetlere ve kültüre alışma süreçlerinde olumsuzluklar yaşarken göç edilen yerdeki yerli halkın da göç ile gelenleri kabullenmesi sancılı bir süreçte ilerleyecektir (Hırlak ve Emni, 2021:72). Ancak bu sancılı süreçler etkili ve çeşitli uyum politikaları ile minimize edilebilir ve hatta aşılabilir.

Göçmen grupların; sağlık, eğitim ve barınma başta olmak üzere istihdam ve psiko-sosyal destek dâhil çeşitli sosyal sorunları, dinî ve kültürel ihtiyaçları ve ortaya çıkabilecek uyum sorunları gibi konular, genellikle yerel yönetimlerin aktif oldukları sosyal ve kültürel hizmetler alanına girmektedir. Bu sebeple yerel yönetimlerin göçmenler konusunda görev ve sorumluluklar üstlenmesi doğal hatta gerekli bir pratik olarak görülmelidir (Daoudov, 2015).

Göç İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ile merkezi yönetim düzeyinde çeşitli bakanlıklara

ve bu bakanlıklara bağlı kamu kurum ve kuruluşlarının taşra teşkilatlarına, sivil toplum kuruluşlarına, medyaya çeşitli stratejik amaç ve hedefler yüklemiştir. Belgede göçmenlere yönelik yerel hizmetlerin dışında göçmenlerin uyumu konusunda da belediyelere aktif görevler yüklediği görülmektedir.

Göçmenlerin toplumla karşılıklı uyumunu konu alan ilk hukuki metin 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile olmuştur. İlgili kanunun 96/1 maddesi “Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.” Hükmü etrafında göçmenlerin uyumu ve bu alanda politikaların geliştirilebilmesi için normatif çerçeveler çizilmiştir. Kanun, yerel yönetimleri göçmenlerin uyumu noktasında görevli ve sorumlu kurumlar arasında saymaktadır.

Göç konusunda YUKK ve 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı belgesi yerel yönetimlere kentsel görevler dışında göç konusunda da önemli görevler yüklemektedir.

TÜRKİYE’NİN GÖÇMEN UYUM STRATEJİSİ VE YEREL YÖNETİMLER

Türkiye’nin Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ilk olarak uyum ana teması etrafında toplumsal uyum, bilgilendirme, eğitim, sağlık, işgücü piyasası ve sosyal destek (sosyal hizmet ve yardımlar) konuları olmak üzere altı tematik konunun belirlenmiş olduğu görülmektedir. Her tematik konu altında öncelikle Türkiye’nin mevcut durumu, uluslararası örnekler ile yasal ve kuramsal çerçeveye ilişkin araştırma örneklerine yer verilmiştir. Çeşitli kamu kurumlarından üst düzey yöneticilerin koordinasyon ve yönlendirme amaçlı görevler aldığı bir komisyon ve bu komisyonuna bağlı görev yapan ulusal teknik ekip kurulmuştur. Bu ekiplerin istişare toplantıları ve ilgili bakanlık temsilcilerinin katılımıyla tematik çalışma toplantıları düzenlenmiş ve farklı tematik başlıklar altında uyuma konusunda stratejik öncelikler, amaçlar ve hedefler saptanmıştır (URL-2).

Toplumsal Uyum ve Yerel Yönetimler

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı’nın ilk tematik başlığı toplumsal uyum olmuştur. Toplumsal uyum, göçmen kitlelerin yaşadıkları ev sahibi toplum ile kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden bütünleşmesi, ortak bir aidiyet hissinin geliştirebilmesi, kültürlerarası etkileşim, farklılıklara saygı gösterme

ve bir arada yaşama bilincinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal uyumun önemli göstergeleri arasında göçmen kişilerin kimliğinin tanınması, toplumsal yaşamdan dışlanmaması için dil, din ve kültür gibi farklılıklarının tanınması sayılmaktadır. Bu bağlamda toplumsal uyum için farklılığın ve çeşitliliğin toplumlar tarafından kabulü büyük bir önem arz etmektedir.

Toplumsal uyum konusunda, başta Göç İdaresi Başkanlığı olmak üzere medya, çeşitli sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve göçle alanında çalışmalar yapan tüm kamu kurum ve kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Başta sayılan kamu kurumları olmak üzere uluslararası ve yerel sivil toplum kuruluşları gibi temel aktörler de Türkiye'nin göç yönetim sürecine çeşitli çalışmalar yolu ile katkılar sunmaktadır.

Göçmenlerin kentlerdeki yoğunluğu, göçmenler ile hızlı bir etkileşim kurulmasını ve toplumsal uyum noktasında aksiyonların bir an önce geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum bir yerel yönetim birimi olarak belediyeleri göçmenlerin kentsel uyumu sürecinde önemli bir aktör olarak öne çıkarmaktadır. Gelişmelerle bağlantılı olarak 2011'den başlamak üzere göçmen yoğunluğunun fazla olduğu büyükşehir belediyeleri ve diğer belediyeler bir paydaş olarak göç yönetim süreçlerine dâhil oldukları görülmektedir. Suriyelilerin insani ve sosyal ihtiyaçlarını karşılama konusunda Türkiye'deki belediyelerin çeşitli projeleri hayata geçirdikleri görev ve sorumluluk aldıkları görülmektedir (Taşcier, 2021; Hırlak ve Emimi, 2021; Korkmaz, 2021).

Belediyelerin geçici koruma statüsüne sahip Suriyelilere yönelik çeşitli faaliyet ve hizmetler sunmalarına rağmen bu konuda belediyeler arasında bir bütünlük yoktur, süreklilik ya da sorunlara kalıcı çözümler üretme noktasında yetersizlikler söz konusudur. Diğer taraftan belediyeler arasında farklı uygulamalar ve yine daha çok temel ihtiyaçlar öncelikli inisiyatifler geliştirildiği görülmektedir. Göçmenlerin toplumsal uyumu noktasında Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı belediyelere çeşitli roller yüklemekte ve bu yüklenen rol ve görevlerin başında göçmenlerin topluma uyumunun kolaylaştırılması için belediyeler iş birliği kurulacak kurumlar arasında değerlendirilmektedir.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı, göçmenlerin toplumsal uyumu konusunda üç temel strateji belirlediği görülmektedir. "Göçe ve göçmenlere ilişkin toplumsal algının ve yabancılara yönelik tutumun toplumsal uyuma katkı sağlayacak şekilde yönetilmesi" ilk stratejik amaç olarak belirlenirken hedef olarak ise "Göçmenlere yönelik toplumsal kabul düzeyinin güçlendirilmesi ve göçmenlere yönelik olarak toplumsal kabulü arttırmak için gerekli tedbirlerin alınması" belirlenmiştir. Göçmenlerin toplumsal kabul düzeyinin güçlendirilmesi sürecinde toplumda yanlış bilinen konular hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi, olumlu hikâyelerin öne çıkarılması anlamında medyaya önemli görevler düşerken kültürel çeşitliliğin getirdiği zenginliği

işleyen bilimsel çalışmaların desteklenmesi de yürütülecek faaliyetler arasında sayılmaktadır. Belediyelere göçmenlerin toplumsal yaşama uyumuna yönelik destekleyici nitelikte hazırlanan yazılı ve görsel işitsel materyal ile katkı sunması görevi verildiği görülmektedir.

Belgede toplumsal uyum için açılan ikinci stratejik başlık “Yerel düzeyde birlikte yaşamın ve karşılıklı diyalogun geliştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Bu stratejik amaç için belirlenen hedefler ise “Belediyelerin toplumsal uyuma ilişkin rollerinin güçlendirilmesi için gerekli yasal, idari ve kurumsal düzenlemelerin yapılması”, “Yerel halk ile göçmenlerin bir arada yaşamalarının desteklenmesi” ve “Yabancıların din hizmetlerinden etkin faydalanmaları için gerekli alt yapının güçlendirilmesi” biçiminde belirlenmiştir.

Göçmenlerin din hizmetlerinden faydalanmaları noktasında alt yapının güçlendirilmesi stratejik hamlesi yerel yönetimlere bir sorumluluk yüklemeyen, belediyelerin toplumsal uyuma ilişkin rollerinin güçlendirilmesi için gerekli yasal, idari ve kurumsal düzenlemelerin yapılması konusu da başta parlamento olmak üzere siyasi otoritelere görevler düşmektedir. 2005’te yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda ve 2013’te yürürlüğe giren 6458 sayılı YUKK’ta da yerel yönetimlerin göçmen faaliyetlerine ilişkin önemli bir hükmün yer almadığı ve geçen bu sürede ilgili mevzuatlarda da bir güncellemeye gidilmediği görülmektedir.

Yerel halk ile göçmenlerin bir arada yaşam toleransının desteklenmesi göçmenlerin toplumsal uyumu için önemli bir faktördür. Kentsel hayat, müşterek kullanım alanları üzerinden ortak yaşam kültürünün oluşmasını ve sürdürülmesini gerekli kılmaktadır. Belediyelerin sunduğu yerel hizmetler belde sakinlerini/hemşehrileri hedef alırken aynı zamanda göçmen grupları da bu hizmetlerin dışına itmemektedir. Ev sahibi toplum ile göçmen bireylere yönelik faaliyetler ve bu faaliyetlerin sıklığı, ortak yararlanılabilecek mekânların çokluğu ve aynı zamanda yeterliliği gibi konular ortak etkileşimi ve toplumsal uyumu hızlandıracak hususlardır. Ortak faaliyetler ve mekân tasarımları yolu ile toplumsal uyuma katkıda belediyeler önemli bir paydaş olarak öne çıkmaktadırlar.

Bu maksatla Türkiye’nin Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı; belediyelerin sosyal ve kültürel merkezlerinin göçmenlerin de kullanacağı şekilde düzenlenmesi, göçmenlerle yerel halkın katılacağı sosyal, kültürel etkinlikler ve programların düzenlenmesi, göçle oluşan kültürel çeşitliliğe ilişkin yerel halka yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılması, göçmenlerin mekânsal olarak Türk toplumu ile bir arada yaşamalarının desteklenmesi için kentsel planlama konusunda araştırmalar yapılarak başta kamusal alanlar olmak üzere birlikte yaşamın desteklenmesine yönelik faaliyetler içerisinde olma, toplumsal uyum ve dayanışmanın artırılması amacıyla göçmenlere yönelik gönüllülük programlarının geliştirilmesi ve göçmenlerin kültürel uyumunu sağlamak

amacıyla kültür ve sanata erişimlerinin kolaylaştırılması gibi bir dizi konuda belediyelerden beklentilerini ortaya koymaktadır.

Göçmenlerin toplumsal uyumu konusunda belirlenen son stratejik amaç ise “Göçmenlerin yerel düzeyde danışma ve istişare mekanizmalarına aktif olarak dâhil olmalarının sağlanması” olarak belirlenmiştir. Bu stratejik amaçlar için belirlenen hedefler ise; göçmenlerin danışma mekanizmalarına katılımının sağlanması ve sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin geliştirilmesi olmuştur.

Göçmenlerin yerel yönetimler özelinde çeşitli danışma mekanizmalarına katılımı konusu bir anlamda kent konseylerine işaret etmektedir. Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı bu stratejik hedef için kent konseylerinin içinde Göç ve Uyum Meclislerinin kurulması ve bu meclislere yerel halkın temsilcilerinin de katılımının sağlanmasını yürütülecek faaliyetler arasına göstermektedir.

Belediye Kanunu 76. maddesine göre kent konseyi; hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, çevreye duyarlılık, katılım, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi ilkelerin hayata geçirilmesine yönelik birçok beklenti ile oluşturulmuş birimlerdir. Kent konseyinde değerlendirilen görüşlerin belediye meclisinin gündemine alınması ve böylece süreç sonunda belde halkının ihtiyaçlarına uygun kararların alınması desteklenmiş olacaktır. Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı’na göre; kent konseyleri içinde Göç ve Uyum Meclislerinin kurulması, bu meclislerde göçmen ve ev sahibi toplumun birlikte yer alması yerel düzlemde karşılıklı toplumsal uyuma katkı sunacak stratejik hedef olarak belirlenmiştir.

Uygulamada çeşitli belediyelerde göç ve uyum meclisleri, göçmen ve mülteci meclisleri, yabacılar meclisi ve çalışma gurupları gibi farklı isimler ile oluşturulan meclisler vasıtasıyla göçmenlerin yerel düzlemde karar alma mekanizmalarına dâhil edildikleri görülmektedir. Bazı belediyelerin kent konseyinde; göçmen meclisi, mülteci meclisi, yabancılar meclisi ve çalışma grubu gibi çeşitli adlar altında bu birimlerin oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin, İstanbul kent konseyi bünyesinde Göç, Çalışma Grubu, yine İstanbul Esenyurt Belediyesi Kent Konseyi adı altında Göçmen ve Mülteci Meclisi, Şişli Kent Konseyi adı altında Mülteci Meclisi yine Adana Kent Konseyi’nde Göçmen Meclisleri bu türden birimlerdir. İstanbul, Gaziantep ve Kocaeli kent konseylerinin bünyesinde de göçmenlerle ilgili çalışma gurupları bulunmaktadır. Bursa Kent Konseyi bünyesinde de bir yabancılar kent konseyi yer almaktadır. Göçmen yoğunluğunun fazla olduğu kentlerde gerek büyükşehir ve gerekse de ilçe belediyelerinin göçmen sorununu toplumsal uyum ile çözmek adına kayıtsız kalmadıkları görülmektedir (Şahin, 2021:37).

Bilgilendirme, Uyum ve Yerel Yönetimler

Göçmenlerin kimlik sorunu yaşamadan ve toplumsal hayatta dışlanmadan bir hayat sürebilmeleri için dil, din ve kültürel farklılıkların tanınması toplumsal uyum için gereklidir. Bir diğer toplumsal uyumu kolaylaştırıcı unsur göçmenlerin sahip oldukları hak ve hizmetler konusunda bilgilendirilmeleri ve bilgiye erişimlerinin kolaylaştırılmasıdır. Göçmenlere yönelik bilgilendirme kapsamında; ülkenin sosyal kültürel, ekonomik ve hukuki yapısı hakkında bilgiler aktarılması ve bu bilgi kanallarının bilinir olması ve sürekli açık olması önem arz etmektedir. Bilgilendirme ve uyum konusunda Uyum Strateji Belgesi genel görevli kurumlar arasında başta Göç İdaresi Başkanlığı olmak üzere Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER) ve online bilgi platformlarının oluşturulması ve geliştirilmesine atıf yapmaktadır. Ancak göçmenlere yönelik bilgilendirme ve istişare toplantıları konusunda belediyelerin de süreçte görevler üstlenmesi, Türkiye'nin kültürel, ekonomik, hukuk ve sosyal yapısı hakkında aktif bilgilendirme mekanizmalarında belediyeler de bir aktör olarak görevler alabilmelidir. Ancak bu konuda Uyum Strateji Belgesi'nde yerel yönetimlerin rolüne bir vurgu göze çarpmamaktadır.

Eğitim, Uyum ve Yerel Yönetimler

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nın bir diğer stratejik amaç olarak belirlediği öncelikte göçmenlerin eğitimi konusudur. Göçmen bireylerin nitelikli bir eğitim ile ekonomik yönden gelişimlerinin desteklenmesi, kalifiye insan kaynağına dönüştürülmesi ve ev sahibi toplumun dilini öğrenmesi toplumsal uyumu kolaylaştırıcı bir sonuç doğuracaktır. Türkiye'de göçmenlerin eğitimi konusunda aktif görevler alan kurumların başında Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu gelmektedir.

Belediye Kanunu eğitim, öğretim, kültür ve sanat konularında mahalli müşterek olmak kaydıyla “devlete ait her derecedeki okul binalarının yapım, bakım ve onarımı” ve “meslek ve beceri kazandırma kursları açmak” görevi vermektedir (14/a). Görüldüğü üzere örgün eğitim konusu belediyelerin görev, yetki ve sorumlulukları arasında yer almamaktadır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı göçmenlerin eğitimi konusunda yerel yönetimlere doğrudan bir görev yüklememekle birlikte uygulamada göçmen nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kentlerdeki birçok belediyenin okul yaşının üzerinde göçmenler için Türkçe dil kursları ve çalışma hayatına dâhil yetişkinler için ise mesleki eğitim kursları açarak göçmenlerin toplumsal uyum sürecine destek oldukları görülmektedir.

Sağlıkta Uyum ve Yerel Yönetimler

Sağlık, Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nın temel bileşenleri arasında dâhil edilen bir diğer alandır. Göçmenlerin taşındıkları ülkenin sağlık

sistemine uyumu ve erişim hakkı konusunda en büyük sorun alanı olarak bilgi eksikliği gösterilmektedir. Bu konuda eksiklik, sağlık çalışanlarının göçmen kişilerin özel gereksinimleri konusundaki deneyim eksikliğinden ve göçmenlerin de dil ve iletişim becerilerinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ülkemizde bulunan geçici koruma statüsündeki tüm yabancılar özel ve devlet tarafından sunulan sağlık hizmetlerine erişim imkânına sahiptirler. Geçici koruma kapsamındaki göçmenler Sağlık Bakanlığı'nın sunduğu sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanırlarken diğer yabancılar ise acil sağlık hizmetlerinden aynı şekilde ücretsiz olarak yararlanabilmektedirler (2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı).

Türkiye'deki yabancıların ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerine erişimi ve sunulan hizmetlerin kültürel farklılıkları dikkate alır bir şekilde sunumu uyum faaliyetlerinin bir unsurudur. Ancak bu konuda genel görevli birimler Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık tesisleridir.

Yerel yönetimlerin sağlıkla ilgili sınırlı görevleri bulunmaktadır. Belediye Kanunu'nda (madde: 15) gayrisihhî müesseseleri ruhsatlandırmak ve denetlemek, gayrisihhî işyerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak belediyenin sağlıkla ilgili görevleri arasında sayılmıştır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı göçmenlerin Türkiye'ye uyumu konusunda sağlık alanını da temel bileşenlerden biri olarak stratejik öncelikler arasına dahil etmiştir. Ancak sağlıkta uyum konusunda belirlenen amaçlar ve hedefler saha çok Sağlık Bakanlığı'na bağlı kurumlara görev ve roller yüklemektedir. Uyum Strateji Belgesi belediyelerin sağlık konusunda sınırlı görev alanları ve imkânlarını da göz önüne alarak bu konuda doğrudan belediyelere bir rol ve görev yüklenmiştir.

İşgücü Piyasasında Uyum ve Yerel Yönetimler

Türkiye'deki geçici koruma statüsündeki aktif çalışma hayatı içerisinde yer alan yabancıların çalışma hayatına dâhil edilmesi ve mağduriyetler yaşamaması için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yasal ve idari düzenlemeler başta olmak üzere çeşitli çabalar yürütmektedir. Bu konuda yabancılara verilecek çalışma izni ve muafiyet işlemlerine yönelik olarak 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu 13.08.2016 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Yasa ile birlikte göçmenlerin işgücü piyasasına erişimi düzenlenirken uyuma ilişkin hukuki düzenlemelerde tek tek oluşturulmaya devam etmektedir. Göçmenlerin mesleki yeterliliklerinin tespiti, işgücü piyasasına hızlı ve etkili erişimi, sosyal güvenlik ve diğer çalışma haklarına dair bilgilendirilmeleri konularında Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı başta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı

ve Yükseköğretim Kurulu gibi idari makamlara görevler yüklemektedir. Göçmenlerin işgücü piyasasına uyumu konusunda belediyelerin yetkili ve sorumlu birimler arasında sayılmamış olması belediyelerin görev tanımı ile açıklanabilir.

Sosyal Destek, Uyum ve Yerel Yönetimler

Türkiye’de göçmenlere yönelik olarak kamu kurumları ve gönüllü kuruluşlar tarafından ve hatta bireysel çabalar ile çok sayıda sosyal hizmet sunulmaktadır. Türkiye’de sosyal hizmet niteliğindeki kamu hizmetleri merkezi yönetim seviyesinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Göç, Afet ve Acil Durumlarda Psiko-sosyal Destek Daire Başkanlığı tarafından verilmektedir. Ayrıca sosyal hizmet alanında belediyelerde doğrudan bir çaba içerisinde oldukları ve göçmenlerin ihtiyaç duydukları çeşitli sosyal hizmet ve yardımları sundukları görülmektedir.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planında Türkiye’de çeşitli dezavantajlı guruplara yönelik olarak sunulan sosyal destek programlarının göçmenleri de içerecek biçimde geliştirilmesini ve ilgili tüm kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonun güçlendirilmesini stratejik amaç olarak belirlemiştir. Belgede sosyal hizmet ve yardımların göçmen guruplara ulaşması ve etkin hizmet sağlanması konusunda kamu kurumları, STK’ler, uluslararası kuruluşlar yanında belediyeler de bir paydaş olarak göreve davet edildiği görülmektedir.

Belediye Kanunu’nda belediye hizmetlerinin vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulması hükmü yer almaktadır. Belediye Kanunu’nu hemşehrilerin, belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları olduğunu ve yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması gerekliliğinden bahseder (m.13/1). Kanun’da mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; sosyal hizmet ve yardımlar yapmak, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak, gıda bankacılığı yapabilmek (m.14) belediyenin görevleri arasında sayılmıştır.

Ancak belediye tarafından sunulan hizmetler hemşehrilere yönelik olmakla birlikte göçmen bireylerinde belde sakini olarak değerlendirilebileceği konusunda bir uzlaşma olduğunu da belirtmek gerekir. Diğer taraftan belediyelerin “hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanır” hükmü ile hizmetlerin yerine getirilmesinde sayılan dezavantajlı kesimlerin gözetileceğine işaret edilmektedir. Temel ihtiyaçlara erişim noktasında imkânsızlığa düşen göçmen gurupların bu kategoride değerlendirilmesi böylece belediye tarafından sunulan çeşitli sosyal yardım ve hizmetlere erişiminin sağlanması da mümkündür.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı’nda sosyal destek ve uyum konusunda belediyelerden beklenen katkı, “Belediyeler tarafından sağlanan sosyal hizmet programlarından ve sosyal hizmet faaliyeti yürüttüğü (Kadın

Konukevi, Kreş, Huzurevi vb.) merkezlerinden göçmenlerin faydalanabilmeleri ve bu merkezlerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Zaten Türkiye’deki birçok belediyenin sundukları sosyal hizmet ve yardımlara göçmenleri de dâhil ettikleri ve gerek hemşehri hukuku kapsamında gerekse de sosyal belediyecilik uygulamasının bir gereği olarak konuya yaklaştıkları görülmektedir.

SONUÇ

Belirli bir coğrafi alanda yaşayan insanların yaşamını kolaylaştıracak, kendini güvende hissedebileceği mekânlara yönelme anlamında yeni yaşam alanı arayışı insanlığın ilk yaşam biçiminden günümüze kadar devam etmiştir. İnsanların ekonomik, toplumsal, siyasal, doğal birtakım sebeplerin etkisi ile yaşadıkları coğrafyadan taşınmaları göç kavramı ile açıklanmaktadır. Ancak günümüzde göçlerin uluslararası bir problematiğe dönüşmesi, üzerinde çalışmaların yoğunluk kazandığı alan ise daha çok uluslararası göçler konusudur (Arslan, 2021c:4).

Esasen göç etmek, göçmen için günlük yorgunluktan ziyade ömrün yorgunluklarını göze almak demektir. Göç hadisesi daha iyi yaşama hayali ile çıkılan yolculuk ile başlamakta ancak göze alınan bu yolculuk bir o kadar da risklerle dolu sonuçların doğması ile neticelenmektedir. Göçün nihayet bulunduğu ve yerleşik hale geçilen yeni mekânda ise yeni toplum hayatına dahil olmak ve uyum sağlamak adına göçmenler için öncelikli olan hayatta kalmak ve yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmektir.

Göç yolculuğu sadece göç edenleri değil aynı zamanda göçmenlerin yerleştiği ülkeleri ve bu ülkenin toplumunu, yerleşik kurumlarını ve sistemlerini de önemli biçimde etkilemiştir. Yoğun göçmen nüfusuna ev sahipliği yapan ülkeler yönetimlerini, politikalarını, mevzuatlarını ve kentsel mekânlarını yeni duruma göre değiştirdiği ve dönüştürdüğü görülmektedir.

Türkiye, Suriye’de başlayan iç çatışmalar başta olmak üzere ve diğer Arap coğrafyasında patlak veren toplumsal hareketler, yoksulluk, güvenlik, işsizlik şiddet gibi sebeplerden kaçan birçok yabancı için ilk sığınılacak ülke olmuştur. Türkiye, gerek izlediği politikalar gerekse de coğrafi konumu nedeniyle günümüzde dünyanın en fazla göçmene ev sahipliği yapan ülkesi haline gelmiştir. Yoğun göçmen nüfusuna maruz kalan Türkiye bir taraftan çeşitli aktörler ve politikaları devreye sokarak göçmenlerin toplumsal, yönetsel ve güvenlik sorunu yaratmadan yönetmek için çaba sarf etmektedir. Diğer taraftan ise göçmenlerin barınma, sağlık, eğitim, iş ve sosyal yardımlar gibi farklı alanlardaki ihtiyaçlarını karşılama anlamında ekonomik bir maliyete katlanmaktadır. Bu noktada göçmenlerin Türk toplumuna, kurumlarına, hukukuna ve kültürüne uyumu ve ilişkilerin düzeyli ve düzenli olarak sürdürülmesi için uyum politikalarına öncelik vermektedir. Bu maksatla Türkiye, 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı hazırlamıştır. Planda başta kamu kurumları olmak üzere

medya, sivil toplum örgütleri ve uluslararası aktörlerden beklentilerini ortaya koyan stratejik amaçlar ve hedefler sıralanmıştır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı, Türkiye'nin yoğun göçlere maruz kaldığı 2011 sonrası dönemin biraz uzağında 2018'de hazırlanmış olmasına rağmen Türkiye'deki gerek geçici koruma kapsamındaki ve gerekse de bu kapsamda olmayan tüm yabancıları kapsamı, göçmenlerin uyumuna yönelik bir stratejik vizyon ortaya koyması, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin mülteci entegrasyonunda belirlediği göstergeler ve hedefler ile benzerliği (Çiçek, 2021: 243), uluslararası standartlarda bir belge olarak Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ayrıca değerli kılmaktadır.

Türkiye'nin maruz kaldığı bu yoğun göçler sonrasında çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmış, bakanlıklar ve çeşitli kamu kurumları bünyesinde göç yönetimi ile görevli idari birimler oluşturmuştur. Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı çeşitli kurumlar eliyle göçmenlere sunulan başta sağlık, eğitim, işgücü piyasasına erişim, sosyal destek toplumsal uyum politikaları bağlamında nasıl bir koordinasyon sağlanacağını belirlemiştir. Bu konuda yerel yönetimleri de önemli bir paydaş olarak saymış ve sürece dâhil etmiştir.

Göçmen yoğunluğunun kentlerde olduğu ülkemizde göç yönetimi ve göçmenlerin uyumu gibi konularda yerel yönetimler ön plana çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin göçmenlerin uyumu konusunda bir paydaş olarak sayılmasına rağmen geçen sürede öngörülen mevzuat ve idari ve mali kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik bir hamle gerçekleştirilmemiştir. Yerel yönetimler mevzuatı incelendiğinde başta belediyeler tarafından göçmenlere hizmet sunma noktasında mevcut sorumluluklarının kısıtlı olduğu görülmektedir. Ancak yine de Türkiye'deki birçok belediye teşkilatı hemşehri hukukunun verdiği yetki ile belediye sınırları içerisinde ikamet eden göçmen ya da vatandaş ayırımı yapmaksızın herkese eşit ve benzer yerel hizmetleri sunmaktadır. Belediyelerin göçmenlere yönelik en fazla görev aldığı ve hizmet sunduğu alanların başında sosyal hizmet ve yardımlar gelmektedir. Ancak "toplumsal uyum", "bilgilendirme, katılım ve uyum" gibi konularda Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı belediyelere önemli stratejik amaçlar ve hedefler atfetmektedir. Belediyelerin Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planına uygun ölçülebilir ve denetlenebilir ve sonuçları raporlanabilir faaliyetler içerisinde olması önemlidir. Aksi halde ne kadar iyi görev dağılımı, kusursuz bir plan yaparsanız yapın, verimli ve koordineli bir şekilde sürecin yürütülemediği durumlarda sonuç sadece kaynak israfına dönüşecektir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Adıgüzel, Y. ve Tekgöz, N. (2019). *Türkiye'deki Suriyeliler ve Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü*, İstanbul: UCLG-MEWA Yayınları.
- Arslan, E., (2019). Yerel Yönetimlerin Gelişim Süreci ve Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme. (Ed. Özcan Sezer ve Hüseyin Çavuşoğlu), *Kamu ve İşletme Yönetiminde Yeni Perspektifler*, (s.109-143), Ankara: İKSAD Publishing House.
- Arslan, E., (2021a). Uluslararası Göçe Teorik Bakış ve 21. Yüzyıl Göçleri: Göç Karşıtlığının Yükselişi ve Zorunlu Göçlerin Artması Üzerine Bir Değerlendirme. (Ed. Erkan Arslan), *Uluslararası Göç Üzerine Akademik Çalışmalar*, (s.1-33), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arslan, E., (2021b). Türkiye'de Göç Yönetimi: Süreçler Aktörler ve Politikalar. (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (s.1-30), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arslan, E., (2021c). Göçü Harekete Geçiren Bir Dinamik Olarak Güvenlik: Suriye'nin Devlet Kapasitesi ve Kırılgan Devlet Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme. (Ed. Erkan Arslan), *Yerel Ve Bölgesel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler* (s.1-24), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arslan, E., Çiçek, A., & Baykal, Ö. N., (2021). Türkiye'deki Siyasal Partilerin Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler Sorununa Bakışı Üzerine Bir İnceleme. (Ed. Erkan Arslan), *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar* (s.93-123). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Castles, S., Haas, H. D. ve Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (5th edition). Palgrave Macmillan
- Çiçek, A. (2022). Türkiye'de Göçmen Entegrasyonu ve MIPEX Verilerine Göre Değerlendirilmesi. (Ed. Hamza Bahadır Eser), *Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler: Güncel Tartışmalar*, (s.185-204), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çiçek, A. ve Taylan, Ö., (2021). Türkiye'nin Stratejik Göç Yönetimi Hamlesi: 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nın Analizi. (Ed. Erkan Arslan), *Yerel ve Küresel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler* (s.225-246), Ankara: Nobel Yayınları.
- Daoudov, M. (2015). Türkiye'de Yabancıların Uyumunda Yerel Yönetimlerin Rolü, (Ed. Yakup Bulut), *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* (s. 39-64), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Hırlak, Fatma ve Tufan E. F. (2021). Göç ile Mücadelede Belediyelerin Rolü: İstanbul İlçe Belediyeleri Örneği, (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (s.57-74), Ankara: Nobel Yayınevi.
- IOM-International Organization For Migration (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. (2.Baskı). (Editörler Richard Perruchoud ile Jillyanne Redpath-Cross).
- İnce, C. (2021). Göçmen Sığınmacı ve Mültecilere Sosyal Hizmet, (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (s.165-181), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Korkmaz, H. (2021). Uluslararası Göç ve Yerel Yönetimler, (Ed. Erkan Arslan), *Yerel ve Küresel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler*, (s.203-224), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye, Türkiye'de 'Sosyal Uyum', 'Toplumsal Bütünleşme' ve Yerel Yönetimler Örnekleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Porumbescu, A. (2018). Critical perspective on the neoclassical economics and labor migration theory. *Revista Universitara de Sociologie*, 14(2), 8-17.

Saraç, H. (2021). Uluslararası Göçün Emek Piyasasına Etkisi, (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (s.197-213), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Şahin, S. Z., (2021). Kent Yurttaşlığı Temelinde Göç ve Kent Konseylerini Düşünmek. *Göç Dergisi*, 8(1), 23-37-39.

Taşcıer, A. M. (2021). Yerel Yönetimler Göç Yönetimi ve Hizmet Sunumunda İstanbul ve Adana Büyükşehir Belediyeleri Örnekleri, (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (s.79-105), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yüksek-Telsaç Ö. ve Telsaç, C. (2022). Göç Nedeniyle Oluşan Temel Eğitim Sorunları, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi* Yıl: 2022, 5(3), 113-122.

5393 Sayılı Belediye Kanunu

6458 Sayılı Yabancılar Uluslararası Koruma Kanunu

İnternet Kaynakları

URL-1: IOM Un Migration <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>, (E.T.:15.02.2023).

URL-2: 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı <https://www.goc.gov.tr/uyum-strateji-belgesi-ve-ulusal-eylem-plani>, (E.T.:02.03.2023).

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE ÖRGÜTSEL YAPIYA ETKİ EDEN DEĞİŞKENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nazmiye Ülkü PEKKAN¹

GİRİŞ

Örgütsel yapı, sektör ve ölçek büyüklüğü fark etmeksizin tüm örgütler için hiç şüphesiz en önemli konuların başında gelmektedir. Özellikle bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişimler örgüt yapısı üzerinde kayda değer etkiler yaratmış ve dikkatleri iş ve işleyişteki yapısal değişimlere çevirmiştir. Diğer bir ifadeyle, bir örgütün bugünkü değişim koşulları içerisinde varlığını devam ettirebilmesine etki eden unsurların başında yapısal niteliklerin geldiğini söylemek mümkündür. Bu durum örgütler için böylesi büyük bir öneme sahip olan yapısal değişkenlerin, örgütlenme sürecinde gerekli kurallar ve düzenlemeler kapsamında lüzum bulunan dikkat ve özen gösterilerek örgütsel yapıyı yeniden organize etme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Örgüt yapısının belirlenmesinde örgütün amaçları, örgüt içi ilişkiler, yapılaşma ve daha birçok unsur gözetilmektedir. Yapı, bir örgütün bel kemiğidir ve ister büyük ister küçük ölçekli olsun; ister geleneksel isterse de modern bir yönetim tarzı benimsemiş olsun her örgüt muhakkak bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan; etkin ve uygun bir örgüt yapısı oluşturulduğunda ve bu rasyonel örgüt yapısı sürekli olarak değişen koşullara uyarlandığında örgütün başarısı süreklilik arz edebilecektir. Özellikle havayolu taşımacılığında yaşanan serbestleşme hareketliliği ile birlikte havayolu işletmelerinin sayılarının ve ulaşımda havayoluna yönelen yolcu tercihlerinin artmasının yanı sıra yeni iş modellerinin bu sektör özelinde çeşitlenmesi neticesinde anılan alana yönelik yönetsel ilgiler de son zamanlarda giderek artmıştır. Söz konusu sektör özelindeki işletmelerin örgüt yapılarının çoklu faktörlere göre değişkenlik göstermesi bu ilginin başlıca kaynağını oluşturmaktadır. Sahip olduğu yapısal özellikler bakımından önemli bir potansiyel taşıyan havayolu işletmelerinin özellikle sunduğu tüm hizmetlerin merkezi konumunda olan “insan” faktörünün

¹ Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-7298-0552, nazmiyeppekkann@tarsus.edu.tr.

istem ve tercihlerinin sürekli olarak değişmesi nedeniyle de önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

ÖRGÜT YAPISI

Yapı, esas itibarıyla organize edilmiş bir bütünü oluşturan bileşenlerin aralarındaki ilişkileri ifade etmektedir. Bu ifade ile yapı kavramı her şey için kullanılabilir. En basit anlatımıyla bir bina, temel, iskelet ve duvarlar arasındaki ilişkinin oluşturduğu bir yapıyı temsil etmektedir. Benzer şekilde insan vücudu da kemikler, organlar, kan ve dokular arasındaki muazzam ilişkilerden oluşan bir yapı örneği olarak gösterilebilmektedir (Jo Hatch, 2018: 106). Örgüt, tıpkı insan vücudunda olduğu gibi tek başına yürütülmesi mümkün olmayan belirli amaçların gerçekleştirilmesi için birden fazla kişinin bir araya geldiği sosyal, teknik ve ekonomik sistemlerdir. Buradan yola çıkılarak örgüt yapısını organizasyonel amaçlara ulaşmak için işlerin, sistemlerin, kişi ve grupların birbiri arasındaki ilişki olarak ifade etmek mümkün görünmektedir. Örgütsel yapı bu bakımdan bir araç niteliğindedir (Koçel, 2014: 209).

Örgüt yapısı, örgütsel süreç içerisindeki faaliyetlerin bölündüğü, organize ve koordine edildiği bir yöntemdir. Örgütlerin yapı oluşturmasının altında yatan en önemli sebeplerden biri, iş ile ilgili faktörleri koordine etmek ve örgüt üyelerinin eylemlerini kontrol altında tutmaktır (Ahmady, vd., 2016: 455). Daha açık bir ifadeyle örgüt yapısı, bireyleri; rolleri, yetkileri ve güçleri çerçevesinde birbirine bağlayan ve aralarındaki koordinasyonu sağlayan bir mekanizma ortaya koymaktadır. Bu bakımdan örgütsel yapı, örgüt içi paylaşılan değerler, normlar ve hedefler aracılığıyla birey davranışlarına yön veren son derece faydalı bir aracı temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır (O'Neill vd., 2001: 132; Liao vd., 2011: 728).

Örgüt yapısının ayrıcalığını ortaya koyan belli başlı unsurlar bulunmaktadır. Söz konusu unsurlar temel yapı ve eylemsel yapı olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Temel yapı, örgütün kolaylıkla görülerek incelenebilen yanını temsil eden iş bölümü, görev dağılımı, denetim alanı ve biçim gibi farklı alt değişkenleri barındırırken; eylemsel yapı ise, iletişim, etkinlik ve yetki sistemleri gibi örgüt şemaları içerisinde yer almaması bakımından yapının kolaylıkla anlaşılabilen karmaşık yanını temsil etmektedir (Aldemir, 1985: 57; Çalış ve Tokat, 2013: 107). Bunun yanı sıra farklı araştırmacılar tarafından örgütsel yapının karakteristik yanını ortaya çıkarmaya çalışan farklı yönlerde de vurgu yapıldığı görülmektedir. Söz konusu yönlerin bazı araştırmacılar tarafından örgütün belirli kalıplar içerisindeki düzenlilikleri ve bir dizi işlemin biçimsel birleşimi şeklinde ifade ettikleri; diğerlerinin ise örgüt içindeki etkileşim süreçleri ile tanımladıkları söylenebilir (Ranson vd., 1980: 1-2; Yıldırım, 2014: 22). Zaman içerisinde örgütsel yapı tartışmalarının bireysel ihtiyaçlara en iyi cevap verecek biçimde örgütsel yapının belirlenmesi gerekliliği üzerinde

yoğunlaştığı da görülmektedir (Conner ve Douglas, 2005: 202). Söz konusu düşünce çerçevesinde örgütsel yapının mekanik ve organik (Burns ve Stalker, 1986: 140; Cosh vd., 2012: 302) olmak üzere iki grupta toplandığını söylemek mümkündür.

Mekanik örgüt yapılarının, hiyerarşik denetim, yetki ve iletişim yapısına sahip olma; örgüt içi iletişimin dikey bir biçimde işlemesi; işler ve sorumlulukların üstler tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde ilerlemesi; bilgi, deneyim ve beceri bütününden daha çok teknik bilgiye önem ve değer atfedilmesi; işe alınma koşulunun örgüte ve bağlı bulunulan amir ya da yetkiliye itaat ve sadakat yolu ile olması koşulunun gözetilmesi gibi özellikler ile karakterize edildiği söylenebilir. Organik örgüt yapısının ise; etkileşime önem verilen; yatay iletişim kanallarının kullanım ağırlığının olduğu; iletişimde emirlerden ziyade bilgi ve önerilere öncelik verilmesi; örgüt içerisinde ortaya çıkan sorunların örgüt üst yönetimine aktarılmadan birim içinde çözülmeye çalışılması; her görevin örgütün koşullarını gerçekçi bir biçimde gözeterek belirlenmesi gibi özellikler ile öne çıktığı görülmektedir (Yıldırım, 2014: 76). Örgüt yapısına ilişkin ortaya konulmuş bu iki grup açısından karşılaştırma yapıldığında, mekanik örgüt yapısı içerisinde çalışanlardan beklenen sorumluluklar politika ve prosedürler ile net bir biçimde belirlenmiş ve çalışanların bu talimatlara uyması yönünde bir beklenti oluştuğu görülmüştür. Diğer taraftan organik örgüt yapısı ise, çevre koşullarına uyum sağlayabilen resmi bir otorite ağından uzak esnek bir yapı sunması bakımından bu tür yapılardaki çalışanlardan beklenen davranışlar örgütçe paylaşılan ortak değerler ve hedefler çerçevesinde olmaktadır (Veisi vd., 2012: 3883; Danzfuss, 2012; Dust vd., 2013: 417). Tüm bu bilgiler ışığında yapının hem birey hem de örgüt üzerindeki etkileri düşünüldüğünde bir örgüt için yapı tasarımının ne denli önemli olduğu; bu sebeple de yapıların muhakkak örgütün amaç ve değerlerinin, stratejisinin, iç ve dış çevre koşullarının göz önünde bulundurularak oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Kanten vd., 2015: 1359). Her örgüt kendi özelinde değerlendirme gerektirdiğinden örgütsel yapının nasıl oluşturulması gerektiğine dair pek çok unsurun göz önünde bulundurulması önemlidir.

ÖRGÜT YAPISINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bugünün koşulları içerisinde en çok öne çıkan kavram hiç şüphesiz değişimdir. Örgütler bu değişime ayak uydurmada gösterdikleri çaba ile rakipleri arasında farklılaşmakta ve dolayısıyla da başarılı bir örgüt olma yolunda ilerlemektedirler. Örgütlerin başarısında belirleyici olan çok sayıda unsur olmakla birlikte bunların içerisinde tartışmasız en önemlisi örgütün yapısıdır (Hodge vd., 2003). Örgüt yapısını belirleyen faktörler de kendi içerisinde oldukça değişkenlik göstermektedir. Bir örgütün yapısında büyük bir ehemmiyete sahip olan unsur bir başka örgüt için o denli önemli olmayabilir. Bu sebeple örgüt için en iyi yapıyı belirleyen tek ve en iyi yol olmadığı da açıktır. Genel itibariyle bakıldığında örgüt

yapısını belirleyen faktörlerde, hem örgütün etki alanı içerisinde olup müdahale edebileceği yapısal faktörler hem de örgütün kendi etkisi dışında gelişen çevre ve teknoloji gibi faktörlerin belirleyici olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Yapısal Faktörler ve Örgüt

Örgütteki yapısal faktörlerin ifade edilmesinde insanın sahip olduğu bir takım fiziksel özellikler benzetmesinin yapıldığı görülmektedir. Söz konusu özelliklerin her insanı birbirinden ayırt etmeye yardımcı olması gibi, örgütün sahip olduğu bir takım yapısal değişkenlerin de örgütler arası farklılaşmaya önemli bir zemin oluşturduğu söylenebilir (Yıldırım, 2014: 59). Yapısal özellikler karmaşıklık, biçimselleşme, merkezileşme, uzmanlaşma, standardizasyon gibi unsurları içerisinde barındırmaktadır (Robbins, 1990: 82–83). Yapının oluşturulması ile, örgütlerde belirlenen ortak amaç doğrultusunda tüm üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi süreci ifade edilmektedir. Örgüt içi iş ve işlemlerin başlatılması, sürecin koordine edilmesi, işlerin küçük parçalara ve bölümlere ayrılmasından buralarda görev alacak çalışanların tayin edilmesi ve aralarındaki formal ve informal iletişim ağlarının ortaya konulması gibi çoklu süreçlerin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Tüm bunlar esasen örgüt şeklinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır (Schermerhorn, 1996: 218).

Karmaşıklık, bir sistem içerisinde vuku bulan olayların gerçekleşme olasılığının çok sayıda olmasını ifade etmektedir (Luhmann, 1985:25). Sistemlerin doğrusal bir yapı sergilemediği, dolayısıyla da dinamik bir yapı gösterdiği dikkate alındığında anılan hususların sistemlerin karmaşıklığının temeli olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan bir örgütün karmaşıklık derecesi farklılaşma ile de ilgilidir. Örgütün birimlerinde, hiyerarşik kademelerde farklılaşmaların artması karmaşıklık düzeyini de artırmaktadır. Bu kapsamda bir örgütte; iş bölümü, görev tanımları, mesleki gruplandırmalar, farklı birim, bölümler ve ast-üst ilişkileri karmaşıklığın ilk olarak göze çarpan unsurlarıdır (Hall, 1999: 50; Gibson vd., 1997: 347). Karmaşıklık yatay, dikey ve alansal farklılaşma olmak üzere üç farklı açıdan incelenebilmektedir (Hall, 1972: 9).

Yatay farklılaşmanın özünde işbölümü ve uzmanlaşma bulunmaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşma, örgütlerin etkili ve verimli bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için işlerin küçük ve tekrarlanabilir öğelere ayrılmasını ifade etmektedir (Yıldırım, 2014: 59). Böylelikle karmaşık işlerin anlaşılabilir bir biçimde küçük parçalara ayrılması, belli bir konuda derinlemesine bilgi sahibi olan çalışanların uygun yerlere dağıtılmasını mümkün hale getirmektedir (Yeloğlu, 2011). Yatay farklılaşmanın artması örgüt içi ilişkilerde, iletişimde ve birimler arası koordinasyonda hassasiyet yaratmakta ve sorunların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu açıdan yaşanabilecek böylesi durumlar için bir çözüm sunabilmesi bakımından dikey farklılaşmanın sağladığı denetim alanından faydalanmak mümkündür (Robbins, 1990: 83). Örgüt içerisindeki

işbölümü ve uzmanlaşmanın yarattığı sorunların çözümü yönetsel iş görenler gerektireceğinden denetim alanı bu ihtiyacın karşılanmasını sağlamaktadır. Denetim alanı, yöneticilerin etkili bir şekilde idare edebilecekleri kişi ve grupların sayısını ifade etmektedir (Yıldırım, 2014: 61). Yöneticinin bir örgütsel yapı içerisinde etkili bir koordinasyon sağlayabilmesinde kendi denetim sınırı içerisinde müdahale edebilecekleri kişi sayısının sınırı önemlidir.

Alansal farklılaşma ise, bir örgütün farklı alanlarda coğrafi yerleşimi ile ilgili bir durumu ifade etmektedir. Bu yerleşme, örgütsel süreçlerdeki iş ve işlemlerin de dağılımını kapsamı bakımından örgütte karmaşıklığı artıran bir durumdur (Robbins, 1990: 89). Örgütlerin karmaşıklık derecesi bu ve benzeri farklılaşmalar açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra karmaşıklığın örgütsel açıdan önem taşıyan bir diğer unsuru da sistemdeki her bir unsurun karşılıklı etkileşiminden ortaya çıkan doğal bir süreç olarak “kendiliğinden örgütlenme”dir. Bu kavram, örgütün dışında yer alan grup veya yöneticiler tarafından denetim altında tutulabilecek bir yapı olarak değil tam tersine sistemin alt parçaları arasındaki doğal ilişkiler sonucu vuku bulan ve herhangi bir müdahale olmaksızın kendiliğinden gelişen bir süreci temsil etmektedir (Manson, 2001: 406). Kendiliğinden örgütlenme ile ifade edilen durum esasen sistemin parçalarından daha fazlasını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle sistemin hiçbir zaman yalnızca parçaların yapısına bakılarak anlaşılamayacağı ve bu sebeple sistemin geleceğine ve değişebilirliğine dair öngörüle bulunmanın imkansızlığını ortaya koymaya çalışmaktadır; çünkü sisteme etki eden ve doğrusal bir yol izlemeyen dinamikler ve olumlu/olumsuz geri bildirimler döngüsü sistemin geleceğini tahmin etmeyi olanaksız kılan bir durum olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Aaltonen vd, 2005: 23).

Biçimselleşme, bir diğer ifadeyle formalleşme, örgütün günlük işleyişi için gereken kurallar, talimatlar ve işlemlerin derecesini ifade etmektedir. Biçimselleşmede bahsi geçen süreçlerin yalnızca yazılı belgeler aracılığıyla ortaya konulmuş kuralları değil aynı zamanda örgüt içerisindeki geçmiş deneyim ve tecrübelerle dayalı olarak oluşmuş yazılı olmayanları da içerdiğini söylemek gerekmektedir (Hage ve Aiken, 1970: 21-22). Biçimselleşme, çalışanlardan örgüt içerisinde sergilemeleri beklenen tutum ve davranışların ölçülebilmesinde de örgüte yol göstermesi açısından önemlidir. Çalışanlar örgüt içerisindeki biçimselleşme derecesine bağlı olarak neyi, nasıl, ne şekilde yapmaları gerektiği konusunda öngörüye sahip olabilmektedir. Fakat burada üzerinde özellikle durulması gereken bir nokta, formalleşme ya da biçimselleşme derecesinin örgüt içinde var olan kademelere, çalışanın sahip olduğu yetkinliğe ve işin niteliğine göre değişebilir olduğu gerçeğidir (Judge ve Robins, 2020: 246). Biçimselleşme hiç kuşkusuz örgütteki gerçekleşme düzeyi ve uygulama yöntemi fark etmeksizin tüm örgüt üyelerini, onların tutum ve davranışlarını etkileyen

önemli bir faktördür. Biçimselleşme örgüt içerisindeki pek çok durumu netliğe kavuşturması bakımından da örgüte yarar sağlamaktadır. Şöyle ki, örgüt içerisinde yapılması gereken iş ve işlemlerin belirlenmiş standartlara göre yapılma düzeyini ortaya koyması; çalışanların da söz konusu bu standartlar çerçevesinde işi nasıl yerine getireceklerini anlamaları ve böylece herhangi bir rol belirsizliği ile karşılaşma ihtimallerini ortadan kaldırması bakımından örgütsel süreçleri kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan aşırı biçimselleşme işin kapsamını daraltıcı bir etki yaratarak çalışanın sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmasını engelleyerek monotonlaşma, yabancılaşma, performans kaybı, tatminsizlik gibi istenmedik durumlara yol açabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır (Dalton vd., 1980: 58). Biçimselleşme kapsamında yapılan ifadeler dikkate alındığında örgüt içi etkinliğin ve verimliliğin sağlanmasında biçimselliğin optimum bir seviyede olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Merkezileşme, örgüt içerisinde karar verme yetkisinin dağılımını ifade etmektedir (Robbins, 1990: 104). Diğer bir ifadeyle merkezileşme, örgüt için doğru karar alabilmek ve bu kapsamda atılan adımları değerlendirmek amacıyla yetki yoğunluğunun derecesidir (Frederickson, 1988: 282). Buradan yola çıkılarak merkezileşmenin yüksek olduğu örgüt yapılarında karar verme yetkisinin sistemli, planlı ve bilinçli bir biçimde yönetim kademesinin en üstündeki yetkililerde toplanmış olduğunu söylemek mümkündür (Hage ve Aiken, 1970: 23). Merkezileşme, astlara verilecek yetkinin düzeyini; yetki devredilecek astları yönlendirecek kural ve politikaların geliştirilmesini ve ortaya konan performansın değerlendirilmesinde etkili bir denetimin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır (Dessler, 1986: 138). Örgütte karar verme yetkisi gereği güç, tek bir yere yığılmaktan ziyade örgüt içerisindeki yönetim kademeleri arasında dağıtılmak suretiyle bir yapılanma gösteriyor ise bu durum merkezileşmemiş bir yapının temsilini göstermektedir. Mintzberg (1983: 98), merkezileşme ve merkezileşmeme kavramlarını, birbirini dışlayan iki zıt durum olarak adlandırmanın doğru olmayacağını; bu sebeple bu ikisinin aynı doğru üzerinde yer alan; fakat her birinin bu doğrunun iki farklı ucunu temsil ettiği şeklinde açıklamaktadır.

Çevre ve Örgüt

Günümüzün sürekli değişen ve belirsizleşen koşulları içerisinde örgütler, çevre ile uyum sağlayabildikleri oranda hayatta kalabileceklerdir. Bir örgüt için çevre, kendi sınırları dışında kalan her şeydir (Judge ve Robins, 2020: 260). Örgütün çevre ile etkileşimini en iyi açıklayan boyutlar çevresel belirsizlik ve kaynak bağımlılığıdır (Yıldırım, 2014: 31). Belirsizlik, geleceğin öngörülmesinin zor olması, bu sebeple de geleceği tahmin imkanının olmadığı durumlar olarak ifade edilmektedir (Sargut ve Özen, 2007: 87). Belirsizliğin içerisinde ihtiyaç duyulan bilginin bilinç düzeyinde algılanabilecek seviyede olmaması ya da diğer bir

ifadeyle eldeki verilerin gerçekleşmesi ihtimali olan olayları/ durumları tahmin etme imkanını kolaylaştırıcı bir etki yaratmaması bulunmaktadır. Bu kapsamda çevresel belirsizlik, çevresel değişkenler hakkındaki bilgilerin yetersizliğine ya da eksikliğine dayalı olarak çevresel değişimleri ve yaratacağı etkileri anlama ve algılama konusunda öngörülebilir bulunamama olarak tanımlanabilmektedir (Milliken, 1987: 135). Bir örgütü ayakta tutabilecek en önemli gücün çevre ile uyum kabiliyeti olduğu gerçeği göz önüne alındığında ise, çevre ve örgüt ilişkisinin önemi daha net bir biçimde görülebilecektir. Örgüt, açık bir sistem olarak çevresinden ihtiyaç duyduğu girdileri alıp dönüştürerek yine çevresine çıktı olarak sunmaktadır. Bu durum örgüt ve çevre etkileşiminin çift yönlü yapısını ortaya koyması açısından önemlidir (Ülgen ve Mirze, 2013: 80). Karşılıklı etkileşimin yarattığı bu döngü sayesinde çevre ve örgüt arasında simbiyotik bir bağ oluşmaktadır. Çevresel belirsizlik örgüt ve çevre arasındaki bu bağı etkilemektedir. Örgüt içerisinde karar verme yetkisini ve gücünü elinde bulunduranlar böylesi belirsiz çevre koşulları altında örgütün ihtiyaç duyduğu kaynakları yönetmekle sorumludur. Bu açıdan değerlendirildiğinde çevresel belirsizlik bir bakıma yöneticilerin çevre ile ilgili kararlarda bilgilerinin sınırlı olduğu gerçeği çerçevesinden örgütler için güçlükler yaratmaktadır. Yöneticilerin bu koşullar altında alternatif kararları değerlendirmesi zorlaşacağından çevresel belirsizlik örgütün başarısız olma ihtimalini artırmaktadır (Daft vd., 2010: 146).

Örgüt ve çevresi arasındaki karşılıklı ilişki tartışmalarının en dikkat çekici yanı örgüt yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen örgütsel yapı ile vurgulanmak istenen örgütlerin yönetim ve örgütlenme biçimidir. Örgüt yapısı iç ve dış çevre unsurları ile sürekli etkileşim içerisinde olduğundan örgütün sahip olduğu bu yapı ile ortaya koyduğu performansta çevresel belirsizliğin önemli bir rolü bulunmaktadır (Jauch ve Kraft, 1986: 777; Taşçı, 2013: 22). Bunun sebebi çevresel belirsizliğin arttığı durumlarda örgütteki karmaşıklık düzeyinin de artması olarak açıklanabilir (Yıldırım, 2014: 34). Burada dikkat edilmesi gereken, örgüt yapısı ve yönetim süreçlerindeki farklılaşmaların belirsizliğe olan tahammül seviyesini etkileyeceğinin bilinmesi gerekliliğidir. Her durum için geçerli tek ve en iyi örgüt yapısının bulunmadığı gerçeğinden hareketle, çevre koşullarının durgun ya da dinamik olması durumuna göre en uygun örgüt yapısının değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Mintzberg, 1983).

Çevre ve örgüt ilişkisini açıklayan bir diğer boyut olan kaynak bağımlılığı, örgütün ihtiyaç duyduğu kaynakların ya da girdilerin tamamının örgütün kendi gücü ile karşılanmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla da çevreye olan bağımlılığını ifade etmektedir (Yıldırım, 2014: 33). Pfeffer ve Salancik (1978: 3), örgütün kaynaklara olan bağımlılığını başka kaynak sahipleri ile etkileşime girmenin bir biçimi olarak tanımladıklarından bir bakıma örgütün bu bağımlılığını dış çevreye bağımlılık olarak da ifade ettikleri görülmektedir.

Örgütlerin ihtiyaçlarını karşılamakta tümüyle kendi kendilerine yeterli olmadıkları, bütün kaynaklarını dış çevreden de elde etmelerinin imkansızlığı örgütlerin ihtiyaçlarının temini için çevresindeki diğer örgütler ile ilişki içine girmelerini gerekli kılmaktadır (Uçak ve Kaplan, 2021: 154). Bu durum bir bakıma örgütün etkileşim içerisine girdiği diğer örgütler ile arasındaki ilişkiyi etkili bir şekilde yönetebilme becerisini de beraberinde getirmektedir (Mizruchi ve Yoo, 2002: 599). Örgüt diğer örgütlerle kurduğu etkileşim sayesinde ihtiyaç duyduğu kaynakların devamlılığını sağlayarak bu sayede bir anlamda çevreyi kontrol etmeye ve yönlendirmeye çalışmaktadır. Bir yandan da bu kontrol ve yönlendirme ile birlikte örgütler arasında gelişen bağımlılık ilişkisini düzenleyici tedbirler geliştirme gayreti içerisinde bulunmaktadır. Örgütün çabası ile almaya çalıştığı düzenleyici tedbirler çevresel belirsizlik sebebiyle sekteye uğrar ve istenilen sonuç elde edilemez ise bu durumda örgütler arasında karşılıklı bağımlılık ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple örgütün kaynak bağımlılığı çerçevesinde çevresel belirsizlik, kaynaklara dayalı olarak gerçekleşen örgütsel bir bağımlık türü olmakla birlikte örgütlerin sahip olduğu güçler ile geliştirecekleri stratejilerle bu bağımlık yönetilmeye çalışılmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978: 5; Uysal ve İpçioğlu, 2008: 50).

Teknoloji ve Örgüt

Geçmişten günümüze kadar geçen süre içerisinde teknolojiye yaşanan gelişmeler örgüt yapıları üzerinde yarattığı etkiler sebebiyle özellikle yönetim literatüründe sıklıkla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bugün hemen hemen her sektörde temel üretim faaliyeti bilgiyi işleme üzerinedir. Bununla birlikte, günümüzde örgütlerdeki iş ve işleyişlerin koordinasyonunun sağlanması çok büyük miktarlarda bilginin işlenmesini gerektirmektedir. Bu sebeple bilgi, örgütler için temel bir üretim faktörü olarak en az sermaye kadar önemli bir öge haline gelmiş, teknoloji ise bilginin vazgeçilmez bir parçası olarak dönüşüm sürecindeki yerini almıştır (Odabaş, 2003: 358). Örgütlerin varlığını devam ettirmesinde doğrudan etkisi olduğu düşünülen söz konusu dönüşüm süreçlerinin etkili bir şekilde oluşturulmasının önemi aşıkardır. Bu kapsamda bilimsel yönetim anlayışının başlangıcından bugüne kadar geçen süre içerisinde geliştirilen yönetim yaklaşımlarındaki amaç hiç değişmemiş ve temel amaç örgütlerde etkinliği ve verimliliği artırabilmek olmuştur. Bu amaç çerçevesinde teknoloji ve örgüt yapısı çalışmalara sıklıkla konu olmuş ve teknoloji- örgüt ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar örgütlerin kullandıkları teknoloji düzeyinin örgütün yapısını şekillendirdiğini dolayısıyla da farklı teknoloji düzeylerinin farklı örgüt yapıları gerektirdiği görüşünü öne çıkarmıştır (Sewell ve Phillips, 2010: 3; Özçelik, 2022: 2121).

Örgütte karar verme yetkisini elinde bulunduranlar örgüt yapısı üzerindeki doğrudan etkileri aracılığıyla, örgütteki teknoloji ile birlikte gelen yeniliği

etkileme gücüne de sahip olmaktadırlar. Örgütteki teknoloji düzeyi, doğal yapısı gereği, kendi yarattığı etkiyle de ilişki içerisinde. Örgütün yönetim felsefesi, yapısı, çalışan ilişkileri, örgütün kültürü ve büyüklüğü gibi değişkenler söz konusu bu etkinin ortaya çıkmasında kilit bir rol oynamaktadır (Liker vd., 1999: 580; Demir ve Okan, 2009: 59). Bu durum koşulsallık yaklaşımı ile açıklanabilmekte ve etkili bir örgüt yapısının, teknoloji ile çevre ilişkisine bağlı olarak örgütten örgüte değişiklik göstereceğini ve böylelikle en iyi yapı tartışmasına son vereceğini göstermektedir (Weng, 1997: 11-12).

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE YAPISAL DEĞİŞKENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yük ve yolcu taşımakla ilişkili faaliyetleri kapsayan bir sistem olan havacılık sektörü, dünya üzerindeki taşıma ağı içinde önemli bir paya sahiptir. Bir sistem olarak havacılığın başat amacı, elinde bulundurduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak, uçuş ve söz konusu alandaki yer hizmetlerini en verimli şekilde icra etmektir. Genel bir ifade ile havacılık sektörünün amacı, havacılık faaliyetleriyle ilgili hizmet, ürün ve bilgiyi üretmek olarak ifade edilebilmektedir (Yılmaz, 2016: 30).

Değişen çevresel koşulların havacılık sistemleri üzerinde yarattığı dönüşümler, bu sektörde az sayıda ancak yoğun rekabet ortamında (Yalçın, 2016:187) faaliyet gösteren havayolu işletmelerini etkilemektedir. Söz konusu rekabet ortamı hava yolu işletmelerinin mevcut durumlarını korumalarının önünde çeşitli zorluklar çıkarmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için havayolu işletmeleri ürün ve hizmetlerinde yenilikçi uygulamalara yer vermeyi önceliklendirmektedir. Özellikle teknolojik gelişmeler, yönetim felsefesi, örgüt yapısı gibi yapısal değişkenlerin söz konusu yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesinde önemli bir rolü olduğu bilinmektedir (Sarigül ve Coşkun, 2022: 366). Teknolojik, ekonomik ve örgütsel gelişmelerin sürekli olduğu ve dolayısıyla dinamik bir örgüt yapısına sahip havayolu işletmeleri, söz konusu bu dinamizmin gerektirdiği yönetim felsefesine uygun bir biçimde faaliyetlerini sürdürmek durumundadır. Örgüt yapısında etkili olan faktörler dikkate alındığında havayolu işletmeleri özelinde iş ve işlemlerin karmaşıklık derecesinin, çevresel belirsizliğin, biçimselleşmenin yüksek ve uzmanlaşmış nitelikli iş gücüne olan ihtiyacın fazla olması gibi durumlar yönetim alanında bu sektöre olan ilgiyi artırmaktadır. Schulman (2020), özellikle örgüt yapısı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiye vurgu yapmış ve iki değişken arasındaki karmaşıklığın boyutuna dikkat çekmiştir. Örgüt içi roller ve kurallar, işlevsel hatlar ve yetki sınırları, hesap verebilirlik ve iletişim gibi yapısal unsurların resmiyette tanımlandığı gibi fiili olarak işleyebilmesinde kültürel kabul normlarının yakından desteklenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Aksi takdirde, tüm hiyerarşik düzeyler, departmanlar

ve birimlerce içselleştirilmemiş bir organizasyon şemasının gerçekte örgütte vuku bulan olayların yalnızca yanıltıcı bir resmi olabileceğini ifade etmiştir.

Örgüt yapısında son derece önemli bir değişken olan teknolojinin havayolu işletmelerine yansımaları farklı şekillerde olmaktadır. Öncelikle bu sektörde ileri teknoloji kullanımı ile işletmelerin pahalı donanımlar edinilmesi zorunlu bir hale gelmekte olup, söz konusu işletmeler yüksek maliyet gerektiren altyapı yatırımlarına yönelerek bu maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadır. Uçuş operasyonlarının ve ilgili operasyonlarda görev alan personelin sayısının gittikçe artması olası uygulamaya farklılıklarının doğuracağı çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilecek olay ya da kazaların önlenmesi ya da en aza indirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Havacılık alanında söz sahibi olan otoriteler bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak iş ve işleyişlerde standart belirleme sürecine yönelmektedir. Belirlenen standartlar ile operasyonlardaki risklerin en aza indirilmesi hedeflenerek süreçlerin etkili bir şekilde yürütülmesi sağlanmaktadır (Poçar vd., 2022: 48). Göv (2018) havacılık sektöründeki sistemlerin yazılı kurallara dayandırılmış olmasından yola çıkarak sektördeki kalite sistemi üzerine yapmış olduğu çalışmada, tüm faaliyetlerin ayrıntılı şekilde yazılı kurallarla sabitlenerek standart hale getirildiği kalite yönetim sistemi organizasyonu ve denetiminin uçuşa elverişlilik ve emniyet konularıyla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Yine benzer şekilde Muştu ve Bütün (2018), havacılık sektöründe bakım güvenilirliği özelinde sistem modellemesi ve iş yönetimi yaklaşımlarının uygulanmasının önemine dikkat çekmiş ve söz konusu yaklaşımların benimsenmesinin etkinlik ve verimlilikte önemli bir araç haline geldiğini ifade etmiştir. Özellikle bilindiği üzere havacılık sektörü için en önemli konuların başında emniyet ve güvenlik süreçleri gelmektedir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü [SHGM], 2012). Genel itibarıyla emniyet durumunu hassas hale getiren durumların, insan veya sistemden kaynaklı hatalar olduğu ifade edilmektedir. Bu durum havacılık faaliyetlerinin planlandığı ve hedeflendiği gibi yüksek emniyet ve güvenlik seviyesinde yürütülebilmesinde süreçteki en önemli faktörlerden biri olan insan faktörünün rolünü öne çıkarmaktadır. Özellikle havaalanlarına giriş ve çıkışlarda ya da orada bulunan süre zarfında güvenlik ile ilgili herhangi bir zafiyet durumunun yaşanmamasında güvenlikten sorumlu kişiler önemli bir yere sahiptir. İnsan hatalarının en aza indirecek şekilde çalışanların eğitim sürekliliğinin sağlanması bu bakımdan elzemdir. Bunun yanı sıra güvenlik ve emniyet açısından uygun teknolojilerin kullanılması ve süreçte yapılması gereken standart uygulamaların yapıya uygun olacak biçimde tasarlanması da göz önünde bulundurulması gereken faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Gemici ve Yılmaz, 2019: 16).

Dünya genelindeki pek çok hava yolu işletmesinin ürün farklılaştırma, alansal/ coğrafi yayılma ve stratejik ortaklıklar gibi farklı yollardan pazar payını artırma girişimlerinin bulunduğu bilinmektedir (Graham ve Vowles, 2006: 106).

Bu durum çevre-örgüt çerçevesinde ele alınabilmektedir. Şöyle ki, örgütlerin çevreye uyum sağlama kabiliyetleri değişen koşulları idrak etmek ve koşullar doğrultusunda geleceğe doğru adımlar atmakla mümkün olmaktadır. Havayolu işletmelerinin stratejik ortaklıklar ve benzeri uygulamalarla güçlerini farklı işletmelerle birleştirme yoluna gitmeleri değişime karşı uyum mekanizmalarını artıracak farklı beceri ve yetkinlikler kazanmak biçiminde yorumlanabilir. Yine benzer şekilde ürün farklılaştırmasına yönelik eğilimlerin de yenilikçi ve yaratıcı süreçleri harekete geçirerek değişen rekabetçi çevrede tutunma çabası olarak düşünülebilmektedir.

Havacılık sektörü içerisinde yer alan havayolu işletmeleri farklı faaliyetler gerçekleştirmeleri sebebiyle birbirinden ayrı çok sayıda işletmenin varlığını ortaya çıkartmaktadır. Söz konusu bu işletmelerin birbiri ile benzerlik gösteren yanı, kendi faaliyetlerinin devamlılığı için her birinin bir diğerinin faaliyetlerini desteklemek için birbirlerine ihtiyaç duymalarıdır. Bu durum sektörde aktif bir şekilde faaliyet gösteren işletmelerin aralarındaki karşılıklı bağıllığı göstermekle birlikte aynı zamanda her birinin kaynakları kullanmak ve yönetmek için etkileşim içerisinde bulunma zorunluluklarını da göstermektedir. Bu durum havayolu işletmeleri özelinde çevre-örgüt ilişkisi çerçevesinden ele alındığında, çevresel belirsizliği azaltma ve yönetmede kaynak bağımlılığı ilkesi kapsamında açıklanabilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya genelinde yakaladığı hızlı gelişim ivmesi, ekonomik gelişim içerisinde elde ettiği hatırı sayılır pay ve yönetim alanındaki yansımaları gibi çeşitli sebepler havacılık sektörünü ve dolayısıyla havacılık faaliyetlerini araştırmacıların ilgi odağı haline getirmektedir. Söz konusu bu çalışma kapsamında örgüt yapısına etki eden değişkenlerin havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmeler açısından bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle örgüt yapısı ve yapıya etki eden değişkenler ele alınmış, akabinde havayolu işletmeleri özelinde sürdürülen iş ve işleyişlere ilişkin süreçler yapısal değişkenler açısından irdelenmiştir.

Havacılık alanındaki faaliyetlerin belirli kural ve prosedürlere bağlı olarak yapılması, sektörün yüksek uzmanlaşma gerektirmesi, ileri teknoloji kullanımına olanak sağlaması, çevresel değişimlere hızlı bir şekilde adaptif olabilme gibi pek çok faktör bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin yapıları üzerindeki etkiyi anlamak adına önemli veriler sunmaktadır. Yüksek tehlike içeren farklı sektörlerde yapılan çalışmalar insan kaynaklı hatalar veya kazaların gelişiminde örgütsel faktörlerin etkisini ortaya koymaktadır (Weick, Sutcliffe ve Obstfeld, 2013; Schulman, 2020). Monteiro vd., (2020), yapılacak iş ve işlemler ile ilgili bilgilerin yetersizliği, operasyonel risklerin yeterince anlaşılammış olması gibi durumların, karar alma yetkisine sahip kişilerde risk körlüğü algısı yaratarak zayıf

kararlara sebebiyet vereceğine dikkat çektikleri görülmektedir. Bunun sebebinin ise bilgi akışı ve karar süreçlerindeki aksamaların büyük ölçüde örgüt yapı ve tasarımı ile ilgili olması şeklinde ifade bulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir örgütün yapısı, örgüt ile ilgili gelişebilecek her türlü haberin belirlenmesi, anlamlandırılması ve tüm olup bitene karşı etkili bir tepki verebilecek biçimde tasarlanmış olması önem taşımaktadır. Böylesi bir yapılanma, yetkiye sahip olanların bir olay karşısında eylemde bulunma gücü ve kararlılığını gösterecek becerileri sergileyebilmelerini doğrudan etkilemektedir.

Yapılan tüm açıklamalar kapsamında, örgüt yapısının bir örgütün başarısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu, tüm örgütlerin çevre ile olan ilişkisine bağlı olarak yapılarındaki değişimlerin nasıl ve ne şekilde ele alınması gerektiğinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile örgüt yapısını belirleyen ve bu yapıya etki eden faktörlerin örgütten örgüte farklılık göstereceği ve her örgütün yapısal değişkenlerinin örgüt özelinde ele alınarak incelenmesi gerekliliği konusuna dikkat çekilmek istenmiştir. Özellikle yapısal değişkenlerdeki değişimlerin ve gelişmelerin örgüt özelinde değerlendirilmesi gelecekte örgütsel yaklaşımların kat edeceği yolun öngörülebilirliği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Öte yandan havacılık sektörünün kuruluş ve işletme ile sürekliliğinin sağlanması noktasında önemli bir sermayeyi gerektirmesi de dikkate alındığında, yüksek meblağlarla faaliyetlerini sürdüren ve her aşamada büyük risk ile çalışmaya devam eden bu teşekküllerin örgütsel açıdan ele alınması, örgütsel gelişimlerinin izlenmesi ve risk taşıyan hususların tespit edilmesi ve önleyici aksiyonlar ve önleyici aksiyonlar alınması gibi hususların ilgili sektör özelinde gittikçe artan bir öneme sahip olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaltonen, M., Barth, T., Casti, J.L., Kelly, E.M. ve Sanders T.I. (2005). *Complexity as Sense Making Framework*. Helsinki: Finland Future Research Center.
- Ahmady, G. A., Mehrpour, M. ve Nikooravesh, A. (2016). Organizational Structure. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 230, 455- 462.
- Aldemir, C. (1985). *Örgütler ve Yönetimi; Makro Bir Yaklaşım*. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- Burns, T. ve Stalker, G. M. (1986). Mechanistic and Organic Systems. İçinde Jelinek vd. (Editör), *Organizations by Design: Theory and Practice*. (s. 140-143). Plano, Texas: Bussiness Publication.
- Conner, D.S. ve Douglas, S.C. (2005). Organizationally-Induced Work Stress, The Role of Employee Bureaucratic Orientation. *Personnel Review*, 34(2), 201-224.
- Cosh, A., Fu, X. ve Hughes, A. (2012). Organization Structure and Innovation Performance İn Different Environments. *Small Business Economics*, 39, 301-317.
- Çalış, M. ve Tokat, B. (2013). Örgüt Yapısı ve Mobbing İlişkisinin Özel Hastanelerde İncelenmesi: Giresun İli Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(4), 103-120.
- Daft, R. L., Murphy, J. Ve Willmott, H. (2010). *Organization Theory and Design*. Singapore. South-Western.
- Dalton, D.R., Todor, W.D., Spendolini, M.J., Fielding, G.J. ve Porter, L.W. (1980). Organization Structure And Performance: A Critical Review. *The Academy of Management Review*, 5(1), 49-64.
- Danzfuss, T.W. (2012). The Impact of Organizational Structure on the Performance of Virtual Teams. Master Thesis. South Africa: University of Pretoria.
- Demir, H. ve Okan, T. (2009). Teknoloji, Örgüt Yapısı Ve Performans Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 57-72.
- Dessler, G. (1986). *Organization Theory: Integreting Structure and Behavior*. Englewood Cliffs New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Dust, S.B., Resick C.J. ve Mawritz, M.B. (2013). Transformational Leadership, Psychological Empowerment, and The Moderating Role of Mechanistic-Organic Contexts. *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 413-433.
- Frederickson, W. J. (1988). The Strategic Decision Process and Organizational Structure. *Academy Of Management Review*, 11(2). 280-297.
- Gemici, E. ve Yılmaz, H. (2019). Güvenlik Stratejileri Ve Yönetimi Açısından Havacılık Güvenliği. *Journal of Aviation*, 3(1), 15-27.
- Gibson, J. L., Ivancevich J. M. ve Donnelly J. H. (1997). *Organizations: Behavior, Structure, Processes*, Boston: Irwin McGraw-Hill.
- Göv Annaç, S. (2018). Havacılık Sektöründe Kalite Sistemi. *KSÜSBD*, 15(2), 391-406.
- Graham, B. ve Vowles, T. M. (2006). Carriers Within Carriers: A Strategic Response To Low-Cost Airline Competition. *Transport Reviews* 26(1), 105-126.
- Hage, J. ve Aiken, M. (1970). *Social Change in Complex Organizations*. New York: Random House.
- Hall, R. H. (1972). *Organizations: Structures, Processes and Outcomes*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hall, R. H. (1999). *Organizations: Structures, Processes and Outcomes*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hodge, B. J., Anthony, W. P. ve Gales, L. M. (2003). *Organization Theory*. New Jersey: Prentice Hall.
- Jauch, L.R. ve Kraft, K.L. (1986). Strategic Management of Uncertainty. *Academy of Management Review*, 11(4), 777-790.
- Jo Hatch, M. (2018). *Organization Theory*. UK: Oxford University Press.
- Judge, T. A. ve Robbins, S. P. (2020). *Örgütsel Davranışın Temelleri*. (çev. İ. Erdem Artan ve G. Eser), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kanten, P., Kanten, S. ve Gürlek, M. (2015). The Effects of Organizational Structures and Learning Organization on Job Embeddedness and Individual Adaptive Performance. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1358- 1366.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul, Beta Basım Yayın.
- Liao, C., Chuang, S.H. ve To, P.L. (2011). How Knowledge Management Mediates The Relationship Between Environment and Organizational Structure. *Journal of Business Research*, 64, 728–736.
- Liker, J.K., Haddad, G. ve Karlin, J. (1999). Perspectives on Technology and Work Organization. *Annual Review of Sociology*, 25, 575–96.
- Luhmann, N. (1985) *A Sociological Theory of Law*. London: Routledge ve Kegan Paul.
- Manson S.M. (2001). Simplifying Complexity: A Review of Complexity Theory. *Geoforum*, 32, 405-414.
- Milliken, F. J. (1987). Three Types of Perceived Uncertainty About The Environment: State, Effect, and Response Uncertainty. *Academy of Management Review*, 12(1), 133–143.
- Mintzberg, H. (1983). *Structures at Fives*. New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Mizruchi, M.S. ve Yoo, M., (2002). Interorganizational Power and Dependence. İçinde Joel A.C. Baum (Editör), *Companion to Organizations* (s. 599-620). New York: Blackwell.
- Monteiro, G. P., Hopkins, A. ve Frutuoso e Melo, P. F. (2020). How Do Organizational Structures Impact Operational Safety? Part 1 –Understanding The Dangers of Decentralization. *Safety Science*, 123(104568), 1-13.
- Muştu, M. ve Bütün, E. (2018). Havacılık Tarihi İçerisinde Bakım Güvenilirliği. *Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 70-77.
- Odabaş, H. (2003). Kurumsal Bilgi Yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(4), 357-368.
- O’Neill, J.W., Beauvais, L.L. ve Scholl, R.W. (2001). The Use of Organizational Culture and Structure To Guide Strategic Behavior: An Information Processing Perspective. *The Journal of Behavioral and Applied Management*, 2(2), 131-149.
- Özçelik, G. (2022). Teknoloji-Örgüt Yapısı İlişkisi Bağlamında Yapay Zekâ İzleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 2120-2140.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. (1978). *The External Control Of Organizations: A Resource Dependence Perspective*. New York: Harper and Row.
- Poçar İnce, E. G., Işık, G. ve Durmaz, V. (2022). Emniyetli Havacılık Operasyonları İçin Emniyet Kültürü Piramidi Modeli ve Adil Kültür: Yer Hizmetleri Kuruluşunda Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(2), 46-65.
- Ranson, S., Hinnigs, B. ve Greenwood, R. (1980). The Structuring of Organizational Structures. *Administrative Science Quarterly*, 25, 1-17.
- Robbins, S. P. (1990). *Organization Theory: Structure, Design, And Applications*. New Jersey: Prentice Hall.
- Sargut, S. Ve Özen, Ş. (2007). *Örgüt Kuramları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıgül Sümerli, S. ve Coşkun, S. (2022). Effects of Innovation Strategies in The Aviation Industry. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2), 365-380.
- Schermerhorn, J. R. (1996). *Management*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Schulman, P. R. (2020). Organizational Structure and Safety Culture: Conceptual and Practical Challenges. *Safety Science*, 126(104669), 1-9.
- Sewell, G. ve Phillips, N. (2010). Introduction: Joan Woodward and The Study Of Organizations. İçinde Phillips, N., Sewell, G. and Griffiths, D. (Editör), *Technology and Organization: Essays in Honour of Joan Woodward (Research in the Sociology of Organizations, Vol. 29)*, (s. 3-20). U.K: Emerald Group Publishing Limited.
- SHGM, (2012). Emniyet Yönetim Sistemi Temel Esaslar, Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Yayın No: HAD/T-18.
- Taşçı, D. (2013). Örgüt Kuramlarına Giriş. İçinde D. Taşçı ve E. Erdemir (Editör), *Örgüt Kuramı*, (s. 2-20). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2949.

- Uçak, H. ve Kaplan, M. (2021). Kaynak Bağımlılığı Düzeyinin Rekabet Stratejileri Üzerindeki Etkisi: Algılanan Çevresel Belirsizliğin Düzenleyici Rolü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1), 151-182.
- Uysal, G. ve İpçioğlu, İ. (2008). Kaynak Bağımlılığı Teorisinin Kritik Bir Unsuru Olarak Kaynak Belirsizliği ve Müşteri-Tedarikçi Arasındaki İlişkisel Değişime Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 49-60.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Veisi, M, Veisi, K. ve Hasanvand, H. (2012). The Effect of Organizational Culture on Organizational Structure: Case Study of Refah Banks Branches in Kermanshah City. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(4), 3880-3887.
- Weick, K.E., Sutcliffe, K.M. ve Obstfeld, D., (1999). Organising for High Reliability: Processes of Collective Mindfulness. *Research in Organizational Behavior*, 1, 81-123.
- Weng, H. (1997). A Contingency Approach to Explore The Relationships Among Structure, Technology and Performance in Academic Library Departments. PhD Dissertation, The State University of New Jersey.
- Yalçın, O. (2016). *Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi*. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(59), 182-236.
- Yeloğlu, H. O. (2011). Türk Toplumsal Kültürünün Örgüt Yapılarına Olan Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 153-170.
- Yıldırım, S. (2014). *Yönetim Teorileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yılmaz Küçük, A. (2016). Hava Taşımacılığının Yapısı. İçinde A. Küçük Yılmaz (Editör), *Hava Taşımacılığı* (s. 28-50). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

BRICS-T ÜLKELERİNİN PANDEMİ DÖNEMİ REFAH DÜZEYLERİNİN ENTROPİ AĞIRLIKLI MAIRCA YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Sibel ERİŞKAN¹, Yusuf ŞAHİN²

GİRİŞ

Refah, bireylerin iyi yaşam koşullarına sahip olmalarını ifade eden geniş bir kavramdır. Refahın ölçüsü, bir bireyin veya bir toplumun maddi, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama derecesidir. Refah kavramı, sadece ekonomik durum değil, aynı zamanda eğitim, sağlık hizmetleri, barınma, beslenme, sosyal hizmetler, çevre koşulları, adalet ve güvenlik, özgürlük ve diğer faktörleri de kapsar (Livingston vd., 2022: 1183). Refah düzeyi, bir ülkenin veya toplumun genel iyi oluşunu ölçmek için kullanılan bir gösterge olduğu için, ekonomik, sosyal ve siyasi politikaların tasarımında önemli bir faktördür. Sosyoekonomik faktörlerin birlikte ele alınması, uygulanacak kalkınma politikaları açısından önemli olduğu için özellikle insan odaklı çalışmalar kalkınma politikalarının işlevselliğini daha da artırmaktadır (Öztopçu, 2018: 2; Şahin ve Aydemir, 2022: 11). Kişisel ve toplumsal açıdan önemli bir kavram olan refah düzeyindeki artış, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması ile yaşam kaliteleri ve mutluluk düzeylerinin artışı beraberinde getirir. Aynı zamanda, yüksek bir refah düzeyi, toplumun daha sağlıklı ve istikrarlı olmasına, suç oranlarının düşük olmasına ve çevrenin korunmasına da katkıda bulunabilir.

Kaynakların etkin kullanımı ve küresel değişime uyum sağlanması amacıyla ülkelerin çeşitli alanlardaki performanslarının karşılaştırılması, mevcut durumun göstergeler yardımıyla takip edilmesi gibi faaliyetler ülkelere yeni politika üretmede yol gösterici olmaktadır. Performans değerlerinde yapılan incelemelerle ülkelerin güçlü, zayıf yönlerini görmeleri fırsatları ve tehditleri değerlendirmeleri kolaylaşır. Gerçek anlamda refah, tüm insanların eşit düzeyde gelişme fırsatına sahip olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Müreffeh bir toplumda

1 Araştırma Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 0000-0002-5914-4629, seriskan@mehmetakif.edu.tr
2 Doçent Doktor, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 0000-0002-3862-6485, ysahin@mehmetakif.edu.tr

insanlar barış içinde, şiddet, baskı ve suç tehdidinden uzak yaşarlar. Herkesin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilir ve konuşma, ibadet ve toplanma özgürlüğü korunur. Ülke yönetiminden sorumlu olan kurumlar dürüst hareket eder, vatandaşlara karşı sorumludur ve hukukun üstünlüğüne tabidir. İstikrarlı aileler ve destekleyici topluluklar, kültürü şekillendiren değerleri aşarlar ve toplumun gelişmesi için gereken güven bağlarını inşa eder. Gerçek refah, herkesin benzersiz potansiyelini gerçekleştirerek ve topluluklarını ve uluslarını güçlendirmede kendi rollerini oynayarak gelişme fırsatına sahip olduğu anlamına gelir. Çünkü nihayetinde refah sadece sahip olduklarımızla ilgili değildir; aynı zamanda kim olduğumuzla da ilgilidir.

Performans değerlendirme ve iyileştirmeye yol gösterici küresel endeksler bulunmaktadır. Günümüzde ülkelerin refah, huzur ve mutluluk düzeylerinin belirlenmesi için farklı kurum ve kuruluşlar tarafından raporlar hazırlanmaktadır. Dünya Mutluluk Raporu (Birleşmiş Milletler), Daha İyi Yaşam Endeksi (OECD), İnsani Gelişim Endeksi (Birleşmiş Milletler) ve Legatum Refah Endeksi (Legatum Enstitüsü) gibi raporlar bunlara örnek olarak verilebilir (Şahin ve Aydemir, 2022: 12; Şener, 2022: 47-48).

Bu çalışmada ülke performanslarının değerlendirilebilmesi için sosyal ve ekonomik göstergeleri birlikte ele alması nedeniyle Legatum Refah Endeksi (LRE) tercih edilmiştir. LRE’de yer alan 12 refah göstergesi (Emniyet ve güvenlik, kişisel özür, yönetim vb.) Entropi yöntemiyle ağırlıklandırılmış ve bu ağırlıklar BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye) ülkelerinin refah düzeylerine göre sınıflandırılmasında MAIRCA yöntemi içerisinde kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ülkelerin refah düzeyleri ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde materyal ve yöntemlere, dördüncü bölümde uygulamaya, son bölümde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİLİMSEL YAZIN TARAMASI

Ülkelerin refah endeksi durumunun bilinmesi söz konusu ülkeler için yatırım kararlarını, politika önerilerini, yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla alınabilecek her türlü kararı etkileyebilme gücünü bünyesinde barındırır. Bu nedenle refah endeksi hesaplamalarının objektifliği ve doğru ölçümü önem arz eden bir durumdur. Mevcut durumda Legatum Enstitüsü refah endeksi ölçümünü en sağlıklı şekilde yürütmek amacıyla veri toplamakta, raporlamaktadır. Sunulan araştırmalara katkı verilebilecek bir husus olarak Legatum Enstitüsü raporunda dört ağırlık spesifik olarak belirlenmiş (0.5, 1, 1.5 ve 2) olduğu görülmekte ve kriter ağırlıklarının eşit kabul edilmiş olması dikkat çekmektedir (LPI, 2021). Ancak farklı kriter ağırlıkları ve farklı sıralama yöntemlerinin kullanımının daha gerçekçi sonuçlar üretebileceği düşünülmektedir. Birden fazla kriter ve alternatif (ülke) yer alması nedeniyle bu kısımda refah düzeyi değerlendirmelerinde

çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar ağırlıklı olarak incelenmiştir.

Krupka ve Provaznikova (2013), Euro bölgesinde yer alan 17 ülkenin yaşam standardına ilişkin sıralamaları, ekonomik ve sosyo-demografik ölçütlerin yer aldığı farklı indeksler (E15 ve LPI) ve analitik hiyerarşi süreci yardımıyla ve çok kriterli karar analizi yoluyla 3 farklı şekilde ele almıştır. Farklı yaklaşımlar ile elde edilen sonuçları birbiri ile kıyaslamışlardır. Masárov ve Ivanová (2018), kişi başına düşen gayrisafı yurtiçi hasıla ile Legatum Refah Endeksi, Küresel Rekabet Endeksi ve İnsani Kalkınma Endeksi arasındaki bağımlılığı incelemiş ve Visegrad Grubu ülkelerinin performansını bu açıdan değerlendirmiştir. Amin ve Siddiq (2019), veri zarflama analizi ve sıralı ağırlıklı ortalama yöntemlerini entegre kullanarak 149 ülkeyi refah düzeylerine göre sekiz gruba ayırmıştır. Khan ve Ahmad (2019), Pakistan üzerine bir inceleme yaparak Legatum Refah Endeksinin refahın ölçülmesi amacına uygunluğunu ve geçerliliğini gösteren bir araştırma yapmıştır.

Levy-Carciente vd. (2020), Latin Amerika Ülkeleri ve İspanya'yı ele aldığı çalışmada kümeleme için Ward Yöntemini, kümelenen ülkeleri refah düzeylerine göre sıralamak için ise ELECTRE TRI Yöntemini kullanmıştır. Koca (2021), G7 ülkeleri için CRITIC Yöntemi ile ağırlıklandırma yapmış ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemi yardımıyla bir değerlendirme sunmuştur. İncelenen ülkeler içerisinde Almanya refah seviyesi yüksekliği ile ön plana çıkmaktadır. Şener ve Koltan Yılmaz (2021), değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılması için entropi yöntemini, ülkeleri refah düzeylerine göre gruplara ayırmak amacıyla da K-ortalamlar yöntemini kullanılmıştır. Şener (2022) Legatum Refah Endeksinin 12 temel göstergesine göre 167 ülkeyi Entropi ve CRITIC Yöntemleri ile ağırlıklandırma, ELECTRE III yöntemi ile de refah düzeyi kıyaslamasının yapıldığı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Sıralamada refah düzeyi en yüksek ülke Danimarka olarak saptanmıştır.

Literatür incelendiğinde LRE'de yer alan 12 refah göstergesi çeşitli dönemlerde G7 Ülkeleri, AB üyesi ülkeler ve kapsamlı 167 ülkenin refah endeksinin değerlendirilmesi amacıyla kullanılmış, ancak BRICS-T ülkelerinin çalışma kapsamındaki yöntemler kullanılarak bir kıyaslaması yapılmamıştır. Buradan hareketle, bu çalışma kapsamında Entropi ile bütünleşmiş MAIRCA (Multi Atributive Ideal-Real Comparative Analysis) Yöntemi ile BRICS-T Ülkelerinin COVID-19 küresel salgınında geçen 2019, 2020 ve 2021 yılı verileri dikkate alınarak refah düzeyi sıralaması yapılmıştır. Takip eden bölümde kullanılan materyal ve yöntemlere ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada, BRICS-T ülkelerinin pandemi öncesi ve sonrası dönemdeki refah düzeylerinin kıyaslaması yapılmaktadır. Tablo 1’de yer alan LRE ölçütleri kıyaslama ölçütü olarak kullanılmıştır. Ülkelerin 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait performans değerleri Londra merkezli bir düşünce kuruluşu olan Legatum Enstitüsü tarafından sunulan LRE 2022 yılı araştırma raporundan temin edilmiştir. Değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılması için Entropi, ülkelerin sıralanması için ise MAIRCA yöntemi tercih edilmiştir. Yöntemlere ilişkin hesaplamalar MS Excel programında yapılmıştır.

Tablo 1: Değerlendirme Kriterleri

No	Kısaltma	Kriter	Kriterin Yönü
1	K_1	Emniyet ve Güvenlik	Maksimum
2	K_2	Kişisel Özgürlük	Maksimum
3	K_3	Yönetim	Maksimum
4	K_4	Sosyal Sermaye	Maksimum
5	K_5	Yatırım Ortamı	Maksimum
6	K_6	Kurumsal Koşullar	Maksimum
7	K_7	Altyapı ve Pazar Erişimi	Maksimum
8	K_8	Ekonomik Kalite	Maksimum
9	K_9	Yaşam Koşulları	Maksimum
10	K_{10}	Sağlık	Maksimum
11	K_{11}	Eğitim	Maksimum
12	K_{12}	Doğal Çevre	Maksimum

Entropi Yöntemi

1948 yılında Shannon tarafından önerilen kavram belirsizlik ölçü birimi olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. Shannon’un Entropi Yaklaşımı ve ÇKKV Yöntemi entegrasyonu daha sağlam bir karar verme tekniği olarak literatürde kabul görmektedir. Shannon Entropisinin genel konsepti, mevcut değişkenlere göre dağılıma bakarak her bir kriterin önem katsayısının belirlenmesidir (Maghsoodi vd., 2018: 47). Daha çok kriter ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla kullanılan Entropi Yöntemi taşımacılık sektöründen eğitime, yatırım kararlarından bankacılığa kadar birçok alanda uygulama imkânı bulmaktadır. Literatürde Entropi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar arasında treyler çekici araç seçimi (Şahin ve Karagül, 2023), bursiyer seçimi (Erişkan ve Şahin, 2023), performans değerlendirmesi (Ayçin ve Orçun, 2019; Doğan ve Kılıç,

2022; Lam vd., 2021), yenilenebilir güneş enerjisi yatırım değerlendirme (Şahin, 2019) ve teknoloji seçimi (Maghsoodi vd., 2018) gibi farklı alanlarda uygulamalar bulunmaktadır. Entropi yönteminin uygulama adımları aşağıda listelenmiştir (Doğan ve Kılıç, 2022; Erişkan ve Şahin, 2023; Kehribar vd., 2021; Maghsoodi vd., 2018; Şahin, 2019).

Adım 1: m adet alternatifi n adet değerlendirme kriteri olan bir karar problemi için elde edilen verilerle Eşitlik (1)'de gösterilen karar matrisi oluşturulur.

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

x_{ij} : i alternatifi j kriterine göre aldığı değer $i: 1, 2, \dots, m$ $j: 1, 2, \dots, n$

Karar probleminde sıfır veya negatif değerlerin bulunmamasına dikkat ederek ilerleyen aşamalara geçilir.

Adım 2: Karar matrisindeki ölçü birimlerinin farklılığı probleminden kurtulmak amacıyla normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Normalize edilmiş değer (p_{ij}) Eşitlik (2) yardımıyla hesaplanır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}; \forall j: 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Adım 3: Sabit bir katsayı olan k entropi katsayısı Eşitlik (3) ve her bir değerlendirme kriterlerine ait (e_j) entropi değerleri Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanır.

$$k = \frac{1}{\ln m} \quad (3)$$

$$e_j = -k * \sum_{j=1}^n p_{ij} * \ln(p_{ij}); i: 1, 2, \dots, m; j: 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

Adım 4: Farklılaşma dereceleri olan (d_j) belirsizliği Eşitlik (5) yardımıyla hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j; \forall j: 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

Adım 5: Son aşamada (w_j) ağırlıkları, kriterlerin önem dereceleri Eşitlik (6) yardımıyla hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall j: 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Son adımla birlikte kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiş olur. Bu ağırlıklar sıralama için kullanılacak olan ÇKKV yönteminin bir girdisi olacaktır.

MAIRCA Yöntemi

Pamuçar vd. (2014) tarafından geliştirilen MAIRCA yöntemi, ideal ve ampirik tercih edilme durumları arasındaki boşlukları minimize eden alternatif seçmeyi amaçlayan bir yöntemdir (Ayçin ve Orçun, 2019; Demir, 2020; Yazgan

ve Agamyradova, 2021). Tedarikçi seçimi (Ayçin ve Orçun, 2019), performans değerlendirme (Ayçin ve Güçlü, 2020; Kehribar vd., 2021; Aydın, 2020; Bektaş, 2021; Belke, 2020), personel seçimi (Ayçin, 2020; Yazgan ve Agamyradova, 2021) ve pazar seçimi (Fidan, 2021) gibi farklı alanlarda uygulamaları yapılan yöntem aşağıda belirtilen sekiz adımdan oluşmaktadır (Ayçin ve Orçun, 2019; Kehribar vd. 2021).

Adım 1: Her bir alternatifin her bir kritere göre aldığı değerlerden oluşan başlangıç karar matrisi Eşitlik (7)'de gösterildiği şekilde oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 2: Karar vericinin tarafsızlığını ve her bir alternatife eşit uzaklıkta bulunacağını esas alarak Eşitlik (8) yardımıyla alternatiflerin öncelik değerleri eşit olarak hesaplanır.

$$p_{Ai} = \frac{1}{m}; \sum_{i=1}^m p_{Ai} = 1, i: 1, 2, \dots, m \quad (8)$$

Adım 3: Alternatif önceliklerinin ağırlıklandırıldığı matris elemanlarından oluşan teorik değerlendirme matrisi (T_p) Eşitlik (9)'da görülebileceği gibi oluşturulur. m alternatifli n kriterli bir karar verme probleminde (T_p), ($m \times n$) boyutlu matrisinin elemanları ($t_{p_{ij}}$) alternatiflerin önceki adımda hesaplanan öncelik değerleri (P_{Ai}) ile kriter önem derecelerini gösteren ağırlıklarının çarpımı ile hesaplanır.

$$T_p = \begin{bmatrix} t_{p11} & \dots & t_{p1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1} & \dots & t_{pmn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{A1} * w_1 & \dots & P_{A1} * w_n \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Am} * w_1 & \dots & P_{Am} * w_n \end{bmatrix} \quad (9)$$

Karar verici alternatiflere eşit mesafede olmasından kaynaklı aynı değerlere sahip olması nedeniyle (T_p) matrisi satır vektörü olarak Eşitlik (10)'da ki şekilde gösterilebilir.

$$T_p = [t_{p1} \dots t_{pn}] = [P_{Ai} * w_1 \dots P_{Ai} * w_n] \quad (10)$$

Adım 4: Teorik değerlendirme matrisi (T_p) ve başlangıç karar matrisi X yardımıyla Eşitlik (11)'de bulunan reel-gerçek değerlendirme matrisi (T_r) oluşturulur.

$$T_r = \begin{bmatrix} t_{r11} & \dots & t_{r1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{rm1} & \dots & t_{rmn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Maksimizasyonu amaçlayan kazanç yönlü kriterlerde Eşitlik (12)'de minimizasyonu amaçlayan kayıp yönlü kriterlerde Eşitlik (13)'de görülebileceği şekilde hesaplanır.

$$t_{rij} = t_{pij} * \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^-}{x_{ij}^+ - x_{ij}^-} \right) \quad (12)$$

$$t_{rij} = t_{pij} * \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^+}{x_{ij}^- - x_{ij}^+} \right) \quad (13)$$

Eşitliklerde $x_{ij}^+ = \max(x_1, x_2, \dots, x_m)$ her bir kriter için bütün alternatifler içerisinde alınan en yüksek değer, maksimum sütun değerini ifade ederken; $x_{ij}^- = \min(x_1, x_2, \dots, x_m)$ minimum sütun değerini ifade eder.

Adım 5: Önceki adımlarda elde edilen teorik değerlendirme matrisi (T_p) ve gerçek değerlendirme matrisinin (T_r) karşılaştırılması Eşitlik (14) suretiyle toplam fark-boşluk matrisi (G) oluşturulur. Toplam fark-boşluk matrisi Eşitlik (15)'de görülebilir.

$$g_{ij} = t_{pij} - t_{rij} \quad g_{ij} \in [0, \infty) \quad (14)$$

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & \dots & g_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & \dots & g_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Adım 6: Toplam farkın-boşluğun alternatifler ile tanımlanması amacıyla ideal alternatif için (t_{pij}) ve (t_{rij}) değerleri eşit ve 0'dan büyük ise boşluk sıfır olacaktır ($g_{ij} = 0$) en iyi alternatif şeklinde yorumlanır. Ancak (t_{pij}) ve (t_{rij}) değerleri 0 ise bu alternatif en kötü alternatif şeklinde yorumlanır (Ayçin ve Orçun, 2019).

Adım 7: Her bir alternatif için bütün kriterlerden alınan boşluk değerleri toplanarak kriter fonksiyon değerleri (Q_i) Eşitlik (16) yardımıyla hesaplanır.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij} \quad i: 1, 2, \dots, m \quad (16)$$

Adım 8: Bütün alternatifler yedinci adımda edindikleri nihai kriter fonksiyon değerlerine bakılarak kıyaslanır. En düşük fonksiyon değeri en iyi alternatifini işaret edecek şekilde küçükten büyüğe alternatifler sıralanır.

UYGULAMA VE BULGULAR

Üçüncü bölümde ifade edilen adımlar uygulanarak Legatum Refah Endeksinin 12 göstergesi için BRICS-T Ülkeleri refah düzeyleri için raporlarda sunulan ham verilere erişim sağlanmış ve Tablo 2'de sunulan karar matrisi oluşturulmuştur. Bu aşamada hesap karmaşası olmaması için önerilen karar yaklaşımının adımları sadece 2021 yılı verilerine uygulanmıştır. Altı adet alternatif ve 12 kriterden oluşan karar probleminin çözümü Tablo 2'de yer alan karar matrisinin oluşturulması başlar.

Tablo 2: BRICS-T Ülkelerinin 2021 Yılı Göstergeler Performans Değerleri

Ülke	Kısaltma	KRİTERLER											
		K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
Brezilya	A_1	61,2	67,0	51,8	48,4	56,2	47,8	54,9	48,0	80,4	72,0	59,3	67,8
Rusya	A_2	51,0	40,4	41,4	54,0	54,4	55,0	63,1	62,6	79,5	71,6	82,8	56,1
Hindistan	A_3	50,7	51,8	57,3	53,4	55,1	61,4	57,6	47,0	54,0	67,1	46,4	41,0
Çin	A_4	68,2	28,2	46,0	58,1	62,1	66,5	68,7	66,6	82,3	82,8	69,6	47,7
G. Afrika	A_5	51,0	73,1	58,9	57,6	57,9	57,8	56,1	49,6	65,7	56,6	49,8	46,1
Türkiye	A_6	44,1	33	37,5	44,8	59,4	58,9	64,9	52	81,1	75,1	62,9	54,5

Entropi Yöntemi Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Karar matrisinin oluşturulmasının ardından, birim farklılıkları ortadan kaldırmak, farklı ölçekteki kriterler arasında bir karşılaştırma yapma imkânı sağlamak amacıyla normalizasyon işlemi yapılır. Entropi yönteminin normalizasyon adımı Eşitlik (2)'de verilen denklemden yararlanılır. Bu eşitlik kullanılarak hesaplanan (p_{ij}) değerleri Tablo (3)'te sunulmuştur.

Mevcut verileri birimden arındırarak birbirleri ile karşılaştırılabilir hale getirdiğimiz verilerle yöntem adımları devam etmektedir.

Tablo 3: Entropi Yöntemi Normalizasyon İşlemi

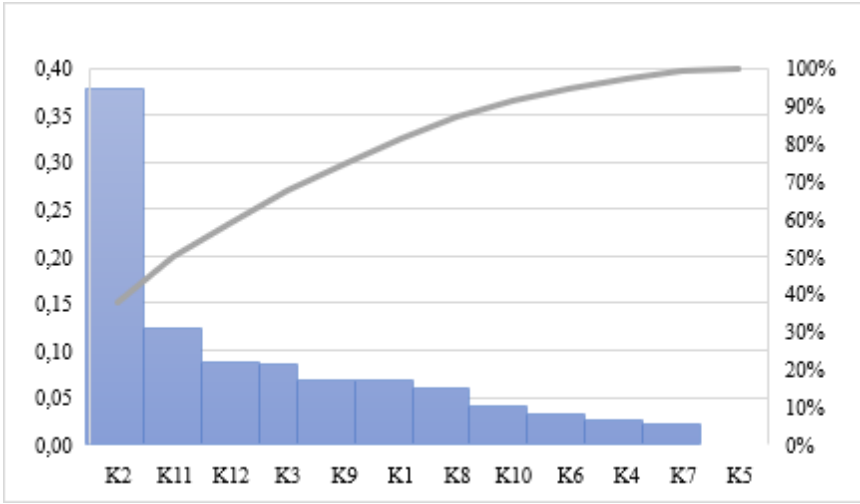
ÜLKE	KRİTERLER											
	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
A_1	0,18772	0,22821	0,17683	0,15316	0,16280	0,13768	0,15031	0,14721	0,18153	0,16937	0,15986	0,21654
A_2	0,15629	0,13764	0,14140	0,17077	0,15757	0,15821	0,17272	0,19207	0,17934	0,16847	0,22326	0,17901
A_3	0,15531	0,17640	0,19578	0,16870	0,15967	0,17685	0,15777	0,14441	0,12193	0,15773	0,12517	0,13082
A_4	0,20915	0,09602	0,15688	0,18356	0,17998	0,19144	0,18799	0,20444	0,18579	0,19480	0,18770	0,15240
A_5	0,15637	0,24926	0,20109	0,18214	0,16785	0,16628	0,15354	0,15224	0,14836	0,13302	0,13436	0,14724
A_6	0,13516	0,11248	0,12802	0,14166	0,17212	0,16955	0,17767	0,15963	0,18306	0,17661	0,16965	0,17400

Normalizasyon işleminin ardından entropi katsayısı (k) ve her bir kritere ait entropi (e_j) değerleri sırasıyla Eşitlik (3) ve Eşitlik (4) kullanılarak hesaplanır. Ardından sırasıyla Eşitlik (5) ile farklılaşma dereceleri (d_j) ve Eşitlik (6) ile de kriterlerin önem dereceleri (w_j) belirlenir. Bu kısımda bahsedilen işlemler neticesinde elde edilen değerler Tablo 4'te gösterilmiştir. Ayrıca belirlenen ağırlık değerleri Şekil 1'de ifade edilmiştir.

Tablo 4: e_j , d_j ve w_j Değerleri

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
e_j	0,99413	0,96733	0,99262	0,99770	0,99941	0,99722	0,99812	0,99477	0,99407	0,99639	0,98932	0,99253
d_j	0,00587	0,03267	0,00738	0,00230	0,00059	0,00278	0,00188	0,00523	0,00593	0,00361	0,01068	0,00747
w_j	0,06793	0,37810	0,08545	0,02667	0,00683	0,03221	0,02180	0,06051	0,06863	0,04179	0,12357	0,08650

Tablo 4 ve Şekil 1 incelendiğinde Entropi Yöntemiyle yapılan hesaplamalar sonucunda en yüksek ağırlığa sahip kriterin kişisel özgürlük (K_2) kriteri olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla eğitim (K_{11}), doğal çevre (K_{12}) ve yönetim (K_3) gibi kriterler izlemektedir. Yapılan ağırlıklandırma neticesinde nihai kriter ağırlığı sıralaması $K_2 > K_{11} > K_{12} > K_3 > K_9 > K_1 > K_8 > K_{10} > K_6 > K_4 > K_7 > K_5$ şeklinde belirlenmiştir. Entropi yönteminin doğası gereği yapılacak sıralamada en fazla farklılaşmayı sağlayacak kriterlere daha yüksek ağırlık verilmektedir. Alt yapı ve pazar erişimi (K_7) ile yatırım ortamı (K_5) kriterleri en düşük ağırlığa sahip kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1: Entropi yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları

Ağırlıklandırma aşaması bitip kriterlerin önem dereceleri belirlendikten sonra alternatiflerin sıralaması aşamasına geçilir. Bu aşamada kullanılan MAIRCA yöntemiyle 2021 yılı için yapılan hesaplamalar takip eden bölümde sunulmuştur.

MAIRCA Yöntemiyle Ülkelerin Refah Düzeylerine Göre Sıralanması

Bir önceki bölümde Tablo 2 olarak sunulan başlangıç karar matrisi yöntemin başlangıç adımıdır. Bu tabloda yer alan değerler ve Eşitlik (8) yardımıyla alternatiflerin öncelik değerleri hesaplanır. Bu eşitlik kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda (P_{Ai}) değeri 0.166667 olarak belirlenmiştir. Takip eden

adımında, Eşitlik (9) ve (10) yardımıyla teorik değerlendirme matrisi (T_p) elde edilir.

Tablo 5: Teorik Değerlendirme (T_p) Matrisi

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
(T_p)	0,01132	0,06302	0,01424	0,00444	0,00114	0,00537	0,00363	0,01008	0,01144	0,00697	0,02060	0,01442

Yöntemin dördüncü adımında Eşitlik (11) yardımıyla reel-gerçek değerlendirme matrisi (T_r) oluşturulur. Kriterlerin maksimizasyon yönlü olması nedeniyle (t_{rij}) değerleri hesaplanırken Eşitlik (12) kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalar neticesinde elde edilen gerçek değerlendirme matrisi (T_r) Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Gerçek Değerlendirme Matrisi (T_r)

Ülke	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
A_1	0,00804	0,05436	0,00951	0,00122	0,00027	-	-	0,00047	0,01067	0,00410	0,00728	0,01442
A_2	0,00323	0,01712	0,00261	0,00309	-	0,00205	0,00216	0,00801	0,01028	0,00400	0,02060	0,00810
A_3	0,00308	0,03305	0,01321	0,00287	0,00011	0,00391	0,00072	-	-	0,00279	-	-
A_4	0,01132	-	0,00562	0,00444	0,00114	0,00537	0,00363	0,01008	0,01144	0,00697	0,01313	0,00363
A_5	0,00325	0,06302	0,01424	0,00429	0,00052	0,00286	0,00031	0,00132	0,00473	-	0,00193	0,00276
A_6	-	0,00677	-	-	0,00074	0,00318	0,00264	0,00256	0,01095	0,00491	0,00934	0,00726

Yöntemin beşinci adımında teorik değerlendirme matrisi ile gerçek değerlendirme matrisi elemanları arasındaki farklar Eşitlik (14) yardımıyla hesaplanır ve Eşitlik (15) ile ifade edilen toplam-fark boşluk matrisi elde edilir. Bu eşitlikler yardımıyla hesaplanan toplam fark-boşluk matrisi Tablo (7)'de sunulmuştur. Bu tabloda her bir kriter için en iyi ve en kötü alternatifler yer almaktadır. Örneğin K_1 (emniyet ve güvenlik) kriteri için en iyi alternatif Çin (A_4) iken en kötü alternatif Türkiye (A_6) olarak belirlenmiştir. K_2 (kişisel özgürlük) kriteri için ise en iyi alternatif (A_5) iken en kötü alternatif Çin (A_4) olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Toplam Boşluk Matrisi (G)

Ülke	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
A_1	0,00328	0,00866	0,00473	0,00323	0,00087	0,00537	0,00363	0,00961	0,00076	0,00287	0,01331	-
A_2	0,00809	0,04590	0,01164	0,00136	0,00114	0,00332	0,00147	0,00208	0,00116	0,00297	-	0,00631
A_3	0,00824	0,02996	0,00104	0,00158	0,00103	0,00146	0,00291	0,01008	0,01144	0,00418	0,02060	0,01442
A_4	-	0,06302	0,00862	-	-	-	-	-	-	-	0,00747	0,01079
A_5	0,00808	-	-	0,00015	0,00062	0,00251	0,00332	0,00877	0,00670	0,00697	0,01867	0,01166
A_6	0,01132	0,05625	0,01424	0,00444	0,00040	0,00219	0,00100	0,00753	0,00049	0,00205	0,01126	0,00716
En iyi	A_4	A_5	A_5	A_4	A_4	A_4	A_4	A_4	A_4	A_4	A_2	A_1
En Kötü	A_6	A_4	A_6	A_6	A_2	A_1	A_1	A_3	A_3	A_5	A_3	A_3

Yedinci adımda Eşitlik (16) kullanılarak her bir alternatif için kriter fonksiyon değerleri (Q_i) hesaplanır. Son adımda ise (Q_i) değerlerinin artan sırası dikkate alınarak nihai sıralama elde edilir. Buna göre 2021 verileri dikkate alındığında alternatiflerin (ülkelerin) sıralaması $A_1 > A_5 > A_2 > A_4 > A_3 > A_6$ şeklinde belirlenmiştir.

Tablo 8: Ülke sıralamaları (Entropi Ağırlıklı)

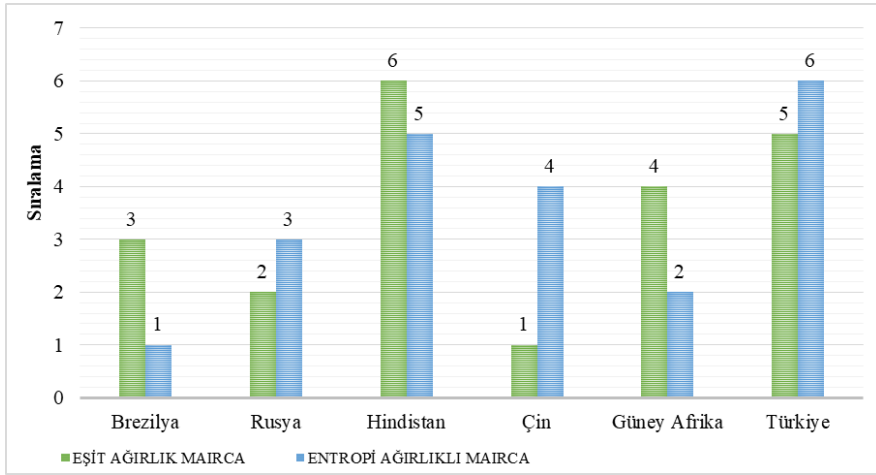
Ülke	Kısaltma	Q_i	Sıralama	Ülke	Kısaltma
Brezilya	A_1	0,05632	1.	Brezilya	A_1
Rusya	A_2	0,08543	2.	Güney Afrika	A_2
Hindistan	A_3	0,10693	3.	Rusya	A_3
Çin	A_4	0,08989	4.	Çin	A_4
Güney Afrika	A_5	0,06744	5.	Hindistan	A_5
Türkiye	A_6	0,11832	6.	Türkiye	A_6

Bulgular

Kriter ağırlıklandırma işleminin sonuç üzerindeki etkisini görebilmek için Bölüm 4.2'de yapılan hesaplamalar, kriter ağırlıklarının eşit olması durumu için tekrarlandığında Tablo (8) ve Şekil (2)'de gösterilen sıralamalar elde edilmektedir. Kriterlerin eşit ağırlıklı olması durumu için her bir kriterin ağırlığı 0,08333 ($\frac{1}{12}$) olarak alınmıştır.

Tablo 9: Ülke sıralamaları (Eşit Ağırlık ve Entropi Ağırlıklı)

Eşit Ağırlıklı MAIRCA				Entropi Ağırlık MAIRCA			
Sıralama	Ülke	Kısaltma	Q_i	Sıralama	Ülke	Kısaltma	Q_i
1	Çin	A_4	0,03772	1.	Brezilya	A_1	0,05632
2	Rusya	A_2	0,08000	2.	Güney Afrika	A_5	0,06744
3	Brezilya	A_1	0,08791	3.	Rusya	A_2	0,08543
4	Güney Afrika	A_5	0,09502	4.	Çin	A_4	0,08989
5	Türkiye	A_6	0,09793	5.	Hindistan	A_3	0,10693
6	Hindistan	A_3	0,11403	6.	Türkiye	A_6	0,11832

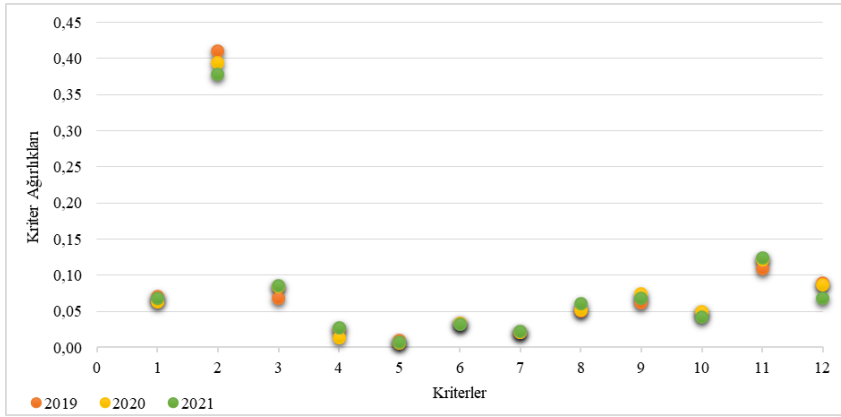
Şekil 2: Eşit Ağırlıklı ve Entropi Ağırlıklı MAIRCA Sonuçlarının Karşılaştırılması

Tablo (9) ve Şekil (2) incelendiğinde, ağırlıklandırma yöntemlerinin değişimi ile ülkelerin refah düzeyi sıralamasında değişim olduğu gözlenmektedir. MAIRCA ile yapılan iki farklı sıralama sonucuna göre Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri eşit ağırlıklı değerlendirmede sıralamada daha alt sıralara inmektedir. Aksi yönde Rusya, Çin, Türkiye ise kriterlerin eşit ağırlıklı olması durumunda refah düzeyi sıralamasında daha üst sıralarda yer almaktadır.

Buraya kadar olan kısımda önerilen karar sürecinin adımları sadece 2021 yılı verileri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Pandemi döneminin ülke sıralamalarını incelemek için pandemi öncesi döneme karşılık gelen 2019 yılı ile pandeminin en şiddetli olduğu döneme karşılık gelen 2020 yılı verileri ile de hesaplamalar yapılmıştır. Öncelikli olarak her yıl için ayrı ayrı yapılan değerlendirmeler sonucunda Tablo (10) ile Şekil (3)'te gösterilen kriter ağırlıkları hesaplanmıştır.

Tablo 10: Yıllara göre Entropi Yöntemi ile Elde Edilen Ağırlıklar

Kısaltma	Kriter	KRİTER AĞIRLIKLARI		
		2019	2020	2021
K_1	Emniyet ve Güvenlik	0,07023	0,06332	0,06793
K_2	Kişisel Özgürlük	0,4105	0,39423	0,3781
K_3	Yönetim	0,06771	0,08385	0,08545
K_4	Sosyal Sermaye	0,02658	0,01332	0,02667
K_5	Yatırım Ortamı	0,00997	0,00651	0,00683
K_6	Kurumsal Koşullar	0,03385	0,03312	0,03221
K_7	Altyapı ve Pazar Erişimi	0,02136	0,02155	0,0218
K_8	Ekonomik Kalite	0,05128	0,05201	0,06051
K_9	Yaşam Koşulları	0,06145	0,07441	0,06863
K_{10}	Sağlık	0,04808	0,04927	0,04179
K_{11}	Eğitim	0,10948	0,12163	0,12357
K_{12}	Doğal Çevre	0,08952	0,08679	0,06793

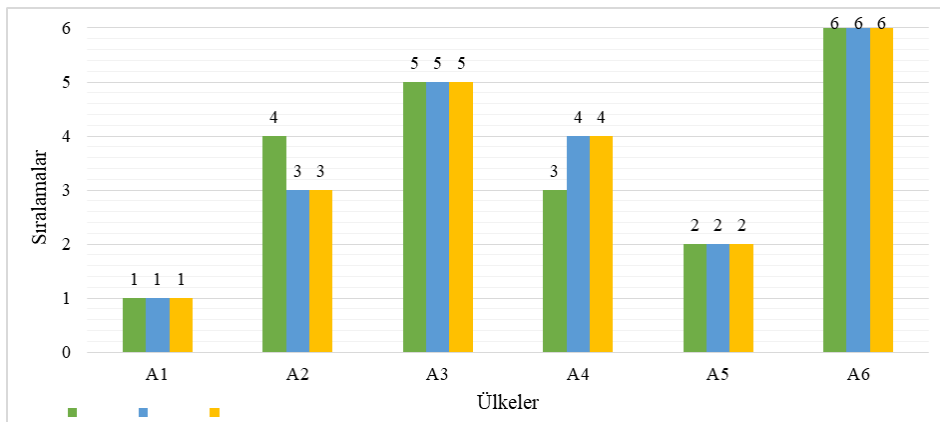

Şekil 3: Yıllara Göre Kriter Ağırlıklarının Değişimi

Tablo (10) ve Şekil (3)'te yer alan ağırlıklar incelendiğinde kriterlerin önem dereceleri yıllar itibariyle değişse de özünde büyük ölçekli değişimler yaşanmamıştır. Kısa ve orta vadede yapılan incelemelerde bu durum beklenen bir sonuçtur. Ardından bu 3 yıllık periyot için elde edilen ağırlık değerlerine göre yapılan MAIRCA hesaplamaları neticesinde Tablo (11)'de gösterilen (Q_i) değerleri ve sıralamalar hesaplanmıştır.

Tablo 11: Q_i Değerleri ve Ülke Sıralamaları

Ülke	Kısaltma	2019		2020		2021	
		Q_i	Sıralama	Q_i	Sıralama	Q_i	Sıralama
Brezilya	A_1	0,0516	1	0,05111	1	0,05632	1
Rusya	A_2	0,09297	4	0,09	3	0,08543	3
Hindistan	A_3	0,10019	5	0,10474	5	0,10693	5
Çin	A_4	0,09287	3	0,0887	4	0,08989	4
Güney Afrika	A_5	0,06525	2	0,06749	2	0,06744	2
Türkiye	A_6	0,11442	6	0,11363	6	0,11832	6

Şekil 3: Yıllara Göre Ülke Sıralamalarının Değişimi

Tablo (11) ve Şekil (3) incelendiğinde 2019, 2020 ve 2021 yıllarında Rusya ve Çin dışında kalan ülkelerin sıralamasında bir değişiklik olmamıştır. 2019 yılında Rusya dördüncü sırada iken takip eden yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. Çin ise 2019 yılında üçüncü sırada yer alırken, 2020 ve 2021 yılları için dördüncü sırada kendine yer bulmuştur.

SONUÇ

Günümüz dünyasında küreselleşme dünya ülkelerinin yeni duruma uyum kabiliyeti kazanması için performans ölçümü bir gerekliliktir. Bu çalışmada, Legatum Enstitüsü tarafından yayınlanan gelişmişlik endeksi raporunda yer alan veriler ÇKKV yöntemleri olan Entropi ve MAIRCA ile kullanılarak BRICS-T ülkeleri için refah düzeyi değerlendirme yapılmıştır. COVID-19 sürecine yönelik bir değerlendirme yapmak amacıyla 2022 yılında Legatum Enstitüsü tarafından yayımlanan son rapordan 2019, 2020 ve 2021 yılı güncel verileri (Ek 1) alınmıştır. Öncelikli olarak, Legatum Refah Endeksinde yer alan 12 refah göstergesi Entropi Yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Önerilen karar metodolojisinin işleyişini göstermek adına detaylı hesaplamalar sadece 2021 yılı verileri için yapılmış ve değerlendirme kriterlerinin eşit ağırlıklı ve farklı ağırlıklı olması durumları için ülke sıralamaları belirlenmiştir. 2021 yılı verileri ve Entropi Yöntemi kullanılarak hesaplanan ağırlıklar incelendiğinde bu yıl için en yüksek ağırlığı kişisel özgürlük kriteri alırken, en düşük ağırlığı yatırım ortamı kriteri almıştır. Ülkelerin refah düzeyi sıralamalarının belirlenmesi için MAIRCA ile yapılan değerlendirmeler sonucunda üç yıllık periyotta refah düzeyinin en yüksek olduğu ülke Brezilya iken, en düşük olduğu ülke Türkiye'dir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleri ile sıralama yapılabileceği gibi dilsel ifadelerin kullanıldığı bulanık yöntemler kullanılarak da bu değerlendirmelerin yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Ek 1: Karar Matrislerinin Oluşturulması İçin Kullanılan Veriler (2019, 2020, 2021)

Yıl	Ülke	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
2019	Brezilya	62.5	67.2	51.7	45.5	55.2	48.5	54.2	48.8	79.3	72.4	59.7	68.4
	Rusya	49.6	37.3	41.4	48.5	53.6	52.5	61.4	63.8	80.1	70.7	81.1	57.0
	Hindistan	53.4	51.5	59.0	50.9	53.5	63.7	56.0	50.8	54.4	65.5	47.7	41.2
	Çin	68.5	25.4	45.9	56.1	61.1	65.9	67.9	69.9	81.2	82.4	72.8	46.4
	Güney Afrika	51.4	71.6	56.9	54.9	56.2	59.5	54.9	54.7	66.1	54.4	50.2	46.1
	Türkiye	43.5	33.1	40.1	43.4	61.3	58.4	63.0	54.5	80.8	74.6	62.9	54.5

Yıl	Ülke	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
2020	Brezilya	61.7	66.5	51.4	50.6	56.2	47.5	54.8	48.9	80.1	72.7	59.5	68.0
	Rusya	50.9	37.5	41.3	49.5	54.5	54.8	63.0	63.5	80.5	71.0	81.4	56.0
	Hindistan	51.8	50.8	57.8	51.4	55.1	61.3	57.2	50.2	52.5	64.8	46.4	41.1
	Çin	68.2	26.0	45.8	57.7	62.1	66.7	68.5	68.7	82.3	83.5	72.9	47.7
	Güney Afrika	52.1	71.1	58.7	53.0	58.0	57.7	55.9	52.8	65.3	55.1	49.4	45.3
	Türkiye	44.2	33.1	37.5	46.7	59.4	59.0	64.6	52.7	80.2	74.4	63.7	54.6

Yıl	Ülke	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}
2021	Brezilya	61,2	67,0	51,8	48,4	56,2	47,8	54,9	48,0	80,4	72,0	59,3	67,8
	Rusya	51,0	40,4	41,4	54,0	54,4	55,0	63,1	62,6	79,5	71,6	82,8	56,1
	Hindistan	50,7	51,8	57,3	53,4	55,1	61,4	57,6	47,0	54,0	67,1	46,4	41,0
	Çin	68,2	28,2	46,0	58,1	62,1	66,5	68,7	66,6	82,3	82,8	69,6	47,7
	Güney Afrika	51,0	73,1	58,9	57,6	57,9	57,8	56,1	49,6	65,7	56,6	49,8	46,1
	Türkiye	44,1	33	37,5	44,8	59,4	58,9	64,9	52	81,1	75,1	62,9	54,5

KAYNAKÇA

- Amin, G. R., ve Siddiq, F. K. (2019). Measuring global prosperity using data envelopment analysis and OWA operator. *International Journal of Intelligent Systems*, 34(10), 2713–2738. <https://doi.org/10.1002/INT.22176>
- Ayçin, E., ve Orçun, Ç. (2019). Mevduat Bankalarının Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 175–194. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.657002>
- Ayçin, E., ve Güçlü, P. (2020). BIST ticaret endeksinde yer alan işletmelerin finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.
- Ayçin, E. (2020). Personel seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *İşletme*, 1(1), 1-12.
- Aydın, Y. (2020). Bütünlük CRITIC ve MAIRCA Yöntemleri ile Kamu Sermayeli Bankalarının Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Bektaş, S. (2021). Entropi ve MAIRCA Yöntemiyle Türk Katılım Bankalarının Finansal Performans Sıralaması. *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 113-144.
- Belke, M. (2020). CRITIC VE MAIRCA Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 120-139.
- Demir, G. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Aynı Dilimdeki Fen Liselerinin Değerlendirilmesi. SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ.
- Doğan, B., ve Kılıç, M. B. (2022). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Entropi ve Gri İlişkisel Analizi ile Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 9(3), 2027–2057. <https://doi.org/10.30798/MAKUİBF.1097637>
- Erişkan, S., ve Şahin, Y. (2023). Entropi Ağırlıklı Promethee ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleriyle Bursiyer Seçimi. In M. Atalay (Ed.), *TEORİ VE UYGULAMALARLA NİCEL KARAR VERME* (pp. 71–100). <https://ikadyayinevi.com/home/teori-ve-uygulamalarla-nicel-karar-verme/>
- Fidan, H. (2021). CRITIC ve MAIRCA çok kriterli karar verme yöntemi ile uluslararası hedef pazar seçimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Hayashi, K., Nemoto, T., ve Nakaharai, S. (2014). The Development of the Parcel Delivery Service and its Regulations in China. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 125, 186–198. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2014.01.1466>
- Kehribar, Ö., Karademir, F., ve Evci, S. (2021). İşletmelerin COVID-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi: BIST gıda, içecek endeksi örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 200–214. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i1.1748>
- Khan, A. J., ve Ahmad, H. R. (2019). Prosperity and Instability: An Evaluation of Legatum Prosperity Index. *Papers and Proceedings*, 407–431. <http://data.worldbank.org/products/wdi-maps>
- Koca, M. B. (2021). CRITIC ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile G7 Ülkelerinin Refah Endeksinin Değerlendirilmesi. In Y. Aydın (Ed.), *Ekonomi ve Finans Çalışmaları* (pp. 23–40). www.nobelkitap.com
- Krupka, J., ve Provaznikova R. (2013). Modelling of standards of living in Eurozone countries on the basis of multiple criteria decision analysis. *Recent Researches in Applied Economics and Management. Business Administration and Financial Management*, 1, 425–432.
- Lam, W. S., Lam, W. H., Jaaman, S. H., ve Liew, K. F. (2021). Performance Evaluation of Construction Companies Using Integrated Entropy–Fuzzy VIKOR Model. *Entropy* 2021, Vol. 23, Page 320, 23(3), 320. <https://doi.org/10.3390/E23030320>

- Levy-Carciente, S., Phélan, C. M., ve Perdomo, J. (2020). Prosperity in Spain and Latin America: myths and facts. *International Journal of Advance Study and Research Work*, 3(7), 2581–5997.
- Livingston, V., Jackson-Nevels, B., ve Reddy, V. V. (2022). Social, Cultural, and Economic Determinants of Well-Being. *Encyclopedia*, 2(3), 1183-1199.
- Maghsoodi, A. I., Afezalkotob, A., Ari, I. A., Maghsoodi, S. I., ve Hafezalkotob, A. (2018). Selection of waste lubricant oil regenerative technology using entropy-weighted risk-based fuzzy axiomatic design approach. *Informatica (Netherlands)*, 29(1), 41–74. <https://doi.org/10.15388/Informatica.2018.157>
- Masárov, J., ve Ivanová, E. (2018). Multi-Criteria Assessment of Visegrad Group Economies Performance. *Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics*, 294–302.
- Öztopcu, A. (2018). Bölgesel Sosyal Sermaye ve Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Kalkınma Üzerindeki Etkileri. *Verimlilik Dergisi*, (3), 89-113.
- Şahin, Y. (2019). Akdeniz Bölgesi'nin Güneş Enerjisi Yatırımına Yönelik Özelliklerinin Entegre Entropi MULTIMOORA Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(3), 846–864. <https://doi.org/10.30798/MAKUIIBF.600296>
- Şahin, Y., ve Aydemir, E., (2022). Batı Avrupa Ülkelerinin Gelişmişlik Düzeylerinin Legatum Refah Endeksi Göstergeleri Bağlamında Analizi. 4th International Conference on Applied Engineering and Natural Sciences on 10-13 November 2022, Konya/Turkey.
- Şahin, Y., ve Karagül, K., (2023). Gri İlişkisel Analiz Tekniğiyle Taşımacılık Firması İçin Treyler Çekici Araç Seçimi. İçinde S. Karaoğlu ve Tayfun Arar (ed.), *Yönetim, Pazarlama ve Finans Uygulamalarıyla Çok Kriterli Karar Verme* (pp. 65-80). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Türkiye.
- Şener, S. (2022). Legatum Refah Endeksi Göstergeleri ve Verileri Kullanılarak Refahın Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 46–70. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.981581>
- Şener, S., ve Koltan Yılmaz, Ş. (2021). Entropi Tabanlı ELECTRE TRI ve K-Ortalamalar Yöntemleriyle Ülkelerin Refah Düzeyine Göre Değerlendirilmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 191–209. <https://doi.org/10.25294/AUIIBFD.888980>
- Yazgan, A. E., ve Agamyradova, H. (2021). Swara ve MAIRCA Yöntemleri ile Bankacılık Sektöründe Personel Seçimi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Kış Sayısı/ Winter Issue*, 281–290. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.999847>

ÇANKIRI KONAKLARININ TURİZME KAZANDIRILMASI: FERİT AKALIN RADYO VE İLETİŞİM EVİ ÖRNEĞİ¹

Ayhan DAĞDEVİREN²

GİRİŞ

Tarihî yapılar, geçmişin kültürünü ve hafızasını günümüze taşıyan miraslardır (Işık, 2021: 67). Turizmde miras kavramı, yalnızca kırsal alanları, doğal yapıları, tarihî binaları, sanat eserlerini, gelenekleri ve nesillerden nesillere geçen eserleri değil, aynı zamanda bunların turizm ürünü olarak değerlendirilmesini de içerir (Dinçer ve Ertuğral, 2000: 70).

Koruma çalışmaları, ilk olarak anıtların restorasyonu ile başlamış, tarihi yapı ve kentlerin korunmasına kadar gelişim göstermiştir (Çelik ve Yazgan, 2009: 235). Tarihî yapıları ve mekânları koruyarak kullanma, yaşatarak belli bir işlev kazandırma, gelişmiş ülkelerin benimsediği bir olgudur. Koruma aracılığıyla yalnızca mimarlık ve kent planlaması değil, aynı zamanda tarihsel varlıklarını belirli bir dönemde sürdürmüş toplumların maddi ve manevi öğeleri yaşatılmakta ve bu öğelere çağa uygun işlevler yüklenerek kullanım değeri yaratılmaktadır. Koruma çalışmaları ile yeni bir kimlik kazanan yapılar, kullanım alanının işletilmesi sonucu ekonomik yarar da sağlamaktadır. Çağdaş koruma; değerlendirme, geliştirme, kullanma ve ekonomik yarar sağlama eylemlerini kapsamaktadır (Dinçer ve Ertuğral, 2000: 72).

Çağdaş toplumun çeşitli ihtiyaçları ve mimari mirasın büyük bir değer olduğuna dair artan bilinç; koruma, yenileme, yeniden canlandırma gibi çalışmaların önemini vurgularken aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma bağlamında bu mirasın etkinleştirilmesinin de önemini vurgular (Penića, Svetlana ve Murgul, 2015: 883-884). Çelik ve Yazgan'a göre (2007: 2)

1 Bu araştırma, 16-18 Haziran 2022 tarihlerinde düzenlenen 6. Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresinde "Çankırı Konaklarının Turizme Kazandırılması: Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi Örneği" adıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Ilgaz Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0004-8007>, ayhandagdeviren@karatekin.edu.tr.

tarihî çevreleri koruma ve yenilemede amaç; tarihsel ve kültürel sürekliliğin sağlanması, tarihî çevrenin çağdaş yaşam koşulları doğrultusunda kimliğini koruyarak daha sağlıklı bir şekilde canlandırılması, yapı stoku durumundaki tarihî yapıların değerlendirilmesi, kent peyzajının ve geleneksel yerleşim modelinin korunmasıdır. Bu nedenle değişim ve dönüşümün yaşandığı tarihî çevrelerde fiziksel ve sosyal yapının sürdürülebilirliği açısından koruma amaçlı çalışmaların önemi büyüktür.

Çankırı kenti, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihî, kültürü ve mimari mirası ile önemli bir yerleşim yeridir (Demirbağ ve Urfalıoğlu, 2019: 72). Çankırı tarihî kent dokusunun önemli bir bölümünü evler oluşturur. Çankırı’da evler, bazı yöresel farklılıklar dışında geleneksel Türk evi özelliklerini taşırlar. Genel bir sınıflandırmayla Çankırı, “ahşap çatki arası kerpiç dolgulu, çıkma destekleri düz, kapalı sofalı ev tipleri” ile Kuzey Anadolu kuşağında izlenen sivil mimarlık örneklerini bünyesinde barındırır (Can, 2014: 29). Evlerin şekillenmesinde bölgenin jeolojik yapısı, iklim özellikleri ve yapıldığı dönemdeki bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar, belirleyici olmuştur. Çankırı’da evler, genelde iki katlıdır. Ara kat olan birinci kat, günlük hayatın geçtiği yerdir. Yemek yapma, yeme ve oturma gibi faktörlerin planlamada dikkate alındığı bu kat, sade ve kullanışlıdır. İkinci kat ise gösterişli ve manzaralıdır. Bu kat, daha çok yazın kullanılmaktadır. Jeolojik konumdan kaynaklanan arsa sıkıntısı nedeniyle Çankırı’da evler âdeta birbirine kenetlenmiş gibidir (T.C. Çankırı Belediyesi, 2022).

Çankırı il merkezinde evler, Çankırı Kalesinin güney ve batı yamaçlarında yoğunlaşmaktadır (Can, 2014: 29). Çankırı Belediyesi tarafından gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarıyla bu evlerden Çankırı Merkez ilçede Cumhuriyet Mahallesi, Tel Sokağı, 2 Pafta, 62 Ada, 28 Parsel, No. 3’te konumlanmış ev, Masal müzesine; Karataş Mahallesi ile Su Deposu Caddesi’nde 4 Pafta, 124 Ada, 18 Parselde konumlanmış ev, Dr. Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezine dönüştürülmüştür (Demirbağ ve Urfalıoğlu, 2019: 80, 84). Çankırı Belediyesi ayrıca sit alanı içerisinde bulunan uzun yol caddesindeki tarihî evlerde dış cephe sağlıklaştırma çalışmaları gerçekleştirmiştir. Mülkiyeti Kültür ve Turizm Bakanlığında bulunan Çankırı Merkez ilçe, Cumhuriyet Mahallesi, Tel Sokağı, 2 Pafta, 64 Ada, 9 Parsel, No. 20’de bulunan ev ise günümüzde “Yâran Evi” olarak kullanılmaktadır (T.C. Çankırı Valiliği, 2014: 120; Demirbağ ve Urfalıoğlu, 2019: 88).

Konaklar, büyük ve gösterişli evlerdir (Türk Dil Kurumu, 2022). Çankırı il merkezinde konaklar kenti ikiye bölen Tatlı Çay’ın her iki yakasında da bulunmaktadır (Can, 2014: 29). Araştırmanın konusunu oluşturan Sarıkadı Konağı’nın yanında Askeraga Konağı, Kolağası Konağı, Rıfat Bey Konağı, Taş Merdivenli Konak, Çankırı il merkezinde bulunan konakların önemlileri içerisinde yer almaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Sarıkadı Konağı'nın Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne dönüşerek turizme kazandırılmasını irdelemek ve yetkililerin Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi ile ilgili görüşlerini tespit etmektir. Bu temel amacın yanında araştırmada Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin bilinirliğini artırmak ve Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne işlerlik kazandırmak için elde edilen araştırma bulguları ışığında önerilerde bulunmak amaçlanmaktadır.

Literatürde Çankırı özelinde Demirbağ ve Urfalıoğlu (2019), Çankırı'nın geleneksel kent dokusunun oluşumunda önemli bir yeri olan geleneksel Çankırı evlerini, cephe tipolojisi üzerinden araştırmışlardır. Araştırmada geleneksel Çankırı evlerinin özellikle Çankırı kalesinin güney ve batı yamaçlarında yoğunlaştığı, bazı farklılıklar dışında geleneksel Türk evi özelliklerini taşıdığı, süslü ve gösterişli cephelerinin güneye baktığı, genellikle iki katlı olarak inşa edildiği ve üst katlarının dışa taşkın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca araştırmada cephede hareketliliği sağlayan cumbalı ve cihannümalı konutlar yapıldığı ortaya konmuştur. Bunun yanında Şahin Körmeçli ve Seçkin Gündoğan (2022) doğrudan konaklara yönelik olmasa da araştırmalarında Çankırı konaklarına ilişkin veriler sunmuşlardır. Yazarlar araştırmalarında Çankırı Kentsel Sit Alanı içinde kent imgesini oluşturan mekânların ortaya çıkarılması ve kent kimliğine katkı sağlayacak önerilerin geliştirilmesini amaçlamışlardır. Araştırmada Çankırı Kentsel Sit Alanı'nda Osmanlı Dönemi'nden günümüze kadar gelmiş ve tarihi dokuyu yansıtan kentsel elemanlar; arazi çalışması, görsel ve mekânsal analizlerle birlikte değerlendirilerek kent imgeleri haritası oluşturulmuş ve kent kimliğine yönelik öneriler getirilmiştir. Dolayısıyla literatürde Çankırı konaklarının turizme kazandırılmasına yönelik olarak yapılan bir araştırmaya rastlanamamıştır. Araştırma, literatürdeki bu boşluğu gidermesinin yanında yetkili görüşlerine yer vermesi açısından da önem arz etmektedir.

LİTERATÜR

Konu ile İlgili Yürütülmüş Araştırmalar

Literatürde konakların turizme kazandırılması ilişkin birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Aşağıda bu araştırmalara yer verilmiştir.

Topçubaşı Çilingiroğlu ve Reyhan Ufuk (2013) araştırmalarında kültür mirası olan tarihî konakların turizm açısından değerlendirilme olanaklarını Rize ili Çamlıhemşin ilçesi özelinde ele almışlardır. Araştırmada Çamlıhemşin'deki konakların tarihsel değer ve mimari nitelik açısından turizm potansiyeline sahip oldukları, plan şemalarının da pansiyon olarak kullanılmasına imkân verdiği belirtilmiştir. Ayrıca araştırmada mevsimsel kullanım sonucunda yaz ayları dışında boş kalan yapılara kısa yaz döneminde ne kadar bakılıyor olsa da kış aylarında zorlu hava koşulları sonucu yapısal bozulmalar oluştuğu, yerel yönetimlerin katkısı ile mülk sahibi tarafından oluşturulacak fonlar

sayesinde bu yapıları deneyimlemek isteyen insanlara olanak sağlanabileceği, sivil mimarinin tanınırlığının sağlanabileceği ve konakların masraflarının karşılanabileceği, ev-müze kavramı çerçevesinde yapıların gezilebilmesine olanak yaratılabileceği, turizmin konakların korunması için en güçlü araçlardan biri olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Aydoğdu ve Akbaş (2017), Kastamonu şehrindeki konakların turizm potansiyelini belirlemek ve konak sahiplerinin veya varislerinin konaklarını turistik işletmelere dönüştürmeye ne kadar istekli olduklarını tespit etmek amacıyla bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmada katılımcıların 2/3'ünün konaklarını turistik bir işletmeye dönüştürmek istemedikleri, dönüştürecek olanların da konakların büyüklüğüne göre restoran, kafe ya da otele dönüştürmek istedikleri saptanmıştır.

Kurak Acici, Kose ve Demirel (2018) araştırmalarında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin geleneksel (yerel) konut mimarisi özelliklerini taşıyan ve restoran olarak hizmet veren Trabzon'un Sürmene ilçesindeki Memisağa Konağının bölgede turizm alanında yarattığı sürdürülebilir kalkınmayı incelemişlerdir. Araştırmada 2000 ve 2013 yıllarında restore edilen Memisağa Konağının yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri olduğu, alternatif turizm faaliyetleri, tarihi çevresi ve çevresini de etkileyen değişimi ile kent için sürdürülebilir turizm kaynağı olarak önemli bir konuma sahip olduğu, dönemsel değişimlerle kültürün turizm için değerli olmaya devam edeceği belirtilmiştir.

Vitasurya, Hardiman ve Sari (2018), sürdürülebilir kırsal turizmin geliştirilmesinde geleneksel evlerin dönüşümü ile ilgili Yogyakarta'nın Brayut Köyü'ndeki Cava evleri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Cava evinin dönüşümü araştırmada "Mesken Olmayan Geleneksel Ev", "Mesken ve Turistik Cazibe" ve "Ortak Mesken ve Diğer İşlevler" olarak üç kategoride değerlendirilmiş ve bu dönüşüm kategorilerini temsil etmesi için de üç geleneksel ev modelinin dönüşümü ele alınmıştır. "Mesken Olmayan Geleneksel Ev" olarak ilk köy muhtarı Demang Mertodimedjo tarafından inşa edilen Brayut'taki en eski bina *Joglo 1*, "Mesken ve Turistik Cazibe" olarak Brayut'un ikinci muhtarı Bay Kartopiyogo'nun evi *Joglo 2*, "Ortak Mesken ve Diğer İşlevler" olarak mülkiyeti ön alanı Bay Sutarman'a (en büyük çocuk), arka alanı Bayan Kisyantini'ye, yan tarafı Bay Djoko Santoso'ya ait olan ev, *Bay Sutarman'ın Limasanı* seçilmiştir. Araştırmada *Joglo 1*'in dönüşüm biçiminde dış faktörün (turizm köyünün gelişimi ve kültürel mirasın yaşatılması) etkisinin hâkim olmadığı; *Joglo 2*'nin dönüşüm biçiminde dış faktörün (turizm köyünün gelişimi) ve iç faktörün (mal sahibinin istekleri) etkisinin dengeli olduğu, yapısal açıdan çok fazla dönüşüm olmadığı, işlevsel olarak mesken ve turizm amaçlarının birleştirilmesiyle değişiklikler meydana geldiği; Bay Sutarman'ın Limasanının dönüşüm biçiminde dış faktörün (turizm köyünün gelişimi) etkisinin iç faktörden (mal sahibinin ihtiyaçları) daha

az olduğu, işlevsel olarak mesken ve turizm işlevinin birleşimiyle dönüşüm meydana geldiği, yapının çoğunun hâlâ orijinal olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca araştırmada aile bağının Yogyakarta'nın Brayut Köyü'ndeki geleneksel Cava evini korumada önemli bir faktör olduğu ortaya konmuştur.

Ataman (2019) araştırmasında Trabzon ili Araklı ilçesi Kaymaklı Köyü Çatak Mevkii'nde yer alan Bazioğlu Konağı'nın butik otele dönüşümündeki ilk aşama olan proje çalışmalarına yer vermiştir. Araştırmada proje çalışmalarında önerilen işlev değişikliğinin yapının özünü bozmayacak restorasyon müdahale kararları ile gerçekleştirilmeye çalışıldığı, yapının restorasyonunda gerekli olan tamamlama, sağlama gibi müdahalelerle birlikte yeni işlevinden dolayı mimari gereklilik olarak eklenmesi gereken mekânlar için düzenlemelerin yapıldığı, bu ilave mekânların yapının malzeme ve tekniği dışında güncel ve çağdaş malzemelerle yapılarak özgününden ayrılmasının amaçlandığı ortaya konmuştur.

Ayyıldız (2019) araştırmasında büyük bir kısmı turistik işletmelere dönüştürülen Safranbolu konaklarının mutfak yapısını fiziksel, psikolojik, iş güvenliği ve ergonomik açıdan incelemiş ve eskiden yaşam alanları olarak kullanılan konak mutfakları ile günümüzde işletmeler tarafından kullanılan mutfakları fiziksel koşullar bakımından karşılaştırmıştır. Safranbolu ilçesinde bulunan 15 farklı konak işletmecisiyle yüz yüze görüşme yapılan araştırmada Safranbolu evlerinin ana mutfaklarının üst katta yer aldığı, aşevi olarak da adlandırılan bu alanların ailenin yemek yediği sofanın hemen yanında bulunduğu, hayat olarak adlandırılan yerde bulunan kazan ocakları alanının ise ziyafet yemekleri, ekmek yapımı ve kışık yiyeceklerin yapıldığı büyük bir mutfak niteliğine sahip olduğu, turizm işletmelerine dönüştürülen konak mutfaklarının ise en alt kata, hayat ve müstemilat denilen yere konumlandığı, işletmelerin modifiye ettiği mutfakların çoğunun endüstriyel ekipmanlarla donatıldığı, konaklarda bulunan mutfak ve kilerin çoğu işletmeci tarafından müşterilerin kalabileceği odalara dönüştürüldüğü, Safranbolu konaklarının eskiden doğal aydınlatma ve havalandırmaya sahipken günümüz mutfaklarının teknolojik aydınlatma ve havalandırma ekipmanları ile donatıldığı ortaya konmuştur.

Akbaş ve Oktay (2020) araştırmalarında Kastamonu şehrindeki konakların turizm potansiyelini ve yeniden işlevlendirme olanaklarını ele alarak Kastamonu konaklarının sahip olduğu potansiyelin nasıl turizme kazandırılabileceğini değerlendirmişlerdir. Araştırmada odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır ve bu kapsamda kamu kurumları, özel sektör temsilcileri ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan toplam 12 katılımcı ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Araştırmada konakların Kastamonu için kültürel mirasın en önemli öğeleri oldukları, kültür turizminin mihenk taşı oldukları, ataerkil yapıdaki büyük aileler için yaşam alanları oldukları, geçmişten anılar taşıyan yapılar oldukları,

yaşayan hazineler, yani nefes alan yapılar oldukları, estetik ve nostaljinin ahşap ve taş işçiliğiyle birleştiği, romantik bir yaşam tarzının ürünü oldukları, Kastamonu turizminin yeniden işlevlendirilmesinde bir araç oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada konakların turizme kazandırılmasında fazlasıyla sorun olduğu, en çok restorasyon ve korumadan kaynaklanan sorunlar olduğu, onu sırasıyla yerel halktan ve konaklayacak misafirden kaynaklanan sorunlar, konakların mimari yapısından kaynaklanan sorunlar, konakların konumundan kaynaklanan sorunlar, konak sahiplerinden kaynaklanan sorunlar, onları ise aynı sayıda pazarlama ve tanıtımdan, personelden ve yerel yönetimden kaynaklanan sorunların takip ettiği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Kastamonu konaklarının turizme kazandırılmasındaki sorunlara katılımcılar tarafından 47 adet çözüm getirilmiş ve bu çözüm önerileri; restorasyon işlemleri, konakların tanıtım ve pazarlanması, yerel yönetimler, konakların mimari yapısı ve yerel halk ve yatırımcılar ile ilgili olmak üzere 5 grupta toplanmıştır.

Moulaii, Jodeyriheidari ve Hemati (2021), tarihî evlerin çağdaşlaşması ve sürdürülebilir turizm gelişimi üzerine yürüttükleri araştırmalarında “Tahran Güzelleştirme Teşkilatı” ve “Tahran Belediyesi” tarafından değiştirilen yapılardan biri olan Arbab-Hormoz Konağı’nı ele almışlardır. Araştırma sonuçları, Tahran Belediyesi’nin girişiminin Tahran’daki tarihi evlerin kullanımının değiştirilmesindeki önemini ve etkisini göstermiştir. Araştırmada Tahran Güzelleştirme Teşkilatı’nın Arbab-Hormoz Konağı’nın uyarlamalı yeniden kullanımında başarılı olduğu ve böylece Tahran’ın kuzeydoğusundaki kentsel turizm merkezlerinden biri haline geldiği belirtilmiştir. Ayrıca araştırmada mirasın bir turizm merkezine dönüştürülmesinin sivil katılımın, İslam ve İran ahlakının ve davranışının gelişmesinde, insan yaratıcılığının ortaya çıkması ve güçlendirilmesinde, sürdürülebilir istihdamın yaratılmasında, aile ilişkilerinin güçlendirilmesinde ve kültürel ve sosyal becerilerin geliştirilmesinde önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir.

Çankırı Konakları

Çankırı şehri, birçok konağa ev sahipliği yapmaktadır. Tablo 1’de araştırmanın konusunu oluşturan Sarıkadı Konağı dışında Çankırı’da bulunan bazı konakların özelliklerine yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Çerkeş ilçesinde Fişek Ali Konağı ile Işıklar Konağı, Eldivan ilçesinde Paşa Konağı, Ilgaz ilçesinde Özdemiroğlu Konağı, Korgun ilçesinde Sipahioğlu Konağı, Merkez ilçede Askeraga Konağı, Kolağası Konağı, Rıfat Bey Konağı, Taş Merdivenli Konak bulunmaktadır.

Araştırmanın konusunu oluşturan Sarıkadı Konağı, 1870’li yıllarda inşa edilmiştir ve klasik Osmanlı sivil mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. İnşa edildiği dönemde haremlik selamlık olarak iki bölüm şeklinde planlanan bina, restore edildikten sonra tek bir binaya dönüştürülmüştür. Yapısal özelliği

korunarak restore edilen konağın tavan, yer döşemeleri, kapılar, pencereler, merdivenler ve duvarlar aslına uygun olarak yeniden yapılmış ve konak, Ferit Akalın Radyo ve İletişim Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (T.C. Çankırı Belediyesi, 2022). Konak şu an, “Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi” olarak ziyaretçilere hizmet vermeye devam etmektedir. Şekil 1’de Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’nin dıştan görünümü yer almaktadır.

Tablo 1. Çankırı’da Bulunan Bazı Konakların Özellikleri

Ad	İlçe	Dönem	Kullanım Durumu	Görsel
Fişek Ali Konağı	Çerkeş	1908-1910	Daha önce konuk evi olarak kullanılırken Çerkeş Belediyesi tarafından Çankırı Karatekin Üniversitesine tahsis edilmiş olup akademik ve idari personel ile öğrencilerin kullanımına sunulmuştur.	 1
Işıklar Konağı	Çerkeş	Geç Osmanlı	Restorasyon çalışması devam ediyor. Restorasyon çalışması sonrası turizme kazandırılması planlanıyor.	 2
Paşa Konağı	Eldivan	Geç Osmanlı	Konut	 3
Özdemiroğlu Konağı	Ilgaz	19. yy sonu Geç Osmanlı	Depo olarak kullanılıyor.	 4
Sipahioğlu Konağı	Korgun	Cumhuriyet	Konut	 5
Askerağa Konağı	Merkez	Cumhuriyet -1928	Restorasyon çalışması devam ediyor. Restorasyon çalışması sonrası turizme kazandırılması planlanıyor.	 6

Tablo 1'in devamı

Ad	İlçe	Dönem	Kullanım Durumu	Görsel
Kolağası Konağı	Merkez	Bilinmiyor.	Lokanta	 7
Rıfat Bey Konağı	Merkez	Bilinmiyor.	Konut	 8
Taş Merdivenli Konak	Merkez	Bilinmiyor.	Restorasyon çalışması tamamlanmış olup turizme kazandırılması planlanıyor.	 9

Kaynak: T.C. Çankırı Valiliği, 2014 (Görsel 1, 2, 3, 7), Dağdeviren, 2022 (Görsel 4), Yeni Gün: Günlük Yerel Gazete, 2022 (Görsel 6), Şahin Körmeçli ve Seçkin Gündoğan, 2022 (Görsel 8, 9).

Şekil 1. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Dış Görünüm
Kaynak: Dağdeviren, 2020.

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, sergi alanları, servis alanları ve ziyaretçiye kapalı alanlar olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır (T.C. Çankırı Belediyesi, 2022). Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nde görev yapan Cumhuri Sezgin ve Nazmiye Çelik'in katkılarıyla Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin arşiv verilerinin kullanıldığı araştırmanın bu bölümde öncelikli olarak sergi alanları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş, ardından servis alanları ve ziyaretçiye kapalı alanlara geçilmiştir.

Sergi Alanları

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin sergi alanları giriş kat ve birinci katı kapsayan alanlarda bulunmaktadır. Aşağıda sırasıyla Danışma Alanı, İletişim Kronolojisi Odaları, Geçiş Koridoru, Merdiven Çıkışı, Ferit Akalın Odası, Telefon ve Posta Hizmetleri Tarihî Odası, Televizyon ve Radyo Tarihî Odası, Sesli İletişim Yöresel Ağızlar Odası, Telgraf Alanı, Radyo İstasyonu Odası, Cymatik Alanı, Tellerden Kablosuz Ağlara Odası, Akustik Odası, Helyograf Deneyimleme-Doğanın İletişimi-Theremin Deneyimleme Odası açıklanmıştır.

- Danışma Alanı

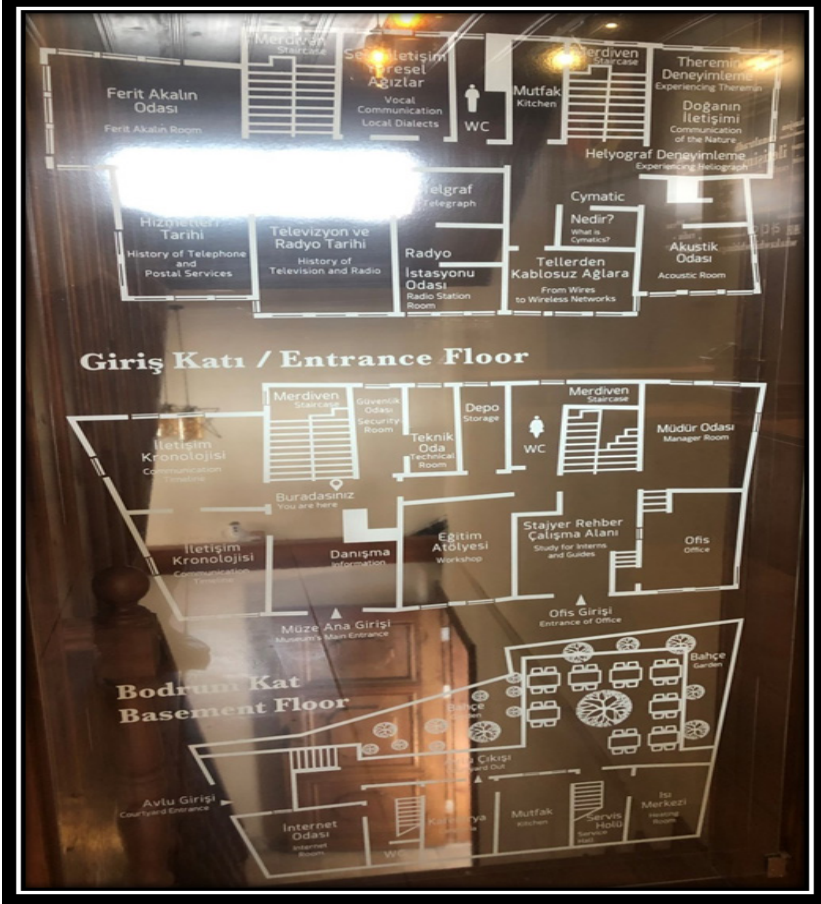
Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne gelen ziyaretçinin kapıdan girdiğinde sol tarafında bina tarihçesi ve hoş geldiniz pano alanları yer alır. Pano alanlarının karşısında İletişimin Tarihî Filmi gösterilir. Filmde, iletişimin tarihsel gelişimi 3D animasyon ve belgesel teknikleri birlikte kullanılarak sunulur. Daha sonra ziyaretçinin solunda yer alan bankonun üzerinde, ev koleksiyonundan klasik bir parça ziyaretçinin deneyimine sunulur. Ziyaretçi bankoda bulunan bu esere dokunabilir. Şekil 2'de danışma alanı görülmektedir.

Şekil 2. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Danışma Alanı

Kaynak: T.C. Çankırı Belediyesi, 2022.

Merdiven boşlukları cam sabit kapılarla ziyaretçinin görebildiği, ancak geçemediği şekilde tarihî konağın estetiğini ortaya çıkaracak biçimde tasarlanmıştır. Oluşan yüzeylere kat planları yerleştirilmiştir. Kat planları, ziyaretçinin mekânı rahat dolaşmasını sağlamak için tasarlanmıştır. Şekil 3'te kat planları görülmektedir.

Şekil 3. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Kat Planları

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- İletişim Kronolojisi Odaları

İletişim Kronolojisi, evin giriş kısmında başlayan iletişim tarihçesinin anlatıldığı ilk noktadır. İlk odada; iletişimin nasıl yapıldığı, kullanılan araç gereçlerin neler olduğu, insanların iletişime geçmek için hangi yolları denediği ve neler kullandığına ilişkin veriler sunulur. İletişime geçmek için ilk olarak kendi seslerini kullanan insanlar, daha sonra sesleri bir yere kadar ulaştırmak için farklı araçları kullanmışlardır. Odada davul, tamtam, hayvan boynuzları, dumanla iletişim, posta güvercinlerine ilişkin görseller yer alır. Ayrıca kâğıdın

nasıl yapıldığı, ilk kâğıdın ne zaman yapıldığı ve ilk kâğıdın yapım hikâyesi aktarılır. İkinci odada matbaanın gelişimi, gazeteler bölümü, orijinal ses kayıt cihazı, kamera obscura, iletişimde kullanılan kuşdili ve daktilo tarihine yer verilir. Şekil 4’te iletişim kronolojisi odalarına ait görseller yer almaktadır.

Şekil 4. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, İletişim Kronolojisi Odaları

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Geçiş Koridoru

Birinci katta haremlik ve selamlık bölümü arasındaki geçiş koridoru olarak tanımlanan mahalde, iletişimin çok daha planlı, özel ve randevulu olduğu zamanları temsilen saat şeklinde bir eksende yerleştirilmiş IPAD içinde film uygulaması sunulur. Saatin dünyada bir düzen ve senkron sağlayarak iletişimin nasıl da merkezinde durduğu soyutlanarak metafor ile anlatılır.

- Merdiven Çıkışı

Burada bulunan galeri panosunun içeriklerinde şu bilgiler yer almaktadır:

1901-İlk radyo dalgası nakledildi.

1902-Guglielmo Marconi Comvall Newfoundland, radyo sinyallerini geliştirdi.

1914-Radyo teknolojisi kullanıldı.

1930-Radyo için “Altın Çağ” zamanı başladı.

1933-Radyo alanında FM tekniği bulundu. Radyo istasyonlarının sayısı giderek arttı.

1948-ABD’de Bell Laboratorian’ndaki transistorlu radyo, radyoları ucuzlattı ve mobil hale getirdi.

1960-Stereo yayın tekniğinin bulunmasıyla radyo müzik endüstrisi ilişkisi başladı.

- Ferit Akalın Odası

1939 doğumlu olup Çankırılı bir mucit olan Ferit Akalın, şu an İzmir’de ikamet etmektedir. Evdeki radyoların koleksiyoncusudur. Çankırı’da iken 1967 yılında 19 Mayıs günü Çankırı stadında uzaktan kumanda ile radyo sinyalleriyle birlikte insansız olarak çipi yürüten ve Çankırı’ya televizyonu getiren kişidir. Evdeki radyoların konservasyonunu kendi yapmış olup hepsi de çalışır vaziyettedir. Evde 90’a yakın radyo envanteri bulunmaktadır. Bu odada Ferit Akalın’ın hayat hikâyesine ve hayatından kesitlere, Ferit Akalın Belgeseline yer verilmiş, çeşitli radyolar sergilenir. Ayrıca odada radyonun nasıl çalıştığı ve Türkiye’de radyo tarihine ilişkin veriler sunulur. Şekil 5’te Ferit Akalın odası görülmektedir.

Şekil 5. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Ferit Akalın Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2020.

- Telefon ve Posta Hizmetleri Tarihî Odası

Telefonun dünyada gelişimine paralel olarak Osmanlıdan başlayarak yaşamda tuttuğu yer, zamanla telefonun gündelik yaşamın ayrılmaz parçası olması, 2D animasyon kullanılarak anlatılır. Yazılı iletişim araçlarından örnekler, düzeneklerle sunulur. Mektup yazma alanında mektubun kısa tarihinden birkaç cümle ile söz edilir. Grafik panoda büyük mektup şablonları yer alır. Çocuklara mektup yazmanın kuralları anlatılır. Kâğıt, mürekkep konularına da bu vesile ile değinilir. Mektup örnekleri bulunur. Pul konusu bu alanda anlatılır. Çankırı pullarından örnekler sergilenir. Mektup yazma alanı içinde ziyaretçinin elini üst tarafı kapalı arka yüzünde bir ayna olan kutunun içine sokarak elini görmeden elinin aksini aynada görerek kâğıt üzerine yazı yazması sağlanır. Mektup ve posta odaklı filmde Çankırı Postahanesi ve eski postacıları ile çalışılmıştır. İletişimin kahramanları postacılar ile yapılan röportajlar bir ekranda sunulur. Bu şekilde mektuplaşmanın keyfini yaşamış bir kuşak ile iletişimin mektup hali konuşulur. 1800'lerde ve yoğun olarak 1900'lerin 3. çeyreğine kadar kullanılan daktilo ile özellikle yeni kuşakların tanışması ve denemesi sağlanır. Ziyaretçinin dilerse kalem kâğıt veya daktilo ile yazacağı mektupları postaya verebilmesi için bir köşe hazırlanmıştır. Şekil 6'da telefon ve posta hizmetleri tarihî odası görülmektedir.

Şekil 6. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Telefon ve Posta Hizmetleri Tarihî Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2020.

- Televizyon ve Radyo Tarihî Odası

Ziyaretçinin birinci kata çıktığında tam karşısında bulunan odada ekran yerleştirmesi içinde TRT kapanış jeneriği başta olmak üzere Çankırı görüntülerinin olduğu kısa TV görüntüleri montajı döner. Televizyon ekranı içinde gösterim yapılır. Nostaljik telefon kulübesi yerleştirmesi ile ziyaretçi TRT alanından Posta

telefon telgraf alanına geçiş yapar. Radyo dinleme köşesi yerleştirmesi bulunur. Ziyaretçi, mekânda radyonun çevresinde eski tip koltuklarda oturur. Radyonun toplumsal yaşamda rolünün anlatıldığı radyolu zamanlardan söz edilen küçük bir bilgilendirme panosu odada bulunur. Çankırılar Anlatıyor Röportaj ve Sözlü Tarih Filmi ile Çankırı'dan farklı yaşlardan insanlarla yapılan röportajlarla iletişimin değişen deneyimleri hakkında konuşulur. Farklı yaşlardan insanlarla yapılan röportaj sonrası hazırlanan iletişim videoları, oda içerisinde izlenebilir. Şekil 7'de televizyon ve radyo tarihî odası görülmektedir.

Şekil 7. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Televizyon ve Radyo Tarihi Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2020.

- Sesli İletişim Yöresel Ağızlar Odası

Birinci katta geçiş koridorunun solunda bulunan odadır. Odada, Babil Kulesi görseli ile Çankırı yöresel ağızları ve Çankırı yöresel ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları içerisindeki yeri ve genel özelliklerine ilişkin bilgilendirme alanları bulunur. Ayrıca Çankırı ağzıyla yazılmış bir türkü örneği ile Göktürklerin kullandığı runik harfler görülebilir. Bunun yanında odada dünya dilleri ve lehçeleri haritası ile dünyada en çok konuşulan on dile ilişkin bir pano bulunur. Odada Çankırı yöresel ağızlarının kayıtlarının dinlenebildiği bir sistem oluşturulmuştur. Şekil 8'de sesli iletişim yöresel ağızlar odası görülmektedir.

Şekil 8. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Sesli İletişim Yöresel Ağızlar Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2020.

- Telgraf Alanı

Televizyon ve Radyo Tarihi odasının solunda kalan odada telgraf düzeneği yerleştirilmiştir. Telgraf düzeneği ziyaretçinin telgrafın mors alfabesinde karşılığını alfabeyle görebilmesini ve kalıpların şifre karşılıklarını grafikte görebilmesini ses sinyalleri ile deneyimlemesini sağlar. Düzeneğin bulunduğu tezgâhın hemen arkasında büyük boy grafik alan üzerinde mors alfabesi açıklamaları ile yer alır. Telgrafın tarihi kronolojik olarak anlatılır. Şekil 9'da telgraf alanı görülmektedir.

Şekil 9. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Telgraf Alanı

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Radyo İstasyonu Odası

Ev içinde şeffaf bir radyo yayın istasyonu masa çevresinde organize edilir. Şekil 10'da radyo istasyonu odası görülmektedir (Ev, kuruluşunda müze olarak açıldığı için odanın camında bulunan müze radyosu ifadesi değiştirilmemiştir. Tüm alanlarda müze dönemindeki durumun korunduğu görülmektedir.).

Şekil 10. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Radyo İstasyonu Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Cymatik Alanı

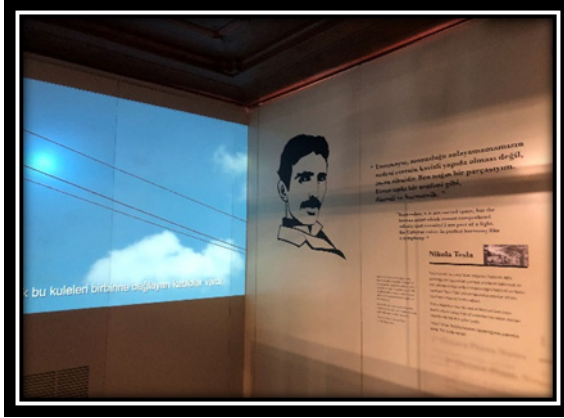
Bu odada sesin madde üzerindeki etkisi gösterilir. Metal plakalar üzerine kum serilmiştir ve yüklenen frekanslar ile kumların değişen örüntüsü görülür. Şekil 11'de cymatik alanı görülmektedir.

Şekil 11. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Cymatik Alanı
Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Tellerden Kablosuz Ağlara Odası

Ziyaretçilerin teller aracılığıyla iletişimin nasıl yapıldığına ilişkin belgesel görüntüleri kullanılır. Bilgisayarların tarihi kısa belgesel film ile anlatılır. İnternetin ilk nerede hangi amaçla kullanıldığı bilgisi verilir ve internet ile birlikte iletişim ağının değişimi anlatılır. Ayrıca Sırp kökenli Nicola Tesla ile ilgili ve kablolu iletişim döneminden kablosuz iletişime geçişle ilgili bilgilendirme yazıları kullanılır. Şekil 12’de tellerden kablosuz ağlara odası görülmektedir.

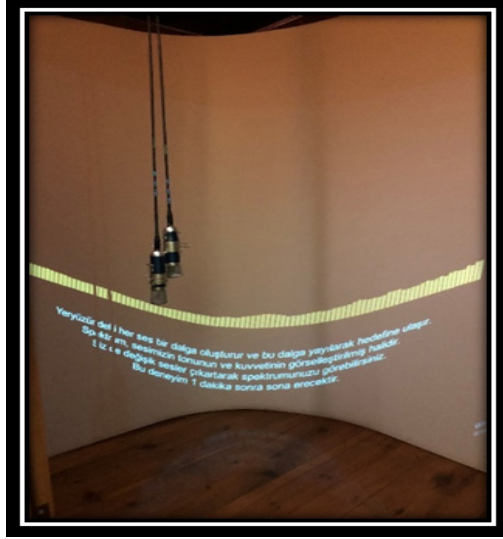

Şekil 12. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Tellerden Kablosuz Ağlara Odası
Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Akustik Odası

Bu odada ziyaretçi; sesinin nereye gittiğini, giderken nasıl bir yolculuk yaptığını, alçalıp yükseldiğini, tonlamanın rengini görebilir. Mekânda ses dalgaları, görüntü ve teknik bilgi verilir. Grafik olarak ses dalgaları, yatay ve dikey yüzeyler üzerinde gösterilir. Kullanılan imajlar, büyük ve ziyaretçinin sesin görüntüsünü farklı dalga-frekans ve renklerini görmesine imkân sağlar

şekilde kullanılır. Akustik ses deneyimleme yerleştirmesi ile ses dalgalarının doğal yayılımı takip edilir. Şekil 13'te akustik odası görülmektedir.

Şekil 13. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Akustik Odası

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

- Helyograf Deneyimleme-Doğanın İletişimi-Theremin Deneyimleme Odası

Helyograf, Eski Yunanca “helios” güneş ve “graphein” yazı anlamına gelen kelimelerden oluşur ve güneş ışınlarını kullanarak kablosuz iletişim sağlamaya yarayan bir çeşit telgraf cihazıdır. Burada Helyografin çalışma prensipleri grafik çizim ile anlatılır. Evin, doğanın iletişimi kısmında bütün canlıların farklı biçim ve düzeylerde birbirleriyle iletişim halinde olduğu anlatılır. Theremin, 1919 yılında Rus bir bilimci tarafından bulunan (Leon Theremin) ve onun ismiyle anılan elektronik müzik aletidir. Dikey ve yatay iki anteni bulunan theremin, temas edilmeden elin boşlukta hareket edilmesiyle çalışır. Ziyaretçiler, helyografi ve theremini deneyimleyebilirler. Şekil 14'te helyograf deneyimleme-doğanın iletişimi-theremin deneyimleme odası görülmektedir.

Şekil 14. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Helyograf Deneyimleme-Doğanın İletişimi-Theremin Deneyimleme

Kaynak: Dağdeviren, 2020.

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, başta öğrenciler olmak üzere çeşitli kesimlerden birçok ziyaretçinin dikkatini çekmektedir. Şekil 15'te bir öğrenci grubunun ziyaretinden bir görünüme yer verilmiştir.

Şekil 15. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Bir Öğrenci Grubunun Ziyareti

Kaynak: Dağdeviren, 2022.

Servis Alanları

Tüm katlarda servis alanına ait mekânlar bulunmaktadır. Bodrum katta internet odası, kafeterya, bahçe ve tuvaletler; zemin katta eğitim atölyesi ve tuvaletler; birinci katta ise tuvaletler yer almaktadır. Eğitim atölyesi, iletişim temalı çalışmalar başta olmak üzere birçok sosyal içerikli başlıkta etkinliklerin yapılabileceği formatta tasarlanmıştır. Benzer şekilde yaz aylarında radyo ve iletişim evinin bahçe alanı da aynı amaçlarla kullanılabilir niteliğe sahiptir. Şekil 16'da radyo ve iletişim evinin bahçesi görülmektedir.

Şekil 16. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Bahçe
Kaynak: Dağdeviren, 2020.

Ziyaretçiye Kapalı Alanlar

Servis alanında olduğu gibi tüm katlarda ziyaretçiye kapalı alanlar bulunmaktadır. Bodrum katta mutfak, servis holü, ısı merkezi; zemin katta güvenlik odası, teknik oda, depo, stajyer rehber çalışma alanı, ofis, müdür odası; birinci katta mutfak; çatı katında ise depo yer almaktadır.

YÖNTEM

Araştırma verilerinin toplanmasında literatür ve saha incelemesinin ardından görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Görüşme, sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir ve insan yaşamında görüşmenin önemli ve bir o kadar da eski bir yeri vardır (Karasar, 2019: 210). Görüşme, nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 119). Creswell (2013: 146) tarafından görüşme tekniği yedi aşamada ele alınmıştır. Bunlar; mekân/kişiyi belirleme, erişim sağlama ve ilişki kurma, amaçlı örneklem oluşturma, verileri toplama, bilgileri kaydetme, konuyu çözümleme ve verileri saklamadır.

Creswell'e göre (2013: 160) görüşmeler; e-posta, yüz yüze, odak grup, çevrimiçi odak grup, telefon olmak üzere farklı şekillerde yapılabilir.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü için belirlenmiş herhangi bir kural bulunmamaktadır. Örnek büyüklüğü; bilinmek istenene, araştırmanın amacına, ne kazanılıp ne kaybedildiğine, ne işe yarayacağına, güvenilirliğin ne olacağına ve mevcut zaman ve kaynaklarla ne yapılabileceğine bağlıdır (Patton, 2015: 470). Bazen örneklem, amaçlı bir biçimde seçilmiş bir (n=1) kişi de olabilir (Türnüklü, 2000: 548; Patton, 2015: 473). Bu tür durumlarda elde edilen sonuçların evrene genellemesi gibi bir durum söz konusu olmadığı için örneklem seçiminde istatistiksel temsil edilebilirlik yerine örneklemin daha bütünsel, derinlemesine ve bağlamında anlaşılmasına ilişkin bir yönelim söz konusudur (Türnüklü, 2000: 548).

Yüz yüze görüşme tekniğinin kullanıldığı bu araştırma, 10.12.2021 tarihinde Çankırı Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü üzerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmede katılımcıya araştırmanın amacı kapsamında araştırmacı tarafından oluşturulan şu 9 soru yöneltilmiştir:

- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin kuruluş sürecinden bahsedebilir misiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin tanınırlık durumu (ziyaretçi sayısı, daha çok nerelerden, hangi kesimden ziyaretçi alındığı, yerel halkın ilgisinin nasıl olduğu, herhangi bir tur programında bulunup bulunmadığı gibi) nasıl? Bu konudaki çabalarınızdan bahsedebilir misiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin çocuklara yönelik uygulamaları olup olmadığından bahsedebilir misiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin engelli ve yaşlı bireylere uygunluğunu değerlendirebilir misiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin sorunlarından bahsedebilir misiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nde satışı yapılan hediyelik eşyalar nelerdir?
- Çankırı ve Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi denildiğinde neler söyleyebilirsiniz?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne işlevsellik kazandırmak ve geliştirmek için neler yapılabilir?
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi konusundaki planlarınız ve geleceğe yönelik hedefleriniz nelerdir?

Görüşme esnasında elde edilen veriler, not ve ses kaydı alınarak kaydedilmiştir. Daha sonra elde edilen bu veriler, araştırmacı tarafından derlenerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Elde edilen verilerin sunumunda görüşmede kullanılan sorular dikkate alınmıştır.

BULGULAR

Aşağıda katılımcının araştırma sorularına verdikleri cevaplara yer verilmiştir.

S1. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin kuruluş sürecinden bahsedebilir misiniz?

Çankırı Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Radyo ve İletişim Evi, 1800'lü yılların ikinci yarısında Osmanlı mimarisi ile yapılan bir konağın restore ve tefriş edilmesi ile 2018 yılından itibaren müze formatında hizmet vermektedir. Tarihi SİT alanı içinde yer alan tescilli yapı Çankırı'da kadılık yapmış ve halk arasında "Sarı Kadı" olarak anılan zat tarafından harem ve selam bölümü olarak aynı çatı altında iki ayrı girişli bir bodrum, iki normal katlı olmak üzere üç katlıdır. Miras paylaşımı nedeniyle iki ayrı parsel haline gelen aynı çatı altındaki tarihî yapının 125 ada 11 parselindeki harem bölümü, Çankırı Belediyesi mülkiyetinde olup bitişiğindeki 125 ada 44 parsel ise Çankırı Valiliği mülkiyetinde olup kullanım için Çankırı Belediyesi'ne tahsis edilmiştir. Restorasyon çalışmaları tamamlanan eser daha sonra Çankırı'da döneminin elektronik dehası olarak bilinen ve halk arasında "Radyocu Ferit" namıyla anılan Ferit Akalın'ın arşivindeki 1923-1970 yıllarına ait toplam 200 adet tarihî radyonun sergileneceği müze konseptinde düzenlenmiştir. 21 Mart 1974 tarihinde Ferit Akalın Ankara'dan sonra Türkiye'de ilk defa Çankırlılara televizyon izletmiştir. Bu olay ve yaşananlar Vizotele filminin senaryosuna da ilham kaynağı olmuştur. Çankırı'da yeni apartmanların kurulduğu yıllarda apartmanlara ortak zil uygulaması ilk kez O'nun tarafından gerçekleştirilmiştir. 1969 yılının 19 Mayıs Bayramında stadyumda içinde insan olmadan uzaktan kumanda ile bir Amerikan cipini yürütmesi (Endüstri Meslek Lisesi'nin teknik imkânları ve hocalarının da desteği ile) uzun yıllar konuşulmuş ve gündem olmuştur. Daha pek çok elektronik buluşa imza atan Ferit Akalın'ı unutturmamak ve elindeki her biri çalışır durumda olan lambalı radyoları insanların görmesi amacıyla Çankırı Belediyesi'nce O'nun ismini taşıyan bir radyo evi kurulması kararlaştırıldı. Radyo evinin yanı sıra Türkiye'de örneği olmayan iletişimin doğuşundan günümüze kadar geçirdiği evreleri anlatan bir konseptte çalışmalar yapıldı. Türkiye'de radyo alanında üçüncü, iletişimin sunumunun yapıldığı tek yer olarak hizmet vermektedir. Evde, tarihî radyoların yanı sıra telgraf, telefon santrali, yerel gazeteler, obscura, fonograf, fizyon kalem, cymatic, helyograf, theremin, ilk kağıt örnekleri gibi iletişim alanında geçmişten günümüze kullanılan objeler ile iletişim tarihînin anlatıldığı belgesellerle yüklü ekranlarda kronolojik bir anlatım ve görsellik ziyaretçilere sunulmaktadır. Yöresel ağızlar ve çeşitli etkinliklerle Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, yaşayan ve yaşatılan bir müze konseptinde 2018 yılından bu yana faaliyetini sürdürmektedir. Sonuçta Çankırı'mızda gururla ziyaretçi ağırladığımız Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi ortaya çıktı. Ev, Çankırı'ya gelen yerli ve yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir.

S2. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin tanınırlık durumu (ziyaretçi sayısı, daha çok nerelerden, hangi kesimden ziyaretçi alındığı, yerel halkın ilgisinin nasıl olduğu, herhangi bir tur programında bulunup bulunmadığı gibi) nasıl? Bu konudaki çabalarınızdan bahsedebilir misiniz?

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, 2018 yılı Aralık ayında ziyarete açılmış olup bir aylık sürede 504 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Radyo ve İletişim Evinin sosyal medya ve yazılı görsel medyadaki tanınırlığının artması ile 2019 yılında 10 bin 736 kişi burayı ziyaret etmiştir. 1 Ocak 2021 ile Mart 2020 arasında 1595 kişi ziyaret etmiş daha sonra pandemi nedeniyle kapatılmıştır. Temmuz 2021 den itibaren ziyarete yeniden açılmış ancak pandemi etkilerinin devam etmesi nedeniyle ziyaretçi trafiği azalarak Kasım sonu itibarıyla 3452 de kalmıştır. Ziyaretçi profiline baktığımızda 40-85 yaş arası ziyaretçilerimizin daha çok nostalji yaşamak amacıyla geldiğini, 18-40 yaş arası ziyaretçilerimizin klasik müze ziyareti anlayışı ile geldiklerini, aynı zamanda geçmişten günümüze farklı zamanlarda insan hayatının bir bölümünde kullanılan objeleri görmek-deneyimlemek amacıyla geldikleri gözlenmiştir. Eğitim çağındaki çocuklarımız ve gençlerimizin de bireysel ya da grup olarak ders kitaplarında gördükleri objeleri canlı olarak görmek, onlara dokunmak, işlevlerini öğrenmek amacıyla Radyo ve İletişim Evini ziyaret ettikleri görülmektedir. Ziyarete açılmasından bu yana özellikle okul çağındaki öğrencilerin eğitim amacıyla öğretmenleri tarafından Radyo ve İletişim Evine getirilmeleri, burada konusunda uzman personelimiz tarafından doyurucu bilgilerle donatılmaları bizleri ziyadesiyle mutlu etmektedir.

Çankırı'da turizm hareketi yeni başlamış olmasına rağmen Çankırı Belediyesi'nce restorasyonu yapılan ve çeşitli işlevler verilen Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, Tarihî Çamaşırhane, Çivitçioğlu Medresesi, Buğday Pazarı (Hazimiye) Medresesi, Dr. Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi yanında Çankırı Kent Müzesi, Taşmescit'teki Şifahane, Mevlevihane ve Dâr-ül Hâdis, yerli ve dışardan gelen ziyaretçilerin gezip dolaştıkları tarihî yapılarıdır. Çankırı'da turizmin gelişmesine lokomotiflik yapacak Tuz Mağarası, Çankırı Belediyesi'nce hazırlanan proje ile önümüzdeki aylarda ihale edilerek hayata geçirilecek ve yukarıda bahsedilen tarihî yapılar bir altyapı niteliğinde hizmet verecektir. Ayrıca Çankırı Belediyesi tarafından yöresel yemek kültürünün yaşatılması için 20 ürüne coğrafi işaret başvurusunda bulunulmuş, bunlardan bir kısmına coğrafi işaret alınmıştır. Yine Çankırı Belediyesi'nce ilimize gelecek ziyaretçilerin yöresel yemek yiyebilmeleri için Çankırı mutfağının sunulacağı bir işletme açılacaktır. Emekleme döneminde bulunan Çankırı turizmi, pandemi sürecinde tüm ülkede hatta dünyada etkilenmesine rağmen Çankırı'ya bireysel ya da turlarla gelen ziyaretçilerin ilk durağı, Tuz Mağarası; ikinci durağı da Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi olmaktadır. Ilgaz rotalı turlar (Tempo

Tur yanında birkaç tur firması daha özellikle Ankara, Eskişehir ve İstanbul (çıkışlı) kapsamında programlarına Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ni dâhil etmektedir. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin yerel halk tarafından tanınırlığı %20 dolaylarında olduğu tahmin edilmekle birlikte Çankırı Belediyesi olarak düzenlediğimiz “Kentimi geziyor, kendimi tanıyorum” projesi kapsamında yerel halkın tarihî mekânları tanımalarına katkı sağlıyoruz. Ayrıca ilk, orta, lise öğrencileri yanında üniversite öğrencileri de gruplar halinde Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi başta olmak üzere diğer tarihî ve turistik mekânları gezerek buraları tanıma fırsatı buluyor. Ziyaretçiler genel anlamda Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin tefrişinden sunumuna kadar tüm uygulamalardan memnun bir şekilde ayrılırken modernize edilmiş görselliğin tarihî bir mekânda sergilenmesi fikrinden duydukları memnuniyeti de dile getirmektedirler.

S3. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin çocuklara yönelik uygulamaları olup olmadığından bahsedebilir misiniz?

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin halkın ziyaretine açılmasından bu yana hem bir ziyaret mekânı hem de eğitim alanı olması topluma çok yönlü fayda sağlaması açısından önemlidir. Özellikle öğrencilerin bu tarihî ve otantik mekânda düzenledikleri etkinlikler, onların belleklerinde unutulmayacak izler bırakmıştır. Örnek verecek olursak;

Fatih Sultan Mehmet Çocuk Akademisi öğrencilerinin “Radyo Tiyatrosu Etkinliği”, Atatürk İlköğretim Okulu öğrencilerinin “Geri dönüşüm projesi” etkinliği, belediyemiz ve milli eğitim müdürlüğünün ortak projesi “Tarihî sesini duy” kapsamında 545 öğrenciye tanıtım gerçekleştirildi. Yine benzer bir proje kapsamında ara tatil döneminde 324 öğrenci Radyo ve İletişim Evinin ziyaret etti. Bazı öğretmenlerimiz, Radyo ve İletişim Evinin farklı noktalarında fotoğraflar çekerek öğrencilere yapılan anlatıları ödüllü sınava dönüştürdü. Bazı etkinliklerde çocuklara masal anlatımı, kukla gösterisi yapılarak hikâye dağıtımı gerçekleştirildi. Çocuklara günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş mektup ve kartpostal uygulamaları anlatılarak deneyimlemeleri sağlanmıştır. Ayrıca telgraf, çevirmeli, manyetolu ankesörlü telefonlar, daktilo gibi eski araçları kullanmalarına imkân verilmektedir. Radyo dinleyip siyah beyaz televizyon seyrebilmekte ve insanoğlunun iletişimde mağara devrinden bugüne kat ettiği yolu görebilmektedirler.

S4. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin engelli ve yaşlı bireylere uygunluğunu değerlendirebilir misiniz?

Radyo ve İletişim Evi, bir bahçe katı, iki normal kat olmak üzere toplam üç katlı bir tarihî yapıdır. Tarihî eser niteliği taşıyan yapıların taşıyıcı sistemlerini olumsuz etkileyecek şekilde asansör vb. müdahalelere izin verilmemektedir. Ancak engelli ve yürüyemeyecek kadar yaşlı vatandaşlarımız için mevcut

merdivene takılabilen özel aparatlı yatay asansör tarzında akülü engelli sandalyesi ile bu sorun çözülebilmektedir.

S5. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin sorunlarından bahsedebilir misiniz?

Tarihî eser olan yapının her ahşap binada olduğu gibi düzenli bakıma ihtiyaç duyması, en önemli sorunlardan birisidir. Elektrik tesisatında ve tefrişatta kullanılan bakır kablo kanalları ile metal levhalar, bina içindeki internet çekim gücünü olumsuz etkilemektedir.

Eski Çankırı'da-Kentsel SİT alanı içerisinde yer alması nedeniyle yeni yerleşim bölgelerinden buraya gelmekte zaman zaman zorlanmalar olduğu söylenmektedir. Şehir içerisinde hem Radyo ve İletişim Evi hem de diğer tarihî mekânlarla ilgili yönlendirme levhalarının daha geniş bir şekilde yapılması için çalışmalar sürmektedir.

S6. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nde satışı yapılan hediyelik eşyalar nelerdir?

Son yıllarda müze ve müze konseptinde bulunan yapılarda hediyelik eşya satışının artması bizlerde de böyle bir çalışma yapılmasını zaruri kılmıştır. Radyo görünümlü kumbaralar, radyo görünümlü magnetler ve anahtarlıklar, eski ankesörlü telefon kulübesi şeklinde ahşap kalemlikler, Çankırı'nın geçmişini yansıtan siyah beyaz kartpostallar, şu an satışı yapılan ürünlerdendir.

S7. Çankırı ve Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi denildiğinde neler söyleyebilirsiniz?

Çankırı denildiğinde ilk aklıma tarih ve kültür kenti gelmektedir. 5 bin yıldır kesintisiz bir yaşamın hüküm sürdüğü bu topraklarda milyonlarca yıl önce oluşumunu tamamlayan kaya tuzu aklıma gelmektedir. Bir tarafta Kızılırmak ovası, diğer tarafta Anadolu'nun en yüce dağı Ilgaz Dağı, hafızamda yer etmektedir. Kardeşliğin yarenlikle perçinlendiği "Yaran Meclisleri" aklıma düşmektedir. Anadolu'nun ortasında her daim devletinin yanında olmuş, hiçbir zaman isyan etmemiş, ancak hak ettiği hizmetleri de tam anlamıyla alamamış, son zamanlarda da kabuğunu kırmaya çalışan bir şehir görürüm.

Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi dendiğinde tarihe yolculuk, teknolojinin gelişim süreci, iletişimin ilk insandan günümüze serüveni gözümde canlanır.

S8. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne işlevsellik kazandırmak ve geliştirmek için neler yapılabilir?

Çankırı'nın en çok ziyaret alan mekânlarından birisi olan Radyo ve İletişim Evi'ne işlevsellik kazandırmak için özellikle çocuklara yönelik atölye çalışmalarına önem verilebilir. Canlı radyo yayını yapabilecek teknik imkânlarla sahip olan Radyo ve İletişim Evinden internet üzerinden amatör radyo yayını yapılabilir.

S9. Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi konusundaki planlarınız ve geleceğe yönelik hedefleriniz nelerdir?

Türkiye’de sınırlı sayıdaki radyo müzesi yanında hiç olmayan iletişim tarihînin sunumunu geniş kitlelere, yerli ve yabancı turistlere tanıtabilmek ve onların hafızalarında güzel yer alabilmesini sağlamaktır. Çankırı’nın turizm hareketliliği içinde önemli bir yeri olan bu yapıda, Çankırı’nın yerli halkı ve yüzbinlerce turistin ağırlanması hedeflenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirliği ve kültürel miras turizmi, şehrin gelişimi için önemlidir. Bu nedenle bu kavramların hayata geçirilerek kültürel mirasın yaşatılması ve devamlılığının sağlanması doğrultusunda yapılan her çalışma değerlidir (Işık, 2021: 67).

Çankırı şehri, tarihî evlerinin zenginliği ile dikkat çekmektedir ve son yıllarda Çankırı Belediyesi tarafından yürütülen restorasyon çalışmalarının ardından il merkezinde birçok konak turizme kazandırılmıştır.

Araştırma sonucunda Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’nin kuruluş süreci ile ilgili olarak katılımcının halk arasında Radyocu Ferit namıyla anılan, pek çok elektronik buluşa imza atan Ferit Akalın’ı unutturmamak ve elindeki radyoları insanların görmesi amacıyla O’nun ismini taşıyan bir radyo evi kurulmasının kararlaştırıldığı, Türkiye’de örneği olmayan iletişimin doğuşundan günümüze kadar geçirdiği evreleri anlatan bir yapının kurulması düşüncesiyle Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’nin oluşturulduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcı, kuruluş süreci sorusuna verdiği yanıtlar içerisinde Ferit Akalın’ın Ankara’dan sonra Türkiye’de ilk defa Çankırlılara televizyon izlettiği ve yaşanan olayların Ferit Vizonte filmine senaryosuna da ilham kaynağı olduğu, Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’nin Türkiye’de radyo alanında üçüncü, iletişim sunumunun yapıldığı tek yer olduğuna dair çarpıcı bilgiler aktarmıştır. Bunun yanında araştırma sonucunda radyo ve iletişim evinde tarihî radyoların yanı sıra telgraf, telefon santrali, yerel gazeteler, obscura, fonograf, fizyon kalem, cymatic, helyograf, theremin, ilk kağıt örnekleri gibi iletişim alanında geçmişten günümüze kullanılan objelerle, iletişim tarihînin anlatıldığı belgesellerle ziyaretçilere hizmet verildiği bulgusuna ulaşılrken pandemi süreci dışında Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi’nin belirli bir ziyaretçi düzeyine sahip olduğu, engelli ve yaşlılara dönük uygulamalarla sorunların aşılına çalışıldığı, radyo ve iletişim evinde çocuklara yönelik çeşitli uygulamaların olduğu, radyo görünümlü kumbaralar, radyo görünümlü magnetler ve anahtarlıklar gibi çeşitli hediyelik eşya satışının olduğu, Radyo ve İletişim Evi’ne işlevsellik kazandırmak için özellikle çocuklara yönelik atölye çalışmalarına önem verilebileceği, internet üzerinden radyo yayının yapılabilceği, radyo ve iletişim evinin daha geniş kitlelere ulaşılmasına dönük hedeflerin ortaya konduğu görülmüştür.

Yapılan araştırma sonucunda Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin ziyaretçi sayısının artırılarak daha iyi bir noktaya gelmesi için planlamacılara ve karar vericilere yönelik şu öneriler geliştirilmiştir:

- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi, radyonun da bir iletişim aracı olduğundan hareketle bir an önce Ferit Akalın İletişim Evi'ne dönüştürülmelidir. Bu şekilde ev, Türkiye'de iletişimde tek mekân haline gelecektir.
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nde sergilenen ürün sayı ve çeşitliliği artırılmalıdır. Bu kapsamda bilgisayar, cep telefonu ve internet teknolojisinin aktarıldığı yeni bir alan oluşturulmalıdır. Burada ilk bilgisayarlar ve cep telefonlarından günümüzde kullanılan bilgisayarlar ve cep telefonlarına, internetin hayatımıza girişinden günümüz internet teknolojisine (fiber bağlantılar, kablosuz internet vb.) yönelik araçlar sergilenebilir. Ziyaretçilerin bilgisayar, cep telefonu ve internet teknolojisi ile ilgili deneyim yaşamalarına imkân sağlanabilir.
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin tanıtım konusunda eksikler giderilmelidir. İl dışından gelen ziyaretçilerin yanında yerel halk, üniversite öğrencileri de dâhil olmak üzere bilinirlik konusunda çalışmalara ihtiyaç vardır. Saha incelemesinde de görüldüğü gibi broşür sayısı artırılmalı, farklı dillerde broşürler hazırlanmalıdır. Televizyon programları, nitelikli web sayfaları ile Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin geniş kitleler tarafından bilinirliği artırılabilir.
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nde bulunan kafeterya alanı bir an önce aktif hale getirilmelidir. Burada yöresel gastronomik ürünlere de yer verilmelidir.
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'nin bahçesi daha aktif şekilde kullanılmalıdır. Örneğin; bahçede eski sinema makinaları sergilenebilir.
- Çankırı turizminin lokomotifini tuz mağarasının daha aktif hale gelmesi ve Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi etrafında bulunan tarihî alanlarda yürütülen çalışmaların tamamlanması, oldukça önemlidir. Bu şekilde Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi'ne gelen ziyaretçi sayısı daha da artacak; Çankırı, turizmde önemli bir yer edinecektir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, S., & Oktay, K. (2020). Geleneksel Türk Konaklarının Turizme Kazandırılması: Kastamonu Örneği. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 9(2), 179-194.
- Ataman, M. (2019). Geleneksel Konutların Kırsal Turizme Kazandırılmasına Bir Örnek: Bazioglu Konağı. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Aydoğdu, A., & Akbaş, S. (2017). Kastamonu Konaklarının Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 9(35), 28-36. DOI: 10.15189/1308-8041
- Ayyıldız, S. (2019). Turistik Konak İşletmelerinde Mutfağın Fiziksel Koşullarının Önemi: Safranbolu Yöresel Mutfak Mimarisi Üzerine Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 610-625.
- Can, A. (2014). Tarihi Çankırı Evleri. *Çankırı Kültür Envanteri* içinde (s. 29-34). Ankara: Sonsöz Matbaa.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (3rd. Edition)*. California: SAGE Publications.
- Çelik, D., & Yazgan, M. E. (2007). Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9(11), 1-10.
- Çelik, D., & Yazgan, M. (2009). Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Yenileme Çalışmalarının Araştırılması: Bepazarı örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(3), 235-244.
- Dağdeviren, A. (2020). *Kişisel Fotoğraf Albümü*.
- Dağdeviren, A. (2022). *Kişisel Fotoğraf Albümü*.
- Demirbağ, U., & Urfaloğlu, N. (2019). Çankırı Merkez İlçe Geleneksel Konutlarının Cephe Biçimlenişi. *Art-Sanat Dergisi*, (11), 71-100. DOI: 10.26650/artsanat.2019.11.0004
- Diñer, F. İ., & Ertuğral, S. M. (2000). Kültürel Mirasın Korunması ve İstanbul ilindeki Tarihi Yapıların Turizm Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir Deneme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 69-78.
- Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi Arşivi
- Işık, N. (2021). Evaluation of Refunctioning/Adaptive Reuse in Terms of Cultural Tourism in the Conservation of Architectural Heritage: The Example of Diyarbakır Ferit Köşk (Mansion). *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 1(2), 67-84. DOI: 10.5505/gpts.2021.10820
- Karasar, N. (2019). *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler (34. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kurak Acici, F., Kose, O., & Demirel, O. (2018). Evaluation of Trabzon/Surmene Memisaga Mansion in the Scope of Sustainable Tourism. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 19(2), 752-762.
- Moulaai, M., Jodeyriheidari, N., & Hemati, K. (2021). Contemporization of Historic Houses and Sustainable Tourism Development; Case Study: Arbab-Hormuz Mansion in Tehran. *Naqshejahan-Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning*, 11(2), 49-65.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice (4th Edition)*. California: SAGE Publications.
- Penića, M., Svetlana, G., & Murgul, V. (2015). Revitalization of Historic Buildings as an Approach to Preserve Cultural and Historical Heritage. *Procedia Engineering*, 117, 883-890.
- Şahin Körmeçli, P., & Seçkin Gündoğan, G. (2022). Çankırı Kentsel Sit Alanında Kent İmgelerinin Değerlendirilmesi. *Kent Akademisi*, 15(1), 298-316. DOI: 10.35674/kent.1027885
- T.C. Çankırı Belediyesi (2022). *Çankırı Sivil Mimari Örnekleri*. 09.07.2022 tarihinde <https://www.cankiri.bel.tr/tarihi-merkez/cankiri-sivil-mimari-orneklere/2> adresinden erişildi.
- T.C. Çankırı Belediyesi. (2022). *Ferit Akalın Radyo ve İletişim Evi*. 14.08.2022 tarihinde <https://cankiri.bel.tr/tarihi-merkez/ferit-akalin-radyo-ve-iletisim-evi/22> adresinden erişildi.
- T.C. Çankırı Belediyesi. (2022). *Sarikadi Konağı*. 11.07.2022 tarihinde <https://cankiri.bel.tr/proje/sarikadi-konagi/19> adresinden erişildi.

- T.C. Çankırı Valiliği (2014). *Çankırı Kültür Envanteri*. Ankara: Sonsöz Matbaa.
- Topçubaşı Çilingiroğlu, M., & Reyhan Ufuk, S. (2013, 3-4 Mayıs). Çamlıhemşin'deki Tarihi Konakların Turizm Potansiyeli. S.C. Beritan & E. Yıldırım (Ed.), *II. Rize Kalkınma Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm: Bildiriler Kitabı* içinde (s. 321-334). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2022). *Türk Dil Kurumu Sözcükleri: Konak*. 15.08.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Vitasurya, V. R., Hardiman, G., & Sari, S. R. (2018). Transformation of Traditional Houses in the Development of Sustainable Rural Tourism, Case Study of Brayut Tourism Village in Yogyakarta. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 106). IOP Publishing. DOI: 10.1088/1755-1315/106/1/012060
- Yeni Gün: Günlük Yerel Gazete. (2022). *Asırlık Askeraga Konağı*. 09.07.2022 tarihinde <https://www.cankiriyenigun.com/asirlik-askeraga-konagi/> adresinden erişildi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE'DEKİ YEREL VERGİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 2006-2021 DÖNEMİ

Mustafa TEKDERE¹

GİRİŞ

Devlet, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve ulus olarak adlandırılan insan topluluğunun genel nitelikteki ihtiyaçlarını gideren bir yapılanmadır. Bireysel olarak karşılanamayan, toplumsal veya kamusal olarak tanımlanan söz konusu ihtiyaçların bir kısmı tüm ülkeyi etkilerken, bir kısmının etkisi yalnızca yerel sınırları ilgilendirmektedir. Bu nedenle devlet, tüm ülkeyi ilgilendiren hizmetler esas alındığında merkez ve taşra teşkilatları ile, etkileri yerel sınırları ilgilendiren hizmetleri ise “mahalli idareler” olarak ifade edilen yerel örgütlenmelerle gidermeye çalışmaktadır (Tortop: 1996: 1, Arslan, 2005: 190).

Tortop ve diğerlerine (2014: 13) göre mahalli idare; merkezi yönetimin dışında, belirli bir yerel topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuş, karar organları halk tarafından belirlenen, demokratik ve özerk yönetim ilkelerinin hâkim olduğu bir kamusal örgütlenme biçimidir. Ulusoy ve Akdemir (2019: 22)'e göre ise mahalli idare; belirli bir coğrafi alanda yaşayan yerel topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere, karar organları yerel halkça seçilen, yasalarla belirlenmiş görev ve yetkilere sahip, özel geliri, bütçesi ve personeli olan kamu tüzel kişileridir. Bailey (1999: 2) ise öncelikle mahalli idarelerin; yerel otorite, konsey, belediye ve merkez altı otoriteler gibi farklı terimlerle anıldığını ifade etmekle birlikte, söz konusu terimlerin mahalli idarelerin özünü ortaya koyma açısından başarısız olduğunu dile getirmiştir. Tüm özelliklere sahip olmadıkları için saf veya genel geçer bir mahalli idare tanımlaması yapmanın zor olduğunu belirten Bailey, özellikle coğrafi ve demokratik açılarından değişiklikler yaşandığını, birbirine benzemeyen ve kıyaslama yapma imkânı vermeyen uygulamaların olduğunu belirtmiştir. Anlatılan zorluklara rağmen

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 0000-0002-6570-8072, mtekdere@erzincan.edu.tr

Bailey mahalli idareleri; hizmet arzı konusunda gerçek bir takdir yetkisi olan, söz konusu yetkinin yerel vergi koyma gücüyle desteklendiği, ulusal veya bölgesel olmaktan ziyade yerel ölçekte faaliyet gösteren ve demokratik olarak seçilmiş organlara sahip bir yapılanma olarak tanımlamaya çalışmıştır. Keleş (2009: 22) ise mahalli idareleri; yerinden yönetim sistemi çerçevesinde oluşturulmuş, yerel halkın seçtiği organlarca yönetilen, belli sınırlar içerisinde kural koymaya ve akçal yükümlülükler getirmeye yetkili kılınmış bir yerel meclisin denetimi altındaki yönetim birimi olarak tarif etmiştir.

Yapılan tanımlamalar bir bütün olarak incelediğinde mahalli idarelerle ilgili birtakım ortak özelliklerin çıkarılması mümkündür. İlk olarak mahalli idareler, yasal bir statüye sahiptir ve bulunduğu ülkenin yasaları çerçevesinde tanımlanmakta ve işlevlerini yürütmektedir. İkinci olarak mahalli idareler, sorumluluk alanları içerisinde yer alan kendine ait yerel vergiler üzerinde, karar verme hakkına sahip olabilmektedir. Üçüncü olarak mahalli idarelerin yetki alanında bulunan yerel halkın, karar alma süreçlerine veya yerel işlerin yönetimine katılma hakkı bulunmaktadır. Dördüncü olarak mahalli idareler, yerleşme süreci veya yerel özerklik ilkesi yoluyla, kanunla belirlenen sınırlar dahilinde, merkezi yönetim organlarından bağımsız hareket etme kapasitesine sahiptir. Son olarak ise mahalli idareler, vatandaşların genel çıkarına hizmet etmek amacıyla oluşturulmaktadır. Söz konusu tanımlama ve özellikler dikkatle incelendiğinde mahalli idarelerin; yasalarla düzenlenmesi, yerel halka hizmet etmesi, belirli bir yetki alanında faaliyet göstermesi, merkezi yönetim tarafından sınırlanan bir özerkliğe sahip olması ve yerel - yerel olmayan fonksiyonların ayrımı gibi çeşitli unsurlardan ibaret olduğu söylenebilir (Ndreu, 2016: 7).

Tarihsel gelişme seyri içinde geleneksel, ekonomik, idari ve siyasi gerekçelerle birtakım hizmetleri mahalli idarelerin üstlendiği bilinmektedir. Devlet olgusu ile birlikte ortaya çıkmış ve devletin bir parçası haline gelmiş mahalli idarelerin (Nadaroğlu, 2001: 19); vatandaşlara olan yakınlık nedeniyle yerel hizmetlerin ve kaynakların daha etkin ve verimli kullanımını sağlama, karar alma aşamalarına vatandaş katılımını artırarak demokrasinin gelişimine katkı sunma, merkeziyetçiliğin ve merkezi bürokrasinin oluşturacağı riskleri azaltma, merkezi yönetim ile vatandaş arasındaki iletişim açısından bir köprü fonksiyonu üstlenme, yeni hizmet yöntemleri geliştirme, idari, mali ve siyasi hesap verebilirliği artırma gibi birçok faydalı yönü bulunmaktadır (Şengül, 2014:11, Tekdere ve Çadırcı, 2022: 381). Belirtilen faktörler mahalli idarelerin varlık nedeni, bir diğer ifadeyle, önemi olarak da düşünülebilir.

Merkeziyetçi akımların güçlü olduğu dönemlerde geri planda kalan, özellikle 1980 sonrası Neo-liberal süreçte (merkezi devlet anlayışının birtakım başarısızlıklara neden olduğu ve piyasa mekanizmasının etkinleştirilmeye çalışıldığı dönem) hızlı biçimde güç kazanan mahalli idarelerin, görev ve gelirler

bakımından pozitif bir trend yakaladığı söylenebilir. İlgili süreçte uluslararası alanda kabul gören serbestleşme, özelleşme, yerelleşme, yönetim, yeni kamu yönetimi anlayışı, sosyal belediyecilik², özerklik³ ve hizmette yerellik-yerindelik veya halka yakınlık ilkesi (subsidiariy) gibi olgular da etkili olmuştur (Ulusoy ve Akdemir, 2019: 23-25, Akman, 2019: 2507). Nihai aşamada hem merkezi hem de yerel düzeydeki devlet yapılanmasını etkileyen ve ülkeler arasında farklı mahalli idare sistemleri oluşmasına zemin hazırlayan birçok teorik ve pratik faktör bulunmasına rağmen, mahalli idarelerin geçmiş dönemlere kıyasla özellikle görev ve sorumluluk açısından daha geniş bir düzlemde hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Görev ve sorumluluk alanında yaşanan olumlu gelişmeler idari, siyasi ve ekonomik açıdan mahalli idarelerin önemini gün geçtikçe artırmaktadır. Bu kapsamda son yıllarda mahalli idarelerin harcamalarını, karar alma aşamalarını, personel yapısını, lider yetiştirme fonksiyonunu, yerel ve genel seçimler ile vatandaş memnuniyeti üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda da niceliksel gelişmeler yaşandığı ve belirtilen alanlara dair kamuoyunda bir ilgi artışı olduğu vurgulanmalıdır.

Artan görev ve sorumluluklar mahalli idarelerin önemi ile birlikte söz konusu görev ve sorumlulukların nasıl finanse edileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada çağdaş mahalli idare anlayışı çerçevesinde olması gereken; mahalli idare harcamalarının öz gelirlerle ve özellikle öz gelirler içerisinde yer alan vergilerle finanse edilmesidir. Çünkü vergiler öz gelirler içerisindeki en sürdürülebilir, düzenli ve istikrarlı finansman araçları olarak kabul edilmektedir. Anlatılanlara ilave olarak vergiler ile finansman; hizmeti sunan birimler ile hizmeti finanse eden kişiler arasındaki doğrudan bağlantıyı güçlendirerek tarafların mali ve siyasi sorumluluğunu artırmak, yeterli kalite, miktar ve süreklilikte, vatandaş tercihleri ile tutarlı hizmet sunumunu sağlamak, bütçe dengesini kurmak, katılımcı bütçe çalışmalarını desteklemek, hizmet için borçlanmamak ve borç-faiz sarmalından kurtulmak gibi birçok müspet gelişmenin altyapısını oluşturmaktadır. Belirtilen nedenlerle mali yerelleşmeyi ve özerkliği ilke edinen reformlar yapılarak, vergiler ve diğer öz gelirler devamlı olarak artırılmaya çalışılmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 282, Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 2, Yılmaz vd., 2012: 252, Bağlı, 2014: 40, Çiftçi ve Organ, 2019: 87, Karagöz, 2019: 267).

Normatif bakış açısı vergilerle finansman iken uygulamada gelir-gider dengesizliğinin daha çok merkezi yönetim tarafından yapılan transferler ile giderilmeye çalışıldığı söylenebilir. Çeşitli gerekçelerle merkezi yönetimler önemli gelir ve vergi kaynaklarını mahalli idarelere bırakmamaktadır. İlgili

2 Yolları temizleme, çöp toplama, atık su hizmetleri, yol yapımı, kar küreme veya yangından korunma gibi klasik belediyecilik hizmet ve anlayışının, sosyal politika, hizmet ve faaliyetlerini de kapsayacak şekilde genişlemesi, sosyal belediyecilik olarak tanımlanabilir (Berkün, 2017: 585).

3 Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın maddelerini incelemek özellikle faydalı olacaktır (URL-1).

durum ise vergilendirme yetkisine sahip olmayan, vergi ile vergi dışı öz gelir kaynakları yetersiz, merkezi yönetim transferlerine bağımlı, mevcut gelirleri etkin kullanamayan ve yeni gelir kaynağı oluşturamayan bir mahalli idare profili oluşturarak, ilgili idareleri etkin ve verimli hizmet sunum birimleri çizgisinden uzaklaştırabilmektedir.

Anlatılanlar çerçevesinde mahalli idarelere⁴ ait gelir yapısının bir parçası olarak yerel vergilerin incelemesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de mahalli idarelere ait yerel vergileri, oransal analiz yöntemiyle incelemeyi amaç edinen çalışmada, analitik bütçe sınıflandırması kapsamında düzenli verilerin elde edilebildiği 2006-2021 dönemi esas alınmıştır. Çalışma sürecinde öncelikle Türkiye’deki mahalli idare yapısı ile mahalli idarelerin gelir yapısı üzerinde durulmuştur. Daha sonra bir gelir türü olarak yerel vergiler hakkında kanuni altyapıyı esas alan birtakım bilgiler sunulmuştur. Sonraki aşamada yerel vergilere ait veriler çerçevesinde oluşturulan ve oransal değerler içeren tablolar değerlendirilerek, birtakım bulgulara erişilmiş ve çıkarımlar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgu ve çıkarımlar üzerinden önerilerde bulunulmuştur.

Ulaşılan sonuçların ve yapılan önerilerin, mahalli idareler maliyesi alanında çalışan araştırmacılara ve karar alma aşamasındaki merkezi-yerel yöneticilere, yerel vergiler konusunda iş birliği, kapsamlı değerlendirme ve yapısal değişimler yapma açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

TÜRKİYE’DEKİ MAHALLI İDARE YAPISI

Türkiye’deki mahalli idare yapısı hakkında bilgi edinmek için bakılması gereken ilk yer, en üst düzey yasal metin veya norm olarak ifade edilen, Anayasa’dır. 1982 Anayasa’sının 123. maddesinde “idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır” denilmektedir. Söz konusu ifade, yerinden yönetimin bir sistem olarak kabul edildiğini göstermektedir. Nitekim 1982 Anayasa’sının 123. maddesinde benimsenen yaklaşımın izdüşümünü, 127. maddede görmek mümkündür. İlgili maddede;

- “Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir.”
- “Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir.”
- “Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir.”
- “Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile, kendi aralarında Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurmaları, görevleri, yetkileri,

4 Köy idareleri; harcamalarının 2006 yılına kadar yayınlanması, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları ise; bir mahalli idare birimi olduğu görüşünün zayıflaması nedeniyle, çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

maliye ve kolluk işleri ve merkezi yönetim ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir.”

- “Bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır” hükümlerine yer verilmektedir.

Belirtilen hükümler incelediğinde, anayasal düzeyde mahalli idare tanımı yapıldığı sonucuna ulaşmakla birlikte, bir mahalli idare birimi olarak il özel idareleri, belediyeler ve köyler ile ilgili daha net ifadelerle yer verildiği görülmektedir. 127. maddede yer alan “Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir” ifadesi ile büyükşehir belediyesi sisteminin yasal altyapısı oluşturulmuştur. Ayrıca “Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile, kendi aralarında Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi yönetim ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir” hükmü ile, mahalli idare birliklerine dair oluşumların önü açılmıştır.

1982 Anayasası’nın genel çerçevesini belirlediği ve yer yönünden (coğrafi) yerinden yönetim anlayışına göre şekillenen Türk mahalli idare yapısı; büyükşehir belediyeleri, büyükşehir ilçe belediyeleri, büyükşehir belediyelerinde yer alan bağlı idareler, (büyükşehir dışı) il belediyeleri, ilçe belediyeleri, belde belediyeleri, il özel idareleri, köyler ve mahalli idare birliklerinden oluşmaktadır (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2022: 18).

Tablo 1: Mahalli İdare Türleri ve Sayıları

Türü	Sayısı
Büyükşehir Belediyeleri	30
Büyükşehir İlçe Belediyeleri	519
İl Belediyeleri	51
İlçe Belediyeleri	403
Belde Belediyeleri	388
İl Özel İdareler	51
Mahalli İdare Birlikleri	697
Köyler	18288
Bağlı İdareler	33

Kaynak: Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2022: 31-32. URL-2, URL-3. Not: Bağlı idare sayısının 33 olma nedeni; Ankara, İzmir ve İstanbul’da, su ve kanalizasyon idarelerinin dışında, elektrik, gaz, otobüs ve tramvay işlerini yerine getiren 3 ayrı genel müdürlüğün olmasıdır.

6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 2014 yılında gerçekleşen yerel seçimlerden sonra büyükşehir statüsüne sahip 30 ilde il özel idareleri kaldırılmış ve ilgili idarelerin görev ve yetkileri belediyelere devredilmiştir. Ayrıca büyükşehir statüsüne sahip olan bu illerde, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB)

oluşturulmuştur. Başlangıçta il özel idarelerinin yerine doldurmak amacıyla oluşturulduğu düşünülen yapılanma, güncel mahalli idare sisteminin bir parçası olarak görülmüştür (Akman ve Kalender, 2018: 1030-1031, Tamer ve Dönmez, 2021: 104). Ancak valilere bağlı çalışma yapısı, il özel idarelerinin devamı veya ikamesi niteliğinde bir kuruluş olarak tasarlanmamaları gibi nedenlerle bir mahalli idare birimi olduğu görüşünün zayıfladığı ifade edilebilir (Yılmaz, 2020: 33). Sayıştay raporlarında yer alan eleştiriler de YİKOB'ların, mahalli idare birimi olmadığı görüşünü destekler niteliktedir.

Anlatılanlar kapsamında, modern anlamda/batı tarzında gelişmelerin Osmanlı Devleti zamanına ve özellikle 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrası döneme rastladığı Türk mahalli idare yapısının, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan siyasi olaylardan da etkilenerek merkezîyetçi bir anlayış çerçevesinde geliştiği söylenebilir. Söz konusu bakış açısı anayasal metinlere yansımış ve mahalli idare kanunlarının gelişimini de etkilemiştir. Belirtilen sürecin bir sonucu olarak merkezi yönetim, üniter yapının bozulacağı temeline dayanan birtakım gerekçelerle, mahalli idareleri görev ve gelirler açısından güçlendirmeyi çok uygun görmemiştir. 1980 sonrası Neo-liberal akımların öncülük ettiği süreçte uluslararası düzeyde kabul görmüş ve Türkiye'de de karşılık bulmuş; yeni kamu yönetimi anlayışı, serbestleşme, özelleşme, yerelleşme, yönetişim, sosyal belediyecilik, özerklik ve hizmette yerellik-yerindelik gibi akım ve olguların etkisi ile mahalli idareler görevler bakımından güçlendirilse de, gelirler bakımından arzu edilen gelişim sağlanamamıştır. 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde yer alan "mahalli idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır" hükmü ise uygulamada, merkezi yönetim tarafından yapılan transferler ile realize edilmeye çalışılmıştır.

TÜRKİYE'DEKİ MAHALLİ İDARELERİN GELİR YAPISI

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de farklı mahalli idare birimleri bulunmaktadır. Belirtilen birimlerden köyler⁵; 2006 yılı sonrasına dair verilerine ulaşılamaması, YİKOB'lar ise⁶; bir mahalli idare birimi olduğu kabulünün değişmesi nedeniyle çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Verilerine ulaşmakla birlikte il özel idareleri, mahalli idare birlikleri ve bağlı idareler için fiili bir vergi konusu belirlenmemiştir. Bir diğer ifadeyle, söz konusu birimlere ait bir vergi geliri bulunmamaktadır. Nitekim 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 15. maddesi ile 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 13. maddesinde,

5 442 sayılı Köy Kanunu'nun 15, 16 ve 17. maddelerinde köy gelirlerinden bahsedilmektedir. 16. maddede yer alan köy parasının (salma) her bir hanenin ödeme gücüne göre alınan vergi benzeri bir gelir niteliği taşıdığını söylemek mümkündür (URL-4). Köy parası (salma) ile ilgili benzeri bir değerlendirmenin yer aldığı 2010 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı için bakınız (URL-5).

6 2014 tarihli Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik incelediğinde, YİKOB'ların herhangi bir vergi gelirinin olmadığı bilgisine ulaşılabilir. Nitekim Yönetmeliğin 13. maddesinde; "Maliye Bakanlığınca, Başkanlığın görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için her yıl Bakanlık bütçesine yeterli ödenek konulur" ifadesi yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle YİKOB'ların, tamamen merkezden yapılan ödenek transferi ile finanse edildiği söylenebilir.

ilgili birimlerin gelirlerinden bahsedilmektedir. Belirtilen maddelerde, mahalli idare birlikleri ile bağlı idarelerin⁷ vergi gelirleri olduğuna dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun gelirlerden bahseden 42. maddesinin "a" fıkrasında ise; "Kanunlarla gösterilen il özel idaresi vergi, resim, harç ve katılma payları" hükmü yer almaktadır. Ayrıca Kanunun yetki ve imtiyazlar başlıklı 7. maddesinin "f" fıkrasında; "Özel kanunları gereğince il özel idaresine ait vergi, resim ve harçların tarh, tahakkuk ve tahsilini yapmak" ifadesine yer verilmiştir. Söz konusu ifadeler, il özel idareleri için fiilen bir vergi konusu belirlenmediğini veya herhangi bir vergi türünün il özel idarelerine bırakılmadığını göstermektedir. İl özel idarelerinin yalnızca vergi ve harç gibi gelir türlerini toplama yetkisi vardır. Bu yetki de uygulamada (oransal olarak) kayda değer bir niteliğe sahip değildir (Bakınız: Tablo 2).

Anlatılanlar kapsamında yalnızca belediyelere ait gelir yapısının incelenmesi rasyonel bir yaklaşım olacaktır. Belediye gelirlerine dair ilk düzenleme 1914 yılında Rüşumu Belediye Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Sonraki süreçte hem belediyeler hem de belediye gelirleri özelinde birtakım kanunlar çıkarılmasına rağmen ilgili kanunların belediyelerin gelir ihtiyacını giderecek gerçekçi düzenlemeler olduğunu söylemek oldukça zordur. 1980 yılına gelindiğinde ise mahalli idarelerin mali gücünü artırma odaklı adımlar atılmaya başlandığı görülmektedir. 1981 yılında 2380 sayılı Belediyeler ile İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkındaki Kanun ile çeşitli gelirlerden pay aktarımı usulü sonlandırılmış ve genel bütçe gelirleri esası benimsenmiştir. Ayrıca aynı tarihte 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ile öz gelirleri etkinleştirme adına yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1984 yılında büyükşehir belediye sistemine geçilmiş, 1985 yılında ise önemli bir mali gelişme yaşanarak emlak vergisi gelirleri belediyelere bırakılmıştır. 1993 yılında "kirleten öder" anlayışına dayalı olarak vergi gelirleri arasına dahil edilen çevre temizlik vergisi, günümüzde belediyeler için verimli bir gelir kaynağı pozisyonuna sahip olmuştur (Samancı ve Karagöz, 2019: 75, Tekdere, 2018: 72-73). 2000'li yıllardan sonra mahalli idarelere dair kanunların hızla yenilendiği görülmektedir. 2008 tarihinde çıkarılan 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkındaki Kanun ile genel bütçe vergi gelirlerinden mahalli idarelerin aldıkları paylar konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, bazı vergi türleri pay dağıtımına dahil edilirken, il özel idareleri ile belediyelerin payları oransal olarak artırılmıştır. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile mahalli idareler nezdinde mali ve idari birtakım değişikliklere gidildiği ifade edilmelidir. Büyükşehir belediye sayısını 30'a

7 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. maddesine göre bağlı idarelerin; büyükşehir belediyelerine ait sınırlar içerisinde, çevre temizlik vergisinin tahsili ve ilgili hasılatın belediyelere dağıtım konusunda bir yetkisi bulunmaktadır.

çıkaran söz konusu yasal düzenleme ile büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı pay artırılmış, il özel idareleri ile büyükşehir dışı il belediyelerinin payı ise azaltılmıştır. Bir diğer ifadeyle; büyükşehir belediye sayısını artıran, büyükşehir belediye sınırlarını il mülki sınırlarına çeken, köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliğini kaldırıp büyükşehir belediyelerinin mahallesi konumuna getiren ve büyükşehir statüsüne sahip 30 ilde il özel idarelerini kaldıran idari değişiklikler, beraberinde birtakım mali düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Mali değişim ve güçlendirmenin temeli, öz gelirleri artırmaktan ziyade, mahalli idarelere genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan payların düzenlenmesine, yani merkezden yapılan transferlere dayanmaktadır. Söz konusu yaklaşım ise merkezi yönetime mali bağımlılığın bir emaresi olarak kabul edilmektedir (Yüksel, 2016: 742-743, Tekdere, 2018: 72-73).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 59. maddesi (68. maddede borçlanma hükümleri bulunmakta), 5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu'nun 23. maddesi, 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun'un 1-6. maddeleri, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun çerçevesinde belediyelerin cari gelir yapısını; öz gelirler, idarelerarası transferler ve borçlanma olarak üç ana grup altında incelemek mümkündür.

Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporları'nda öz gelirler; "mahalli idarelerin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar ile yurtdışı ve yurt içi kurum, kuruluş ve kişilerden alınan her türlü yardım ve bağışlar dışında kalan diğer tüm gelirleri" olarak izah edilmiştir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2022: 88). Dolayısıyla öz gelirler; vergi, harç, resim, harcamalara katılma payı, ücret gelirleri, diğer paylar (müze giriş ücretleri payı ve maden payı) ve diğer öz gelirler (para cezaları, ticari ve sınai işletmelerden sağlanan gelirler, kira, faiz) şeklinde özetlenebilir.

İdarelerarası transferler ise; genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan pay ve ödenekler, genel ve özel bütçeli idarelerden yapılacak ödemeler ile bağış ve yardımlar şeklinde izah edilebilir. Türkiye'de hem belediyeler hem de diğer mahalli idare birimleri açısından en önemli gelir kaynağının, idarelerarası transferler olduğu bilinmektedir. İdarelerarası transferler kapsamında ise genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan payın oransal açıdan ön planda olduğu söylenebilir (Ulusoy ve Akdemir, 2019: 316).

Borçlanma; gelir-gider dengesizliğine geçici çözüm sunan bir gelir türüdür. Geçici olma sebebi; vadesi geldiğinde anaparanın faiziyle birlikte geri ödenmesinden kaynaklanmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 68. maddesi ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (yatırım odaklı dış borçlanmada), belediyelerin borçlanması

konusunda hükümler içermektedir. Belediyelerin borçları; terkin ve tahkim gibi uygulamalarla eşitsizlikler oluşturması, mevcut kaynakların etkin kullanılması ve yeni gelir kaynakları oluşturma konusunda belediyeleri sorumsuz davranışlar içine sokması gibi nedenlerle eleştirilere maruz kalmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2019: 316).

TÜRKİYE'DEKİ YEREL VERGİLER

Belediyelerin yedi farklı vergi geliri türü bulunmaktadır. Bunlar; emlak vergisi, ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi, haberleşme vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi, yangın sigortası vergisi ve çevre temizlik vergisidir. Emlak vergisi dışındaki vergi türlerine ait yasal düzenlemeler, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer almaktadır. Emlak vergisine dair hükümler ise 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda düzenlenmiştir.

Çevre Temizlik Vergisi: 1993 yılında “kirleten öder” anlayışı ile uygulamaya giren ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. maddesinde düzenlenen vergi; “Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalardan alınmaktadır. Maktu bir tarife yapısına sahip olan ve her yıl yeniden değerlendirme oranları çerçevesinde güncellenen vergi, konutlarda su tüketim miktarı (metreküp) üzerinden hesaplanmakta ve su faturasında ayrıca gösterilerek tahakkuk ettirilmektedir.” İşyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalarda ise tarife, tahakkuk ve ödeme gibi konularda birtakım farklılıklar bulunmaktadır. İlgili madde ve bağlantılı tebliğler incelediğinde; “2023 yılında konutlara ait çevre temizlik vergisi, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına büyükşehir belediyelerinde 1,50 kuruş, diğer belediyelerde 1,10 kuruş olarak hesaplanmaktadır. İşyerleri ve diğer şekilde kullanılan binalara ait çevre temizlik vergisi mükerrer 44. maddede belirtilen tarifeye göre alınmakta ve büyükşehirler %25 artırımlı uygulanmaktadır. Su ve kanalizasyon hizmetleri ayrı bir kanunla düzenlenmiş bulunan büyükşehir belediye sınırları ve mücavir alanlarındaki çevre temizlik vergisi, 20.11.1981 tarihli ve 2560 sayılı Kanun hükümlerine göre kurulan su ve kanalizasyon idarelerince (bağlı idareler) tahsil edilmektedir. Su ve kanalizasyon idareleri büyükşehir dahilindeki her ilçe veya ilk kademe belediyesinin belediye ve mücavir alan sınırları içinde bulunan konutlara ilişkin olarak tahsil ettiği çevre temizlik vergisi ile bu verginin süresinde ödenmemesi nedeniyle tahsil ettiği gecikme zammının %80'ini tahsilatı takip eden ayın yirminci günü akşamına kadar bir bildirim ile ilgili belediyeye bildirerek aynı süre içinde ödemektedir. Tahsil edilen vergi ve gecikme zammının %20'sini ise münhasıran çöp imha tesislerinin kuruluş ve işletmelerinde kullanılmak üzere büyükşehir belediyesinin hesabına tahsilatı takip eden ayın yirminci günü akşamına kadar aktarır. Büyükşehir belediye sınırları içinde bulunan belediyelerin kendileri tarafından tahsil edilen çevre temizlik vergisinin %20'si de aynı esaslar çerçevesinde büyükşehir belediyelerine aktarılmaktadır.”

Dolayısıyla sınırları içinde artırımlı miktar ve tarifelerin uygulandığı büyükşehir belediyelerinin, çevre temizlik vergisi gelirinden yararlanma potansiyelinin %20 ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür (Aydın, 2021: 163).

İlan ve Reklam Vergisi: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 12-16. maddelerine göre; "Belediye sınırları ile mücavir alanları içinde gerçek veya tüzel kişilerce yapılan her türlü ilan ve reklam söz konusu verginin konusunu oluşturmaktadır. Verginin mükellefi, yurt dışından gönderilen ilan ve reklamlar dahil olmak üzere, ilan ve reklamı kendi adına yapan veya yaptıran gerçek veya tüzel kişilerdir." Maktu bir tarife yapısına sahip olan verginin, ilan ve reklamın türüne göre (en az) 0,01 TL ile (en çok) 150 TL arasında değiştiği ifade edilebilir. Ayrıca 2014/5896 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda yer alan ilan ve reklam vergisi tarifesinin, belediye grupları itibarı ile farklılaştırıldığı da görülmektedir.⁸ Söz konusu vergi, "büyükşehir belediyelerinin yetki alanındaki ana yollar, cadde, bulvar ve meydan ile bu alanlara cephesi bulunan binalar açısından büyükşehir belediyelerince tahsil edilmektedir. Vergi, ilan veya reklamın yapıldığı ayı takip eden ayın 20. günü akşamına kadar verilecek beyanname üzerine tarh ve tahakkuk ettirilerek, beyanname verme süresi içinde ödenmektedir." Tarife yer alan bazı ilan ve reklam türleri nezdinde, iki eşit taksitte ödeme yapılabilir.

Eğlence Vergisi: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 17-22. maddelerine göre; "biletle girilen yerler, müşterek bahisler ile biletle girilmesi zorunlu olmayan yerler kapsamında, belediye sınırları ile mücavir alanlar içinde yer alan eğlence işletmelerinin faaliyetleri eğlence vergisine tabidir. Söz konusu verginin mükellefi, eğlence yerlerini işleten gerçek veya tüzel kişilerdir." Eğlence vergisinin; biletle girilmesi zorunlu olmayan eğlence yerleri çerçevesinde maktu, biletle girilen yerler ile müşterek bahisler kapsamında ise nispi bir tarife yapısına sahip olduğu söylenebilir. Covid-19 virüsü nedeniyle yaşanan pandemi sürecinde alınan kararlar ve 21.12.2022 tarihli, 6584 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile sirkler, lunaparklar, çalgılı bahçeler ve benzerleri (oran % 20) hariç, biletle girilen eğlence yerlerinde verginin oranı % 0 yapılmıştır. Müşterek bahislerde ise oran % 5'tir. Biletle girilmesi zorunlu olmayan yerlerde 5 TL ile 100 TL arası vergi alınmaktadır. Ancak 2014 tarihli 28917 sayılı Resmi Gazete'de yer alan 2014/5896 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde belediye grupları itibarıyla vergi miktarının farklılaştırıldığı ifade edilebilir. Kanunun 22. maddesine göre "vergi biletle girilen yerlerde bilet bedellerine eklenmek suretiyle hesaplanır ve belediye tarafından özel damga konulması sırasında ödenir. Bu suretle alınan biletlerin kullanılmadan iadesi halinde peşin olarak ödenen vergi geri verilmektedir." Eğlence vergisinin tabi olduğu diğer faaliyetlerde ise

8 2014 tarihli ve 28917 sayılı Resmi Gazeteye göre; "Bu Karamamede yer alan maktu vergi ve harç miktarlarının birinci grup belediyelerde; Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde bu Kararın yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla büyükşehir sınırları içinde olan belediyeler için tamamı, 12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce büyükşehir belediyesi sınırları içinde olan belediyeler için %80'i; 6360 sayılı Kanunla büyükşehir sınırlarına giren belediyeler için %60'i, diğer birinci grup belediyeler için %40'ı uygulanır." (URL-6)

vergi, takip eden ayın 20. günü akşamın kadar belediyeye ödenmektedir. Yerli ve yabancı film gösterilerinden elde edilen eğlence vergisi hasılatının % 75'i Kültür ve Turizm Bakanlığı Merkez Saymanlık hesabına aktarılmakta, % 25'i ise ilgili belediyeye kalmaktadır. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 103. maddesine göre; "eğlence vergisi hasılatının % 10'u, bulunan yerlerde darülaceze ve benzeri kuruluşlar hissesi olarak ayrılıp belediyece sözü geçen müesseselere, % 10'u da verem savaşına ayrılıp belediye sınırları içinde Verem Savaş Derneği Teşkilatı varsa yardım olarak bu derneğe verilir." Ayrıca 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 23. maddesinin "c" fıkrasına göre; "2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan oran ve esaslara göre büyükşehir belediyesince tahsil olunacak at yarışları dahil müşterek bahislerden elde edilen eğlence vergisinin % 20'si müşterek bahislere konu olan yarışların yapıldığı yerin belediyesine, % 30'u nüfuslarına göre dağıtılmak üzere diğer ilçe belediyelerine ayrıldıktan sonra kalan % 50'si" büyükşehir belediyelerinin olmaktadır. İlgili hükümler incelendiğinde, büyükşehir belediyelerinin eğlence vergisi hasılatının da tamamından yararlanamadığı sonucuna ulaşılabılır.

Haberleşme Vergisi: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 29-33. maddelerine göre; "belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde Posta Telgraf Telefon İşletmesi tarafından tahsil edilen telefon, teleks, faksimili ve data ücretleri (tesis, devir ve nakil ücretleri hariç) haberleşme vergisine tabi olmaktadır. Haberleşme vergisinin mükellefi; telefon, teleks, faksimili ve data ücretlerini tahsil eden Posta Telgraf Telefon idaresidir. Haberleşme vergisinin matrahı ise; tesis, devir ve nakil ücretleri hariç olmak üzere tahsil edilen ücrettir. Nispi bir yapıya sahip olan verginin oranı % 1 olarak belirlenmiştir. Fakat genel ve katma bütçeli kurumlarla il özel idare ve belediyelere ve bunların kurdukları birliklere ait teleks, faksimili ve data ücretinden vergi alınmamaktadır. Tahsil edilen telefon, teleks, faksimili ve data ücretlerine isabet eden haberleşme vergisi, ilgili belediyeye tahsilatı takip eden ayın sonuna kadar bir beyanname ile bildirilmekte ve aynı süre içinde ödenmektedir."

Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 34-39. maddelerine göre; "Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde elektrik ve havagazı tüketimi, elektrik ve havagazı tüketim vergisine tabidir. Elektrik ve havagazı tüketenler, elektrik ve havagazı tüketim vergisini ödemekle mükelleftirler. Elektrik enerjisini tedarik eden ve havagazını dağıtan kuruluşlar, satış bedeli ile birlikte bu verginin de tahsilinden ve ilgili belediyeye yatırılmasından sorumludurlar. Verginin matrahı; elektriğin iletimi, dağıtımı ve perakende satış hizmetlerine ilişkin bedelleri hariç olmak üzere, elektrik enerjisi satış bedeli ile havagazının satış bedelidir. Oransal bir tarifeye sahip olan elektrik ve havagazı tüketim vergisi; a) İmal ve istihsal, taşıma, yükleme, boşaltma, soğutma, telli ve telsiz telgraf ve telefon müraselesi işlerinde % 1, b) "a" bendi dışında kalan maksatlar için tüketilen elektriğin satış bedeli üzerinden % 5 ve

c) havagazının satış bedelinden % 5 oranında alınmaktadır. Elektrik enerjisini tedarik eden veya havagazını dağıtan kuruluşlar tahsil ettikleri vergiyi, tahsil tarihini takibeden ayın 20. günü akşamına kadar belediyeye bir beyanname ile bildirmekte ve vergiyi aynı sürede ödemektedirler.”⁹ Havagazı kullanımı, teknolojik gelişmeler ve doğalgazın yaygınlaşması gibi nedenlerle gelir sağlama potansiyelini kaybettiği için vergiye dair hasılatın büyük oranda elektrik tüketiminden sağlandığı söylenebilir.

Yangın Sigorta Vergisi: 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 40-44. maddelerine göre; “Belediye sınırları ve mücavir alanlar içindeki menkul ve gayrimenkul mallar için yapılan yangın sigortaları dolayısıyla alınan primler, yangın sigortası vergisine tabidir. Söz konusu verginin mükellefi, sigorta şirketleridir. Yangın sigortası vergisinin matrahı, yapılan yangın sigortası işlemleri dolayısıyla alınan primlerdir. Belirtilen matraha % 10'luk vergi oranı uygulanarak, ödenecek vergi miktarı tespit edilmektedir. Mükellefler bir ay içindeki vergiye tabi muamelelerini ertesi ayın 20. günü akşamına kadar bağlı buldukları belediyeye bir beyanname ile bildirmekte ve hesaplanan vergiyi aynı sürede ödemektedirler.” Büyükşehir statüsüne sahip olan illerde itfaiye hizmetleri büyükşehir belediyeleri tarafından yürütüldüğü için söz konusu vergi büyükşehir belediyeleri tarafından tahsil edilmekte, büyükşehir ilçe belediyelerinin vergiyi tahsil etme ve vergi gelirinden yararlanma potansiyeli bulunmamaktadır (İpek, 2015: 432, Arıkboğa, 2016: 281, Aydın, 2021: 163).

Emlak Vergisi: Diğer yerel vergiler ile kıyaslandığında emlak vergisi, çok daha eski bir tarihi geçmişe sahip vergi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970 tarihli ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu ile düzenlenen vergi, 1970-1972 yılları arasında il özel idarelerince, 1972-1981 yılları arasında ise Maliye Bakanlığı'na tahsil edilmiş ve genellikle belediyelere değişen oranlarda pay aktarımı yapılmıştır. 1981 yılında merkezi yönetim gelirleri arasına dahil edilen vergiden, belediyelere pay dağıtımını usulü kaldırılmıştır. 1980 sonrası süreçte mahalli idare gelirlerini artırma çabalarının bir sonucu olarak, 1986 yılında vergi belediyelere bırakılmış ve il özel idareleri ile büyükşehir belediyelerine pay dağıtımını gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte emlak vergisi gelirlerinin tamamı belediyelere bırakılmış ve diğer mahalli idare birimlerine pay verilmesi usulü terkedilmiştir (Ulusoy ve Akdemir, 2019: 291).

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'na göre emlak vergisi; “Türkiye sınırları içindeki bina, arazi ve arsalar üzerinden alınmaktadır. Verginin mükellefi; binanın, arazinin veya arsanın maliki (sahibi), varsa intifa hakkı sahibi (kullanım

⁹ 2008 yılında yapılan yasal düzenlemelerle, 01.01.2009 tarihinden sonra verilmesi gereken elektrik ve havagazı tüketim vergisi beyannameleri belediyeler yerine, kurumlar vergisi yönünden bağlı olunan vergi dairelerine verilmiş ve beyanname verme süreleri içinde vergi, Genel Bütçenin (B) işaretli cetveline gelir kaydedilmek üzere ödenmiştir. Yaşanan küresel kriz çerçevesinde 2009 yılına mahsus olan bu düzenleme ile verginin 1 yıllığına yerel vergi statüsünü kaybettiği ve genel bütçe vergi geliri niteliği kazandığını söylemek mümkündür (Ulusoy ve Akdemir, 2019: 291). Oransal analiz tabloları incelendiğinde, gerçekleştirilen bu yasal düzenlemenin etkileri (vergi gelirlerinin önemli ölçüde azalması şeklinde) görülebilir.

hakkı), her ikisi de yoksa binaya malik gibi tasarruf edenler olarak tanımlanmıştır. Emlak vergisinin matrahı vergi değeridir ve ilgili değere konutlarda % 1, diğer binalarda % 2, arazilerde % 1, arsalarda % 3 olarak tespit edilen oranlar uygulanmaktadır. Söz konusu oranların büyükşehir statüsüne sahip olan illerde %100 artırımlı uygulandığı da ifade edilmelidir. Hesaplanan ve her yıl otomatik olarak tahakkuk eden vergi, Mart, Nisan ve Mayıs aylarında birinci taksit, Kasım ayında ise ikinci taksit olmak üzere iki eşit taksitte ödenmektedir.”

TÜRKİYE'DEKİ YEREL VERGİLERİN İNCELENMESİ

Yerel vergilerin oransal analiz yöntemiyle incelediğinde bu kısımda öncelikle, mahalli idare türleri bazında vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki oransal büyüklüğüne bakılmıştır. İlk inceleme sonucu; bağlı idareler, mahalli idare birlikleri ve il özel idareleri bazında kayda değer oransal veriler elde edilemediğinden, yerel vergi türlerine dair oransal inceleme, belediye düzeyleri çerçevesine indirgenmiştir. Son aşamada ise hem vergiler hem de merkezi yönetim transferleri açısından tüm belediye seviyeleri ve mahalli idareleri esas alan birtakım çıkarımlar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Vergi Gelirlerinin Toplam Gelirler İçindeki Payı (%)

Yıllar	Bağlı İdareler	Mahalli İdare Birlikleri	İl Özel İdareleri	İlçe ve Belde Belediyeleri	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri	Büyükşehir Belediyeleri	Belediyeler	Mahalli İdareler
2006	0	-	0	20,25	9,08	0,96	11,38	7,31
2007	0	-	0,054	18,5	7,91	1,03	10,36	6,92
2008	0	-	0,011	18,72	10,87	1,14	11,09	7,35
2009	0	2,27	0,016	16,47	9,15	0,98	9,13	5,84
2010	0	0,11	0,015	21,25	9,24	0,96	12	7,67
2011	0	0,02	0,019	21,6	9,35	1	12,38	7,95
2012	0	0,01	0,002	20,59	8,95	0,99	11,77	7,67
2013	0	0	0,006	19,11	8,14	1,05	10,87	7,03
2014	0	0	0,013	22,4	8,36	0,99	11,23	8,06
2015	0	0	0,012	22,23	7,72	0,87	11,37	8,4
2016	0	0	0,014	22,3	7,42	0,94	11,24	8,32
2017	0	0	0,005	19,28	6,48	0,86	9,6	6,98
2018	0	0	0,005	22,09	7	0,82	10,55	7,41
2019	0	0	0,001	24,34	8,76	0,79	11,64	8,89
2020	0	0	0,007	22,86	7,45	0,67	11,22	8,82
2021	0	0,00029	0,001	20,83	6,83	0,58	9,88	7,86

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü sitesinde yer alan “Genel Yönetim Mali İstatistikleri” bölümünden elde edilen veriler çerçevesinde, yazar tarafından oransal hesaplamalar yapılmıştır. Not: İlgili hesaplamalar yapılırken vergi gelirleri başlığı altında bulunan harçlar ayrıştırılmış, yani vergi gelirleri kapsamından çıkarılmıştır. Ayrıca yalnızca “Mahalli İdareler” sütunu esas alındığında; 2019-2021 yıllarına dair verilere, Sayıştay Denetim Raporlarındaki eleştiriler doğrultusunda Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı’nın verileri dahil edilmemiştir.

Tablo 2; yerel vergilerin toplam gelirler içindeki payını, mahalli idare türleri bazında ortaya koymaktadır. Söz konusu tablo incelediğinde bağlı idare, mahalli idare birlikleri ve il özel idarelerinin analiz etmeye değer oransal değerlere sahip olmadığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, ilgili idareler açısından önemli düzeyde yerel vergi geliri elde edilmediği sonucuna varılabilir. Zaten belirtilen üç mahalli idare birimi bazında fiili bir vergi konusu belirlenmediği veya herhangi bir vergi türünün ilgili idarelere bırakılmadığı önceki kısımlarda ifade edilmiştir. İl özel idarelerinin yalnızca vergi ve harç gibi gelir türlerini toplama yetkisi vardır¹⁰. Vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payına bakıldığında en yüksek oransal değere, ilçe ve belde belediyelerinin sahip olduğu görülmektedir. Daha sonra büyükşehir dışı il belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri gelmektedir. Büyükşehir dışı il belediyeleri ile büyükşehir belediyelerinin, belediyelere ve mahalli idarelere ait genel ortalamaların altında olduğu, ilçe ve belde belediyelerinin ise tam tersi bir performans sergilediği ifade edilebilir. Belediye düzeyleri arasında harcamalar bakımından en büyük sorumluluğu büyükşehir belediyeleri ve ona bağlı idarelerin üstlendiği bilindiğine göre, vergiler ile harcama sorumluluğu açısından önemli bir mali tezatlığın/ikilemin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Son yıllarda yapılan idari ve mali düzenlemelerle,¹¹ büyükşehir belediyelerinin sayısı ve harcamaları bakımından pozitif bir trend yakalanmasına rağmen, oluşan gelir ihtiyacının vergiler yerine merkezi transferler ile giderilmeye çalışıldığı bir finansman anlayışının işletildiğini söylemek mümkündür (Ulusoy ve Tekdere, 2020: 38). Genel bir değerlendirme yapıldığında ise vergilerin bir bütün olarak belediyeler ve mahalli idareler açısından birincil finansman kaynağı özelliği taşımadığı belirtilmelidir. Hatta söz konusu büyükşehir belediyeleri olunca, vergilerin bir finansman aracı olarak en son sıralarda yer aldığı söylenebilir.

Tablo 3: İlçe ve Belde Belediyelerinin Vergi Gelirleri (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Emlak Vergisi	Çevre Temizlik Vergisi	Haberleşme Vergisi	Elektrik ve Havagazi Tüketim Vergisi	Eğlence Vergisi	Yangın Sigortası Vergisi	İlan ve Reklam Vergisi	Başka Yerde Sınıflandırılmayan Vergiler
2006	100	63,82	9,71	2,41	18,2	1,55	0,18	2,72	1,41
2007	100	63,86	10,27	2,31	17,74	1,82	0,18	2,99	0,81
2008	100	63,33	9,31	2,22	19,76	1,9	0,16	2,93	0,4
2009	100	78,97	11,82	2,16	0,28	2,36	0,19	3,62	0,6
2010	100	68,75	7,15	1,24	18,23	1,42	0,13	2,73	0,34
2011	100	72,64	7,35	0,96	14,63	1,28	0,11	2,73	0,3
2012	100	70,5	6,94	0,85	17,05	1,57	0,11	2,81	0,19
2013	100	70,17	6,28	0,59	18,59	1,46	0,12	2,61	0,18
2014	100	74,64	4,96	0,55	16,16	1,33	0,08	2,17	0,11
2015	100	75,31	4,7	0,5	15,96	1,22	0,06	2,16	0,1
2016	100	77,88	5,12	0,44	13,08	1,12	0,04	2,21	0,12

10 İl özel idarelerine ait sütunlarda vergi geliri elde edildiğine dair birtakım veriler, 6360 sayılı Kanun uyarınca kapatılan bazı belediyelerin vergi gelirlerinin il özel idarelerince takip edilmesinden kaynaklanmaktadır (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020: 115).

11 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediye sayısı ve yetki alanı artırılmış, bu değişikliğe bağlı olarak genel bütçe vergi gelirlerinden alınan payın büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri lehine iyileştirilmesi sağlanmıştır (Tekdere, 2018: 97).

2017	100	77,24	4,9	0,48	13,71	1,37	0,04	2,12	0,14
2018	100	78,31	4,37	0,45	13,65	1,14	0,04	1,85	0,18
2019	100	75,49	4,47	0,44	16,74	1,29	0,03	1,39	0,15
2020	100	76,23	4,85	0,41	16,14	0,82	0,04	1,45	0,06
2021	100	75,13	5,18	0,4	16,34	0,82	0,08	1,95	0,09

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü sitesinde yer alan “Genel Yönetim Mali İstatistikleri” bölümünden elde edilen veriler çerçevesinde, yazar tarafından oransal hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 3, ilçe ve belde belediyelerine ait vergi türlerinin, toplam vergi gelirleri içindeki payını göstermektedir. Tablo incelediğinde, ilçe ve belde belediyeleri açısından en önemli vergi geliri türünün emlak vergisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Daha sonra elektrik ve havagazı tüketim vergisi ile çevre temizlik vergisi gelmektedir. Söz konusu üç vergi türü, vergi gelirlerinin yaklaşık %95 ve üstünü oluşturmaktadır. Dalgalanmalar yaşamakla birlikte¹², 2006 yılı ile kıyaslandığında emlak vergisi gelirlerinde yaklaşık %15'lere ulaşan artışların olduğu söylenebilir. Emlak vergisi gelirleri artarken, çevre temizlik vergisi gelirlerinin oransal açıdan azalması, ilçe ve belde belediyelerinde su ile ilgili farklı metreküp hesaplamaları (istisna sınırları) ve su ihtiyacını belediyece tesis edilmiş su şebekesi haricinden karşılayan konutlara ilişkin tarife değişiklikleri ile açıklamak mümkün olabilir¹³. Ayrıca incelenen dönem bazında (dönem başı-sonu), emlak vergisi dışındaki tüm yerel vergi türlerinde oransal birtakım azalışların yaşandığı belirtilmelidir. Elektrik ve havagazı tüketim vergisinde 2009 yılında yaşanan ciddi azalış ise, küresel kriz nedeniyle verginin bir yıllığına merkezi yönetim gelirleri arasına dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır¹⁴ (Bakınız: 8. Dipnot, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2010: 65).

Yerel vergi gelirlerine dair artış ve azalışlarda; konut ve işyeri sayısı, mobil telefon kullanımının yaygınlaşması, akıllı cihazların ve uygulamalarının gelişmesi, ilçe ve beldenin nüfusunda, ticari potansiyelinde, elektrik ve doğalgaz kullanımı ile elektrik enerjisi fiyatlarında yaşanan değişimler, çeşitli salgın hastalıklar ve afetler sonucu insanların sosyal alışkanlıklarından vazgeçmesi, sosyal hayatlarının kısıtlanması ve gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle vergi oranlarının düşürülmesi, sıfırlanması veya belediye gruplarına göre oran ve tarifelerde yaşanan farklılaşmalar, internet ve sosyal medya ortamının gelişmesi ile fiziki reklam çalışmalarının ilgili ortamlara yönelmesi, belediyelerin iyi gelir sağlayan ve görünür matraha sahip vergi türlerinden bazılarında önem verirken, diğer vergi türlerini önemsememeleri, vergilendirme sürecinde yaşanan sorunlar, yerel vergi türlerine dair kanunların sorunları ve çağın gelişmelerini ele alacak şekilde güncellenmemesi gibi birçok faktörün etkili olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca belirtilen bu faktörlerin, tüm belediye seviyeleri için geçerli olduğu unutulmamalıdır.

12 Dalgalanmalar, emlak vergisinin hesaplanmasında dikkate alınan vergi değerinin 4 yılda bir tespit edilmesinden kaynaklanabilir (Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 11).

13 Örneğin, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'na göre 2023 yılında; “kalkınmada öncelikli yörelerdeki belediyeler ile nüfusu 5000'den az olan belediyelerde bulunan konutlara ait çevre temizlik vergisi su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına 55 kuruş olarak hesaplanacaktır.”

14 Diğer belediye düzeyleri için de aynı yorum yapılabilir.

Tablo 4: Büyükşehir Dışı İl Belediyelerinin Vergi Gelirleri (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Emlak Vergisi	Çevre Temizlik Vergisi	Haberleşme Vergisi	Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	Eğlence Vergisi	Yangın Sigortası Vergisi	İlan ve Reklam Vergisi	Başka Yerde Sınıflandırılmayan Vergiler
2006	100	46,14	17,07	3,24	22	1,55	1,08	8,11	0,81
2007	100	45,54	18,6	3,03	21,58	0,83	1,04	8,88	0,5
2008	100	57,05	12,55	1,96	18,88	0,62	0,84	6,61	1,5
2009	100	68,05	16,67	2,18	0,88	1,63	0,88	7,71	2
2010	100	49,16	13,95	1,51	24,18	1,4	0,71	8,01	1,09
2011	100	52,04	13,91	1,29	21,79	1,54	0,57	8,22	0,65
2012	100	49,42	12,67	1,02	24,69	1,58	0,61	8,41	1,61
2013	100	48,21	12,03	0,76	26,92	1,61	0,62	8,05	1,8
2014	100	54,27	10,6	0,78	25,08	0,32	0,61	6,38	1,96
2015	100	53,96	10,03	0,73	25,89	0,4	0,64	6,4	1,95
2016	100	57,02	10,84	0,74	20,49	0,43	0,66	7,78	2,04
2017	100	55,7	10,66	0,53	22,16	0,49	0,71	7,6	2,15
2018	100	58,23	10,42	0,67	22,81	0,38	0,67	6,61	0,22
2020	100	55,28	11,46	0,68	26,4	0,18	0,52	5,16	0,33
2021	100	53,99	10,64	0,69	26,3	0,16	0,5	7,44	0,28

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü sitesinde yer alan “Genel Yönetim Mali İstatistikleri” bölümünden elde edilen veriler çerçevesinde, yazar tarafından oransal hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 4, büyükşehir dışı il belediyelerine ait vergi türlerinin, toplam vergi gelirleri içindeki payını göstermektedir. Söz konusu tabloya göre en önemli vergi türleri sırayla; emlak vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi ve çevre temizlik vergisidir. Üç vergi türüne ait oransal büyüklüğü, ilan ve reklam vergisinin değerleri izlemektedir. Belirtilen dört vergi türünün toplam oransal büyüklüğü ise %95’leri bulmaktadır. İncelenen dönem çerçevesinde yaşanan oransal değişim hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse, dalgalanmalar yaşanmakla birlikte emlak vergisi ile elektrik ve havagazı tüketim vergisinde nispi bir artışın, diğer yerel vergi türlerinde ise kısmi azalışların görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Büyükşehir dışı il belediyeleri, ilçe ve belde belediyeleri ile kıyaslandığında; emlak vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki oranı daha düşük iken, elektrik ve havagazı tüketim vergisi, çevre temizlik vergisi, ilan ve reklam vergisinin daha yüksek oransal değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada şehirlerin ekonomik ve ticari potansiyeli, kentleşme, belediye gruplarına göre yaşanan oran ve tarife değişiklikleri (büyükşehir ilçe belediyelerinde %100 artırımlı emlak vergisi oranları vb.) gibi birçok faktörün etkili olduğu iddia edilebilir.

Tablo 5: Büyükşehir Belediyelerinin Vergi Gelirleri (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Emlak Vergisi	Çevre Temizlik Vergisi	Haberleşme Vergisi	Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	Eğlence Vergisi	Yangın Sigortası Vergisi	İlan ve Reklam Vergisi	Başka Yerde Sınıflandırılmayan Vergiler
2006	100	0,15	0,06	0	6,21	34,33	16,02	43,43	-0,2
2007	100	0,07	0,06	0	6,41	37,65	13,86	41,94	0
2008	100	0,21	0,05	0	4,84	38,12	13,23	43,55	0
2009	100	4,53	0,04	0	0,04	38,81	10,87	45,7	0
2010	100	1,92	0,26	0	2,44	37,51	9,08	48,79	0
2011	100	0,56	0,13	0	-2,43	41,44	7,19	53,04	0
2012	100	0,39	0,04	0,02	3,5	32,06	7,55	56,45	0
2013	100	0,35	0,13	0,01	3,41	35,91	7,69	52,49	0
2014	100	15,35	2,48	0,28	4,25	26,44	7,07	44,12	0,01
2015	100	2,64	0,44	0,07	1,15	32,69	8,4	54,28	0,34
2016	100	2,71	0,47	0	0,07	31,98	7,08	57,7	0
2017	100	1,77	0,25	0,01	0,38	31,95	7,3	58,28	0,06
2018	100	1,16	3,54	0,04	1,12	32,13	7,02	54,81	0,17
2019	100	0,53	0,17	0,03	1,19	37,47	8,12	52,49	0
2020	100	0,6	1,05	0,04	1,3	37,67	8,52	50,82	0
2021	100	0,5	0,18	0,1	1,4	37,07	8,47	52,29	0

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü sitesinde yer alan “Genel Yönetim Mali İstatistikleri” bölümünden elde edilen veriler çerçevesinde, yazar tarafından oransal hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 5 ise 2006-2021 dönemi bazında, büyükşehir belediyelerine ait vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payını ortaya koymaktadır. Tablo 5 incelediğinde ilk dikkat çeken nokta, vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı açısından oransal önem sıralamasının değişmesidir. Nitekim büyükşehir belediyeleri açısından en önemli vergi türleri sırayla; ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi ve yangın sigorta vergisidir. Emlak vergisi oranları büyükşehir belediyesi statüsüne sahip illerde %100 artırımlı uygulanması rağmen vergi türüne ait gelirler, 2014 yılı haricinde, oldukça düşüktür. Bunun nedeni 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile vergi gelirlerinin yasal olarak belediyelere ait olması ve diğer idarelere (il özel idareleri ve büyükşehir belediyeleri gibi) pay dağıtımı yapılmamasıdır (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2012: 104). 2014 yılındaki %15.35’lik oran ise 6360 sayılı Kanun ile özellikle büyükşehir belediye sayısını ve sorumluluk alanını artıran düzenlemelerle ilişkilidir. Çevre temizlik vergisinde belediye seviyeleri ve bina derecelerine göre tarife değişiklikleri yaşanmakta, vergiye dair tarife ve miktarlar genellikle büyükşehir belediyelerinde artırımlı uygulanmaktadır. Buna rağmen, büyükşehir belediyelerinin vergi gelirlerinden yararlanma potansiyeli %20 gibi bir oranla sınırlandırıldığı için, çevre temizlik vergisine dair gelirlerin diğer belediye düzeylerine kıyasla daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anlatılanlara ilave olarak ekonomik, ticari ve sosyal hayata dair hacmin nispeten gelişmiş olması, nüfus sayısının fazlalığı, belediye gruplarına göre yaşanan tarife değişiklikleri, eğlence vergisi özelinde 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 23. maddesinin "c" fıkrasında yer alan yasal düzenlemeler ve büyükşehir statüsüne sahip olan illerde itfaiye hizmetlerinin büyükşehir belediyelerince sunulması gibi birtakım gerekçelerle, büyükşehir belediyelerinde vergi gelirlerine dair önem sıralamasının değiştiği sonucuna varılabilir. İncelenen dönem çerçevesinde en önemli vergi türleri açısından genel bir değerlendirme yapılırsa; ilan ve reklam vergisinde nispi bir artış, yangın sigorta vergisinde nispi bir azalış¹⁵, eğlence vergisinde ise dalgalanmalar yaşanmakla birlikte ciddi bir oransal değişim olmadığı söylenebilir.

Tablo 6: Belediyelerin¹⁶ ve Mahalli İdarelerin Vergi Gelirleri (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Emlak Vergisi		Çevre Temizlik Vergisi		Haberleşme Vergisi		Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi		Eğlence Vergisi		Yangın Sigortası Vergisi		İlan ve Reklam Vergisi		Başka Yerde Sınıflandırılmayan Vergiler	
		B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ	B	Mİ
2006	100	60,2	60,2	9,98	10	2,4	2,4	18,1	18,1	2,66	2,7	0,78	0,8	4,5	4,5	1,3	1,3
2007	100	59,7	59,7	10,5	10,6	2,2	2,3	17,6	17,6	3,16	3,2	0,8	0,8	5	5	0,75	0,9
2008	100	60,1	60,1	9,3	9,3	2,1	2,1	19,0	19,1	3,18	3,2	0,7	0,7	4,9	4,9	0,5	0,5
2009	100	74,4	74,7	11,8	11,6	2	2	0,3	0,3	3,9	3,9	0,7	0,7	5,9	5,9	0,72	0,8
2010	100	64,9	64,9	7,5	7,5	1,2	1,2	18,2	18,2	2,5	2,5	0,46	0,5	4,6	4,6	0,4	0,4
2011	100	68,6	68,7	7,68	7,7	0,96	1	14,7	14,7	2,5	2,5	0,37	0,4	4,7	4,7	0,3	0,4
2012	100	66,4	66,4	7,2	7,2	0,8	0,8	17,2	17,3	2,5	2,6	0,39	0,4	5	5	0,3	0,3
2013	100	65,6	65,6	6,56	6,6	0,58	0,6	18,7	18,8	2,7	2,8	0,4	0,4	4,9	4,9	0,3	0,3
2014	100	71,1	71,1	5,15	5,2	0,55	0,6	16,1	16,1	2,3	2,3	0,4	0,4	4,1	4,1	0,2	0,2
2015	100	71,6	71,7	4,82	4,8	0,5	0,5	15,9	15,9	2,2	2,3	0,38	0,4	4,2	4,2	0,2	0,2
2016	100	73,9	73,9	5,2	5,2	0,4	0,4	12,9	12,9	2,2	2,3	0,35	0,4	4,65	4,7	0,2	0,2
2017	100	72,9	73	4,99	5	0,46	0,5	13,5	13,6	2,6	2,6	0,39	0,4	4,78	4,8	0,2	0,2
2018	100	74,3	74,4	4,6	4,6	0,4	0,4	13,6	13,6	2,3	2,3	0,3	0,3	4,1	4,1	0,19	0,2
2019	100	72	72	4,6	4,6	0,4	0,4	16,7	16,7	2,4	2,4	0,3	0,3	3,29	3,3	0,14	0,1
2020	100	73	73	5,08	5,1	0,4	0,4	16,2	16,2	1,8	1,8	0,3	0,3	3	3	0,07	0,1
2021	100	71,9	71,9	5,3	5,3	0,4	0,4	16,4	16,4	1,8	1,8	0,3	0,3	3,68	3,7	0,1	0,1

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü sitesinde yer alan "Genel Yönetim Mali İstatistikleri" bölümünden elde edilen veriler çerçevesinde, yazar tarafından oransal hesaplamalar yapılmıştır. Not: 2019 Yılı ve devamında Sayıştay Denetim Raporlarındaki eleştiriler doğrultusunda Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları tabloya dahil edilememiştir.

Tablo 6, bir bütün olarak belediyelere ve mahalli idarelere ait vergi türlerinin, toplam vergi gelirleri içindeki oransal dağılımını göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere belediye dışındaki mahalli idare birimleri açısından fiili bir vergi konusu belirlenmediği veya herhangi bir vergi türünün ilgili idarelere bırakılmadığı bilindiği için, belediyelere ve mahalli idarelere ait oranların hemen hemen birbirinin aynı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu tablo incelediğinde hem belediyeler hem de mahalli idareler açısından en önemli vergi türleri sırayla; emlak vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi, çevre temizlik

¹⁵ Elektrik ve havagazı tüketim vergisi de benzer bir eğilim göstermiştir.

¹⁶ Tüm belediye seviyeleri dahildir.

vergisi, ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi, haberleşme vergisi ve yangın sigorta vergisidir. Önem sıralaması açısından belediye ve mahalli idarelere ait genel oransal değerlerden ayrılan belediye seviyesi ise yalnızca büyükşehir belediyeleridir (Bakınız: Tablo 5, Çetinkaya ve Demirbaş, 2010: 11).

Tablo 7: Belediye Türlerine Göre Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Alınan Payların Toplam Gelirler İçerisindeki Payı

Yıllar	Büyükşehir Belediyeleri	Büyükşehir Dışı İl Belediyeleri	İlçe ve Belde Belediyeleri	Toplam
2006	58.9	39.7	36.8	46
2007	57.2	35.6	35.6	44.2
2008	63.8	38.7	39.3	48.6
2009	57.1	45.7	44.1	49.7
2010	64.8	46.0	40.5	50.6
2011	65.9	47.8	40.2	50.9
2012	68.9	47.0	40.1	51.9
2013	67.3	49.6	38.9	51.1
2014	66.7	54.7	41.6	54.5
2015	75.0	55.0	42.8	58.5
2016	74.8	54.0	40.1	57.5
2017	72.1	54.1	40.7	56.7
2018	73.5	57.3	43.1	59.2
2019	75.3	59.2	44.1	60.5
2020	82.0	59.7	43.5	63.0

Kaynak: URL-7. Not: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü faaliyet raporlarından elde edilen veriler çerçevesinde yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 7, belediye düzeylerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı payların, bir diğer ifadeyle merkezi yönetim transferlerinin, toplam gelirler içerisindeki oransal büyüklüğünü göstermektedir. Tabloya göre merkezi yönetim transferlerine dair oransal ağırlığın hemen hemen tüm belediye düzeyleri açısından artış gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte finansal açıdan merkezi yönetim transferlerine en bağımlı belediye düzeylerinin; büyükşehir belediyeleri, büyükşehir dışı il belediyeleri ve ilçe ve belde belediyeleri şeklinde sıralandığı ifade edilmelidir. Özellikle büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir dışı il belediyelerinde, merkezi yönetim transferlerinin temel finansman aracı fonksiyonuna sahip olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Belediye düzeyleri açısından merkezi yönetim transferlerinin dağılımı incelendiğinde, vergi gelirleri (daha genel düzeyde ise öz gelirleri) düşük olan belediye seviyelerinde merkezi yönetim transferlerinin yüksek olduğu şeklinde bir çıkarım da yapılabilir (Bakınız: Tablo 2, Ayyıldız, 2012: 14, Yontar ve Dağ, 2014: 156-157, Korlu ve Çetinkaya, 2015: 106-107, Alıcı, 2017: 115, Yüksek, 2019: 285). Neticede Türkiye’de vergi gelirleri ve diğer öz gelirleri düşük olan mahalli idare birimlerinde devlet finansman açığını, merkezi yönetim transferleri yoluyla kapatma anlayışını

benimsemiştir (Yüksek, 2003: 54, Ulusoy ve Akdemir, 2013: 89, Tekdere, 2018: 258, Şahin İpek, 2018: 11). Söz konusu anlayış mali yerelleşme ve özerklik ile elde edilecek kazanımlardan mahrum kalınmasına sebep olduğu için birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır (Ulusoy ve Demir, 2018: 272).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mahalli idarelere ait yerel vergilerin, 2006-2021 dönemi çerçevesinde ve oransal analiz yöntemiyle incelediğinde bu çalışmada; belediyeler dışındaki mahalli idare birimlerine ait fiilen belirlenmiş bir vergi türünün olmadığı, dolayısıyla belediyeler haricindeki mahalli idarelerin kayda değer bir vergi gelirinin de bulunmadığı tespiti yapılmıştır. Bahsedilen gerekçe ile yerel vergilerin belediyeler düzeyinde incelenmesine karar verilmiştir.

Belediye düzeyleri kendi içinde incelediğinde ise vergi gelirinin toplam gelirler içindeki payı açısından en yüksek oranların sırayla; ilçe ve belde belediyeleri (ortalama olarak %20.80), büyükşehir dışı il belediyeleri (ortalama olarak %8.30) ve büyükşehir belediyelerinde (ortalama olarak %0.91) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu ortalamalar hem tüm belediye düzeyleri hem de belediyeler dışındaki mahalli idare birimleri açısından verginin temel/ birincil bir finansman kaynağı olmadığına işaret etmektedir. Oysa çağdaş yerel yönetim anlayışının bir gereği olarak mahalli idarelerin, özellikle vergiler ve diğer öz gelirlerle finanse edilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Ayrıca harcama miktarı, sorumlu olduğu alan ve hitap ettiği nüfus bakımından hizmet sorumluluğu yükünün en büyük kısmını üstlenen büyükşehir belediyelerinde, vergi geliri oranının ortalama olarak %1'in altında olması, ciddi bir mali ikilem oluşturmaktadır.

Belediye düzeyleri karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde ise; ilçe ve belde belediyeleri ile büyükşehir dışı il belediyelerinde oransal bakımdan en önemli vergi türlerinin; emlak vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi ile çevre temizlik vergisi olduğu görülmektedir. İki belediye seviyesindeki sıralama, genel olarak tüm belediye ve mahalli idarelerin yer aldığı kıyaslamalarla tutarlılık arz etmektedir. Büyükşehir belediyelerinde ise en önemli vergi türleri; ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi ve yangın sigorta vergisidir. Büyükşehir belediyeleri söz konusu sıralama ile diğer belediye düzeylerinden ve doğal olarak genel ortalamalardan ayrılmaktadır. Bu sonuç, kamuoyunda (halk arasında), belediye çalışanları veya yöneticileri arasında “belediyelerin en önemli vergi geliri, emlak vergisidir” algısının da hatalı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim emlak vergisinin önemli bir vergi geliri kaynağı olduğuna, fakat bu çıkarımın tüm belediye seviyeleri için geçerli olmadığına, Tablo 5 ve Tablo 6’da yer alan veriler üzerinden ulaşmak mümkündür.

Özellikle büyükşehir belediyelerinde, diğer belediye seviyelerine kıyasla, vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının çok düşük olması (%1'in altında) ve vergi türlerinin oransal önem sıralamasının değişmesinde, yasal düzenlemelerin etkili olduğu ifade edilebilir. Örneğin yasal düzenlemeler nedeniyle büyükşehir belediyeleri emlak vergisi gelirlerinden hiç yararlanamamakta iken, çevre temizlik vergisinden düşük oranlarda yararlanmaktadır. Anlatılanların aksine yangın sigorta vergisinin gelirinden büyükşehir statüsüne sahip olan illerde büyükşehir ilçe belediyeleri yararlanamamakta, verginin hasılatı büyükşehir belediyelerine kalmaktadır. Yasal düzenlemeler dışında belde, ilçe, il ve büyükşehirlerin ekonomik, ticari, sosyal ve idari durumu, nüfusu, salgın hastalıklar, afetler, teknolojik gelişmeleri, enerji fiyatları, kentleşme eğilimi, belediye seviyelerine göre oran ve tarife farklılaştırmaları, belediyelerin iyi gelir sağlayan ve görünür matraha sahip vergi türlerinden bazılarına önem verirken, diğer vergi türlerini önemsememeleri, vergilendirme sürecinde yaşanan sorunlar ve yerel vergilere dair kanunların sorunları ve çağın gelişmelerini ele alacak şekilde güncellenmemesi de, belediye seviyeleri arasında vergi türlerinin oransal önem sıralamasının değişmesine neden olabilmektedir.

Tablo 7 ve ilgili akademik yazın detaylı biçimde incelediğinde; belediyelerin toplam gelirleri içinde merkezi yönetim transferlerinin artış gösterdiği, merkezi yönetim transferlerine bağımlılığın büyükşehir belediyelerinde %80, büyükşehir dışı il belediyelerinde %60, ilçe ve belde belediyelerinde ise yaklaşık %45 seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Çalışma kapsamında dikkat çeken bir diğer sonuç ise vergi gelirleri (daha genel düzeyde ise öz gelirleri) düşük olan belediye seviyelerinde merkezi yönetim transferlerinin yüksek olmasıdır. Söz konusu çıkarımlar, merkezi transferlerin özellikle büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir dışı il belediyelerinde temel/birincil finansman aracı fonksiyonuna sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Anlatılanlar kapsamında temel öneri; hizmeti sunan birimler ile hizmeti finanse eden kişiler arasındaki mali, siyasi ve idari sorumluluğu güçlendirmek, vatandaş tercihleri ile tutarlı hizmet sunumu sağlamak, daha sürdürülebilir ve istikrarlı bir finansman yapısına ulaşmak, bütçe dengesini ve katılımcı bütçe anlayışını desteklemek, cari hizmetler için borçlanmamak ve borç-faiz sarmalından kurtulmak, vergiler dahil mevcut öz gelir kaynaklarının daha etkin ve verimli biçimde kullanımını sağlamak ve nihai aşamada vatandaş memnuniyetini artırmak için, merkezi transferlere dayanan finansman anlayışının değiştirilmesidir. Mevcut veya uygulamada olan anlayışın yerini ise vergileri odak noktasına alan öz gelirlere dayalı bir finansman anlayışı almalıdır. Bu noktada yerel yöneticilerin ve yereli ilgilendiren yasal düzenlemeleri yapacak merkezi politikacıların, merkez-yerel çatışmasını bırakıp birlikte çalışarak, söz konusu değişimi sağlayacak yapısal reformları hızla ve istişare ile gerçekleştirmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13 (19), 2499-2532.
- Akman, Ç. ve Kalender, M. (2018). Yerelde Yeni Bir Merkezi Yönetim Birimi: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73 (4), 1025-1056.
- Alıcı O. V. (2017). Yerelleşme Sürecinde Belediyelerin Öz Gelirlerinin Değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(4), 103-123.
- Arıkoğlu, Ü. (2016). Türkiye’de Belediyelerin Gelir Yapısı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 276-297.
- Arslan, N. T. (2011). İdari ve Mali Paylaşım Açısından Merkezi Yönetim Yerel Yönetim İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(33), 189-208.
- Aydın, F. (2021). Belediye Gelirleri Kanununda Düzenlenmiş Olan Yerel Yönetim Gelirlerinin Özellikleri ve Öneriler. *International Journal of Public Finance*, 6(1), 159-175.
- Ayyıldız, Y. (2012). Türkiye’de Mahalli İdareler Vergi Gelirlerinin Gelişim Trendi: 2006-2010 Dönemi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 1-20.
- Bağlı, M. S. (2014). Mali Yerelleşme Düzeyinin Ölçümü (Mali Özerklik Derecesi). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(2).
- Bailey, S. J. (1999). *Local Government Economics: Principles and Practice*, Glasgow: Glasgow Caledonian University
- Berkün, S. (2017). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 582-598.
- Çetinkaya, Ö. ve Demirbaş, T. (2010). Belediye Gelirlerinin Analizi ve Mali Özerklik Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 53. Seri, 1-18.
- Çiftçi, T. ve Organ, İ. (2019). Emlak Vergisi Özelinde Vergi Güvenlik Önlemlerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(1), 79-105.
- İpek, S. (2015). Yerel Yönetimlerin Gelirleri. İçinde M. Mecek, M. Doğan ve B. Parlak (Editör), *İdari ve Mali Açısından Türkiye’de Yerel Yönetimler* 417-444. Antalya: BEKAD Yayınları.
- Karagöz, B. (2019). Yerel Yönetimler Ekonomisinde Yatay Eşitsizlik Sorununa ve Çözümüne Dair Teorik Bir İnceleme. *International Journal of Public Finance*, 4(2), 250-269.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi,
- Korlu, R. K., ve Çetinkaya, Ö., (2015). Türkiye’deki Belediyelerin Mali Özerkliğinin Öz Gelirler Bağlamında Analizi ve Değerlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 95-111.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2010). 2009 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu. İçişleri Bakanlığı, Ankara.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2012). 2011 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu. İçişleri Bakanlığı, Ankara.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli İdareler*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Ndreu, A. (2016). The Definition and Importance of Local Governance. *Social and Natural Sciences Journal*, 10(1), 5-8.
- Samancı, M. ve Karagöz, B. (2019). Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 73-92.
- Şahin İpek, E. A. (2018). Türkiye’de Belediye Gelirlerinin Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2018, 20(2), 1-19.
- Şengül, R. (2014). *Yerel Yönetimler*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tamer, M. ve Dönmez, D. (2021). Kamu Yönetiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım ve Dönüşüm Modeli: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı. *Research Studies Anatolia Journal*, 4(2), 103-114.

- Tekdere, M. (2018). Yerel Vergi Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye'deki Belediyelerin Finansmanı Açısından Bir Model Önerisi. Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Tekdere, M. ve Çadircı, B. D. (2022). Türkiye'de İl Düzeyindeki Mahalli İdare Harcamalarının Yakınsama Analizi. *Sosyoekonomi*, 30 (52), 379-407.
- Tortop, N. (1996). *Yerel Yönetimler Maliyesi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2014). *Mahalli İdareler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2009). Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 259-287.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2013). Yerel Yönetimlerin Finansman Sorunlarının Çözümünde Motorlu Taşıtlar Vergisi Önerisi. *Sosyoekonomi*, 19(19), 87-116.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2019). *Mahalli İdareler*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ulusoy, A. ve Demir, M. A. (2018). İdarelerarası Transferlerin Rasyonel Tasarımı. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (13), 263-277.
- Ulusoy, A., ve Tekdere, M. (2020). AB Üyesi Ülkelerdeki Yerel Vergi Uygulamaları ve Türkiye'deki Belediyeler İçin Vergi Önerileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 37-70.
- URL-1: <https://rm.coe.int/booklet-european-charter-of-local-self-government-turkish-version/168071b67b> (E.T.: 10.01.2023).
- URL-2: <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> (E.T.: 12.01.2023).
- URL-3: https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_bagli-dareler_231 (E.T.: 11.02.2023).
- URL-4: <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/koyler1> (E.T.: 22.01.2023).
- URL-5: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100428-35.htm> (E.T.: 25.01.2023).
- URL-6: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140218-2-1.pdf> (E.T.: 14.03.2023).
- URL-7: <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-88463> (E.T.: 13.04.2023).
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2020). 2019 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2022). 2021 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara.
- Yılmaz, B. (2020). Uygulamada ve Gelecekte Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları. *İdarecinin Sesi Dergisi*, Sayı: 198, 25-34.
- Yılmaz, H. H., Emil, M. F. ve Kerimoğlu, B. (2012). *Yerel Yönetimler Maliyesi – Temel İlkeler ile Mevzuat ve Uygulama Açısından Türk Yerel Yönetim Yapılanmasında Mali Yönetim ve Kaynak Kullanım Sistemi*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği.
- Yontar, İ. G. ve Dağ, M. (2014). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Çerçevesinde Türkiye'de Mali Özerklik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(21), 147-162.
- Yüksel, F. (2003). Belediye Gelirlerinde Yetersizlikler ve Alternatif Çözüm Önerileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 48-60.
- Yüksel, C. (2016). Yerel Yönetimlerde Kaynak Paylaşım Sistemleri ve 6360 Sayılı Kanun'la Türkiye'deki Değişimler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 731-756.
- Yüksel, C. (2019). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Mali Yapısındaki Dönüşüm. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 267-286.
- T. C. 1982 Anayasası
- 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 442 sayılı Köy Kanunu
- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu
- 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu

5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun

2014 tarihli Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu

4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu

ENFLASYONLA MÜCADELEDE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ ETKİLİ Mİ? G7 ÜLKELERİNDEN KANITLAR

Dilek ATILGAN¹

GİRİŞ

Sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişimler dünyada her geçen gün enerjiye olan talepte artış yaşanmasına neden olmaktadır. Artan enerji talebinin geleneksel fosil yakıtlarından olan doğalgaz, petrol ve kömürden karşılanması pek çok problemi beraberinde getirmektedir (Ağır, vd. 2020: 40). Karbon salınımı artışına yol açan bu kaynaklar, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca geleneksel fosil yakıtlarında dışa bağımlı olan ülkelerin rezerv sorunu, akaryakıt fiyatlarındaki dalgalanmalar, coğrafi ve siyasi çatışmalar ve arz güvenliği gibi problemlerle karşı karşıya kalması ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimini gerekli hale getirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının tekrar tekrar kullanılması ve çevre dostu olması küresel iklim değişikliği ile mücadele de oldukça önemlidir. Dünya’da şimdilik yenilenebilir enerji kaynakları (hidroelektrik, güneş, biyokütle, rüzgâr, biyoyakıt, jeotermal vb.) toplam dünya enerjisinin %15-20’sini karşılamaktadır (Kumar, 2020: 2).

Artan enerji talebinin geleneksel fosil yakıtlardan karşılanmasının olumsuz sonuçları göz önünde bulundurulduğunda ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi oldukça önemlidir. Fakat yenilenebilir enerji üretiminin sabit maliyetleri yüksek olmasından dolayı enflasyonu tetikleyeceği görüşü son zamanlarda endişe uyandırmaktadır. Bu görüş yenilenebilir enerji kullanımından kaynaklanan maliyetlerin ilk aşamada yüksek olmasından dolayı kısa vadede mümkün olabilecektir. Ancak uzun vadede enerji ithalatının azaltılması, enerji tasarrufu sağlanması ve fosil yakıtların neden olduğu karbon salınımını en aza indirgeyerek çevreye olumlu gelişmeler sağlamasından dolayı azalan maliyet yapısına sahiptir (Yıldız ve Aslan, 2022: 5). Özellikle yenilenebilir enerji

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, atlgndilek@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-558X>.

kullanımı ile ortaya çıkan teknolojik gelişme sayesinde enerji tasarrufu ve çevreye verilen zararın azalması, uzun vadede maliyetlerin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan enflasyonda maliyet kaynaklı uzun vadeli bir düşüş gerçekleşebilir.

Çalışma, G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen 1990-2015 yıllık veriler ile ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Dünya ekonomisinin en gelişmiş ülkeleri olarak adlandırılan G7 ülkelerinin seçilme nedeni; küresel enerji krizinin baş gösterdiği aşamada elde edilecek bulguların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için önemli sonuçlar ortaya koymasıdır. Ayrıca söz konusu örneklem ve yenilenebilir enerji tüketimi ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması bu çalışmanın önemini ve farkını göstermektedir. Bu yönleri çalışma ilgili çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağlamaktadır. yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisini araştıran çalışmada ampirik analizlerde ilk önce hem değişkenlerde hem de modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılacaktır. Sonuçlara göre, “güncel ikinci nesil birim kök testlerinden olan Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA birim kök testi kullanılmıştır. Daha sonra eğim katsayılarının homojen olup olmadığı belirlenerek değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund (2007) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli-grup (ECM-grup)” eşbütünlüşme testi ile incelenecektir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları ise Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ortak korelasyonlu etkiler (Common Correlated Effect-CCE) yöntemi kullanılarak tahmin edilecektir. Bu kapsamda çalışma dört bölüm üzerine kurulmuştur. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde konu ile ilgili seçilmiş literatüre yer verilecektir. Üçüncü bölümde veri seti, metodoloji ve tahmin sonuçları yer alacaktır. Dördüncü bölümde değerlendirmeler yapılarak politika önerileri sunulacaktır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Ekonomi literatüründe yenilenebilir enerji tüketimi ile ilgili pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı yenilenebilir enerji tüketimini belirleyen değişkenler üzerinde durulduğu söylenebilmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediği de en çok araştırılan konular arasındadır. Ancak yenilenebilir enerji tüketiminin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri kısıtlı düzeyde incelenmiştir. Bu bakımdan çalışmanın da konusunu oluşturan yenilenebilir enerjinin enflasyon üzerindeki etkisini ele alan çok sınırlı çalışma bulunmaktadır. Konu ile ilgili yaptığımız bu tespitin literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmaların ağırlıklı olduğu güncel literatür özeti Tablo 1’de sunulmuştur. Elde edilen sonuçların örneklem grubuna, uygulama yöntemine, yenilenebilir enerji

türüne göre farklılaştığı belirlenmiştir (Deka ve Dube (2021); Ghaed vd. (2021); Filippidis vd. (2021); Nga vd. (2021); Deka vd. (2022); Yıldız ve Aslan (2022); Khan vd. (2022)).

Tablo 1. Güncel Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem/ Ülkeler	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Erdoğan ve Aydınbaş (2020)	2000-2018 / Seçilmiş 16 Ülke	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, Hükümet harcamaları, CO2 emisyonu, Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), Hükümet Üstünlüğü Endeksi ve İşgücü	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	GSYİH, hükümet harcamaları ve hukukun üstünlüğü değişkenlerinin yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu bulgusu elde edilmiştir.
Ağır ve Türkmen (2020)	1990-2015 / Yükselen Piyasa Ekonomileri	GSYİH, Yenilenebilir Enerji Kaynağı ve Yenilenemez Enerji Kaynağı	Panel eşbütünleşme analizi ve Katsayı Tahmini	Yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeyi negatif, yenilenemez enerjinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulgusu elde edilmiştir.
Deka ve Dube (2021)	1990-2019 / Meksika	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	ARDL Yöntemi	Uzun vadede yenilenebilir enerji enflasyonu olumsuz etkilerken kısa vade de olumlu yönde etkilemektedir.
Afşar ve Doğan (2021)	2000-2019 / E7 Ülkeleri	İstihdam Oranı, İşgücü, Ekonomik Büyüme, Sabit Sermaye Yatırımları, Yenilenebilir enerji ve Enflasyon	ARDL Yöntemi ve PMG Tahmircisi	İstihdamı olumlu yönde etkileyen değişkenlerin yenilenebilir enerji, ekonomik büyüme ve sabit sermaye olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Ghaed vd. (2021)	1979-2018 / İran	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model	Kısa ve uzun dönemde yenilenebilir enerji enflasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.
Filippidis vd. (2021)	2000-2019 / 200 Ülke	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	Enflasyon ve yenilenebilir enerji arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Biröl ve Demirgil (2021)	1995-2019 / AB-15 Ülke	GSYİH ve Rüzgar Enerjisi	Panel eşbütünleşme analizi ve Katsayı Tahmini	Uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve ekonomik büyümeden rüzgar enerjisine yani tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Nga vd. (2021)	1985-2019 / Vietnam	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	Regresyon Analizi	Enflasyon ve yenilenebilir enerji arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Yıldırım ve Kaya (2021)	1996-2017 / Seçilmiş OECD Ülkeleri	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Cari İşlemler Dengesi, Bütçe Açığı, Ekonomik Büyüme, Enflasyon, İşsizlik CO2 Tüketimi ve Petrol Fiyatları	Panel ARDL	CO2 tüketiminin yenilenebilir enerjinin en önemli belirleyicisi olduğu ve cari işlemler dengesi, bütçe açığı, ekonomik büyüme, enflasyon ve petrol fiyatlarının da yenilenebilir enerjiyi etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Polat ve Kızılkın (2022)	2002-2014 / 34 OECD Ülkesi	Yenilebilir Enerji Tüketimi, İşsizlik, GSYİH, ekonomik büyüme, Enflasyon, Beşeri Sermaye, Fiziki Yatırımlar, Dışa Açıklık, DYY ve Döviz Kuru	Statik Panel Veri Analizi	Yenilenebilir enerji tüketimi oranlarındaki artışın işsizliği azalttığı bulgusu elde edilmiştir.
Deka vd. (2022)	1990-2019 / Brezilya	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	ARDL	Yenilenebilir enerjinin kısa ve uzun vadede enflasyon üzerine bir etkisi bulunmamaktadır.
Yıldız ve Aslan (2022)	1996-2017/ 20 AB Ülkesi	Enflasyon, Döviz Kuru ve Yenilenebilir Enerji	Panel eşbütünleşme analizi ve Katsayı Tahmini	Uzun vadede yenilenebilir enerji enflasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.
Khan vd. (2022)	1971-2017 / Almanya	Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enflasyon	Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve enflasyon arasında ilişki bulunmaktadır.

2. VERİ SETİ, METODOLOJİ VE TAHMİN SONUÇLARI

2.1. Veri Seti

G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada 1990-2015 yıllık veriler kullanılmıştır. ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada ve Almanya çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Dünya bankası veri tabanından yenilenebilir enerji tüketimi “(jeotermal, güneş, rüzgar, hidroelektrik, gelgit, endüstriyel atıklar, vb.)” elektrik üretiminin toplam üretim içerisindeki payı (%) ve tüketici fiyat endeksi verileri elde edilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi verisinin 1990 yılında başlayıp 2015 yılında son bulması çalışmanın sınırlılığı oluşturmaktadır. Dünya ekonomisinin en gelişmiş ülkeleri olarak adlandırılan G7 ülkelerinin seçilme nedeni; küresel enerji krizinin baş gösterdiği aşamada elde edilecek bulguların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için önemli sonuçlar ortaya koymasındır. Ayrıca söz konusu örneklem ve yenilenebilir enerji tüketimi ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması bu çalışmanın önemini ve farkını göstermektedir. Bu yönleri çalışma ilgili çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan söz konusu ilişkiyi ekonometrik olarak sınamak için logaritmik dönüşümleri yapılan model Denklem (1) sunulmaktadır.

$$\text{LNENF}_{it} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNYEN}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

($i = \dots, 7$) ve ($t = 1990, \dots, 2015$)

Eşitlikte i kesit ve t zaman boyutunu göstermektedir. Ayrıca LNENF değişkeni enflasyonu, LNYEN değişkeni yenilenebilir enerji tüketimini temsil etmektedir.

2.2. Metodoloji ve Tahmin Sonuçları

2.2.1. Yatay kesit bağımlılığı Sonuçları

Küreselleşmenin etkisiyle bir ülkede ortaya çıkan kırılmaların diğer ülkeleri etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durumun belirlenmesinde yatay kesit bağımlılığı testleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı birinci ve ikinci nesil testlerle devam edileceğine karar vermede öncüdür (Örnek ve Türkmen, 2019: 120). Testlerin boş hipotezi yatay kesit bağımlılığı yoktur üzerine kuruludur. Yatay kesit bağımlılığı testleri arasında yer alan 'de Breusch ve Pagan (1980) test prosedürü Denklem (2)'de yer almaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (2)$$

LM testi boş hipotez altında "N(N-1)/2 serbestlik derecesinde asimptotik kıkare dağılımına" sahiptir. Pesaran (2004), test prosedürü Denklem (3)'te yer almaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (3)$$

"CD $\rightarrow N(0,1)$ fonksiyonun limiti $N \rightarrow \infty$ 'dur. Pesaran vd. (2008) test prosedürü Denklem (4)'te yer almaktadır.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v^2 T_{ij}}} \sim N(0,1) \quad (4)$$

Eşitlikte, k, regresörlerin sayısını, μ_{Tij} ve v_{ij}^2 Pesaran ve diğerleri tarafından sağlanan $(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin sırasıyla ortalaması ve varyansını ifade etmektedir.

Testlerin prosedürleri ifade edildikten sonra enflasyon ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerine ve eşbütünleşme modeline ait yatay kesit bağımlılığı tahmin sonuçları Tablo (2)'de yer almaktadır.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Ön Testler	LNENF		LNYEN	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	37.087**	0.016	54.101***	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	2.482***	0.007	5.108***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.173***	0.001	-2.708***	0.003
LM _{adj} (PUY, 2008)	0.097	0.461	1.981**	0.024
Eşbütünleşme Denklemi				
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri		
CD _{lm1} (BP,1980)	216.392***			0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	30.150***			0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	13.299***			0.000
LM _{adj} (PUY, 2008)	22.422***			0.000
"***" işareti %1 ve "**" işareti %5 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir".				

Enflasyon, yenilenebilir enerji tüketimi ve eşbütünlük modeline ait yatay kesit bağımlılığı tahmin sonuçlarına göre boş hipotez %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığı bulgusu tespit edilmiştir. Sonuç G7 ülkelerinde ortaya çıkan bir kırılmanın diğer ülkeleri de etkilediğini savunmaktadır.

2.2.2. Birim Kök Test Sonuçları

“Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA birim kök testi” ile araştırılmıştır. Ortak faktör modellemesine dayanan yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran testin boş hipotezi serilerde birim kök sürecine işaret etmektedir. Aşağıda sabitli model için test istatistikleri gösterilmektedir (Reese ve Westerlund, 2016: 966-967).

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}{\hat{w}_\varepsilon^2}}} \quad (5)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}) \frac{\hat{w}_\varepsilon^2}{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}} \quad (6)$$

$$\text{PSMB} = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\varepsilon}' \hat{\varepsilon}) - \frac{\hat{w}_\varepsilon^2}{2})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}{2}}} \quad (7)$$

Sabitli ve trendli modeller için ise test istatistikleri aşağıdaki gibidir.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5) \frac{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}{\hat{w}_\varepsilon^2} / \hat{w}_\varepsilon^2}} \quad (8)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}) \frac{5}{6} \frac{\hat{w}_\varepsilon^2}{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}} \quad (9)$$

$$\text{PSMB} = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\varepsilon}' \hat{\varepsilon}) - \frac{\hat{w}_\varepsilon^2}{6})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\varepsilon^2}{45}}} \quad (10)$$

Değişkenlere ait sabit terimli ile sabit ve trendli birim kök sonuçları Tablo (3)'te yer almaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Test		LNENF		LNYEN	
		Düzye			
		Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli
PANICCA	Pa	-3.034 (0.001)	11.077 (1.000)	0.805 (0.789)	4.210 (1.000)
	Pb	-2.172 (0.015)	54.983 (1.000)	0.823 (0.795)	16.998 (1.000)
	PMSB	-1.085 (0.139)	78.955 (1.000)	0.382 (0.649)	49.593 (1.000)

G7 ülkelerine ait değişkenlerin (LNENF VE LNYEN) seviyede birim kök sürecine sahip olduğu analiz sonucunda elde edilmiştir. Buna göre birim kök süreci ikinci nesil eşbütünleşme testinin yapılmasına olanak sağlamaktadır (Günay ve Atılğan, 2020: 3649).

2.2.3. Eğim Katsayısı Homojenite Test Sonuçları

Pesaran ve Yamagata (2008) geliştirdiği Homojenite testi seçilmiş örneklem grubunda yer alan bir ülkedeki değişimin diğer ülkeleri benzer düzeyde etkileyip etkilemediği ortaya koymaktadır. Eğim Homojenliği testinin boş hipotezi “eğim katsayısı homojen” olarak belirtilmiş ve test prosedürü Denklem (11)’de yer almaktadır.

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (11)$$

Test istatistiğine göre hata terimleri normal olarak dağıtıldığında “N ve T’nin göreceli genişleme hızları üzerinde hiçbir kısıtlama olmaksızın (N, T) $\rightarrow \infty$ ” olarak geçerlidir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu teste ait sonuçlar Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Homojenite Test Sonuçları

Testler	Model	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta Tilde	4.042***	0.000
Delta Tilde _{adj}	4.287***	0.000

“***” işareti %1 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir”.

Homojenite test sonuçlarına göre eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Buna göre G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğine işaret etmektedir.

2.2.4. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund (2007)” tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli-grup (ECM-grup) eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı altında bootstrap olasılık değerlerini dikkate almaktadır. Eğim katsayı sonucunun heterojen olması g_tau ile g_alpha sonuçlarının yorumlanmasını gerektirmektedir. Test prosedürleri aşağıda yer almaktadır. Koşullu hata düzeltme parametreleri her i için EKK yöntemi ile tahmin edilmektedir.

$$\Delta y_{it} = \delta_i d_t + \hat{\alpha}_i y_{it-1} + \bar{\lambda}_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta \hat{y}_{it=1} + \sum_{j=-q_i}^{\rho_i} \bar{\lambda}_{ij} \Delta x_{it=1} + \hat{e}_{it} \quad (12)$$

Gecikme uzunluğu geleneksel seçim kriterlerine göre belirlenmekte ve \hat{e}_{it} ve \hat{y}_{it} ’ler elde edildikten sonra \hat{u}_{it} ve $\hat{\alpha}_i$ aşağıda gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$\hat{u}_{it} = \sum_{j=-q_i}^{\rho_i} \hat{\gamma}_{ij} \hat{y}_{it-j} + \hat{e}_{it} \text{ ve } \hat{\alpha}_i(1) = \frac{\hat{\omega}_{ui}}{\hat{\omega}_{yi}} \quad (13)$$

Uzun dönem varyans tahmini aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\hat{\omega}_{yi}^2 = \frac{1}{T-1} \sum_{j=-M_i}^{M_i} \left[\left(1 - \frac{j}{M_i+1} \right) \sum_{t=j+1}^T \Delta y_{it} \Delta y_{i,t-j} \right] \quad (14)$$

ve

$$\hat{\omega}_{ui}^2 = \frac{1}{T-1} \sum_{j=-M_i}^{M_i} \left[\left(1 - \frac{j}{M_i+1} \right) \sum_{t=j+1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{i,t-j} \right] \quad (15)$$

Grup ortalama istatistikleri Denklem (16) ve (17)'de sunulmaktadır

$$G_T = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\alpha_i}{se(\alpha_i)} \sim N(0,1) \quad (16)$$

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T\alpha_i}{\alpha(1)} \sim N(0,1) \quad (17)$$

Testin boş hipotez “eşbütünleşme yoktur” şeklindedir (Westerlund, 2007: 721). Sonuçlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. ECM Eşbütünleşme Test Bulguları

Testler	İst- Değeri	Bootstrap P-Değeri
g_tau	-3.624***	0.099
g_alpha	-16.333**	0.000

“***” işareti %1 ve “**” işareti %10 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir”. Bootstrap döngüsü 1000 dağılımdan elde edilmiş ve sabitli ve trendli model kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlar %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir.

2.2.5. Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları

Uzun dönem katsayılar kesitler arası bağımlılığa izin veren ve heterojeniteyi varsayan “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)” testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Denklem (18) ve (19)’da test prosedürleri yer almaktadır. Boş hipotez “katsayılar istatistiksel olarak anlamsız” şeklindedir (Pesaran, 2006: 983).

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (18)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (19)$$

Ülkelere ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayı tahmin sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. CCE Katsayı Sonuçları

LNENF=f(LNYEN)			
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
ABD	-0.037	0.030	0.225
İngiltere	0.048***	0.014	0.001
İtalya	0.028	0.018	0.116
Fransa	-0.014***	0.014	0.001
Japonya	0.023	0.043	0.594
Kanada	-0.273**	0.189	0.048
Almanya	-0.038**	0.014	0.011
Panel Sonucu	-0.055	0.038	0.147
<i>“***” işaretleri %1 ve “**” işaretleri %5, seviyesinde anlamlılığı göstermektedir”.</i>			

CCE eşbütünleşme katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde panel genelinde sonucun katsayı istatistiksel olarak anlamsız olmasına karşın katsayı negatif işaretlidir. Ülke sonuçları incelendiğinde İngiltere, Fransa, Kanada ve Almanya’da eşbütünleşme katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre dört ülkede yenilenebilir enerji tüketimindeki %1’lik bir artış enflasyonla mücadelede etkili sonuçlar sunmaktadır. Katsayılar sırasıyla, %0,048; %0,014; %0,273, %0,038 olarak elde edilmiştir. Sonuçlar, güncel literatür araştırması kapsamında Filippidis vd. (2021); Nga vd. (2021); Khan vd. (2022) çalışmalarından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

SONUÇ

Ülkelerin enerji ihtiyacına olan talepleri, yaşam standartlarının yükselmesi, nüfusun sürekli artması, artan nüfusun taleplerini karşılamak için üretimin artması sonucu artış eğilimi göstermiştir. Artan enerji talebini karşılamak için geleneksel fosil yakıtlarının tüketimi artmıştır. Ancak geleneksel fosil yakıtlardan olan doğalgaz, petrol ve kömür dünyada eşit olarak dağılmamaktadır. Bu bakımdan çoğu ülkeler enerjiyi ithalat yoluyla karşılamakta ve bu enerji kaynaklarının fiyatlarının sürekli yükselmesi dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca söz konusu yakıtların tüketimin yaydığı karbondioksit ve sera gazı etkisi çevreyi olumsuz yönde etkileyerek sürdürülebilir kalkınmanın engellenmesine neden olmaktadır.

Bu çalışma G7 (ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada ve Almanya) ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisini 1990-2015 dönemi yıllık veriler ile araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak “hata düzeltme modeli-grup (ECM-grup) eşbütünleşme testi” testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common

Corelated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler)” eşbütünleşme tahmincisi ile araştırılmıştır. CCE eşbütünleşme katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde panel genelinde sonucun katsayı istatistiksel olarak anlamsız olmasına karşın katsayı negatif işaretlidir. Ülke sonuçları incelendiğinde İngiltere, Fransa, Kanada ve Almanya’da eşbütünleşme katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre dört ülkede yenilenebilir enerji tüketimindeki %1’lik bir artış enflasyonla mücadelede etkili sonuçlar sunmaktadır. Sonuçlar, güncel literatür araştırması kapsamında Filippidis vd. (2021); Nga vd. (2021); Khan vd. (2022) çalışmalarından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Üretim aşamasında önemli bir girdi durumunda olan enerji kaynaklarının fiyatlarındaki artış kısa vadede maliyet enflasyonuna neden olarak ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak uzun vadede enerji ithalatının azaltılması, enerji tasarrufu sağlanması ve fosil yakıtların neden olduğu karbon salınımını en aza indirgeyerek çevreye olumlu gelişmeler sağlamasından dolayı azalan maliyet yapısına sahiptir. Bu bağlamda ülkelerin yenilenemez enerji kaynaklarına alternatif olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşümünü sağlayacak yatırımları gerçekleştirmesi gerekmektedir. Çünkü yenilenebilir enerji tüketimi hem karbon salınımını minimize edecek hem de enerji bağımlılığın yarattığı sorunları ortadan kaldıracaktır. Özellikle ülkelerin ileri teknoloji ve yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması konusunda uygulayacağı teşvik politikaları yenilenebilir enerji kaynaklarından kaynaklanan maliyetlerin zaman içinde azalmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, M., ve Doğan, B. Ö. (2021). Yenilenebilir Enerji Yatırımları ve İstihdam İlişkisi: E-7 Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 29(50), 547-564.
- Ağır, H., Özbek, S., ve Türkmen, S. (2020). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 39-48.
- Ağır, H., ve Türkmen, S. (2020). Ekonomik Büyümeye Etkisi Bakımından Doğal Kaynaklar: Dinamik Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 840-852.
- Arslan, Ü., & Yıldız, T. (2022). Does The Transition to Renewable Energy Increase Inflation in European Countries?. *Research square*, 1-24. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1408222/v1>.
- Biro, Y. E., ve Demirgil, B. (2022). Rüzgâr Enerjisi Üretimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB-15 Ülkeleri için Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 305-327.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Deka, A., and Dube, S., (2021). Analyzing the Causal Relationship Between Exchange Rate, Renewable Energy, and Inflation of Mexico (1990-2019) With ARDL Bounds Test Approach. *Renewable Energy Focus*, 37: 78-83. <https://doi.org/10.1016/j.ref.2021.04.001>.
- Deka, A., Çavuşoğlu, B., and Dube, S. (2022). Does Renewable Energy use Enhance Exchange Rate Appreciation and Stable Rate of Inflation?. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16758-2>.
- Erdinç, Z., ve Aydınbaş, G. (2020). Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Belirleyicileri Üzerine Panel Veri Analizi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(24), 346-358. 39-48.
- Filippidis, M., Tzouvanas, P., and Chatziantoniou, L. (2021). Energy Poverty Through the Lens of The Energy-Environmental Kuznets Curve Hypothesis. *Energy Economics*, 100: 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105328>.
- Ghaed, E., Mejdani, N., and Asadabadi, R. (2021). Investigation of the Role of Renewable and New Energies on the Inflation Rate of Iran. *Journal of Renewable and New Energy*, 8(1), 125-131.
- Günay, E., ve Atılğan, D., (2020). Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Yeni Nesil Panel Eşbütünleşme Analizi, *BMIJ*, 8(3), 3640-3654, doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i3.1546>.
- Khan, I., Tan, D., Azam, W., and Hassan, S. T. (2022). Alternate Energy Sources and Environmental Quality: The Impact of Inflation Dynamics. *Gondwana Research*, 106, 51-63.
- Kumar, M. (2020). Social, Economic, and Environmental Impacts of Renewable Energy Resources in: Wind Solar Hybrid Renewable Energy System, *IntechOpen*.1-11.
- Nga, N. (2021). Monetary Policy, Exchange Rate, Renewable Energy, and Economic Growth: An Empirical Analysis of Vietnam. *Accounting*, 7(6),1315-1324. <https://doi.org/10.5267/j.ac.2021.4.007>.
- Örnek, İ. ve Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sürdürülebilir Enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence in Panels. Cambridge: University Of Cambridge, Working Paper.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test Of Error Cross-Section Independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.

- Polat, B., ve Kızılkın, Ö. (2022). Yenilenebilir Enerji Tüketiminin İşsizlik Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Örnek Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1983-1992.
- Reese, S. and Westerlund, J. (2016). Panizza: Panic on Cross-Section Averages, *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- WB (2022). The World Bank, www.worldbank.org/. Erişim Tarihi: 23.12.2022.
- Westerlund, J., (2007). Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69, 709-748.
- Yıldırım, U., ve Kaya, M. V. (2021). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Makro Ekonomik Belirleyicileri. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 261-283.

NAMIK KEMAL'İN SİYASAL TEORİSİNDE DİN VE HUKUK İLİŞKİSİ

Ramazan LEVENT¹

GİRİŞ

III. Selim'in 1789'da tahta çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde sistematik bir batılılaşma çabası ortaya çıkmıştır. Osmanlının özellikle askeri alanda batılı devletlere karşı mağlubiyetler alması statükonun derinden sorgulanmasına yol açmıştır. Çözüm için ortaya atılan önerilerde Batıda yaşanan ilerleme ve gelişmelerin alınarak Osmanlıya getirilmesi, pratik bir çözüm olarak görülmektedir. Diğer taraftan Avrupa'nın gelişme sürecinde kendi içinde yaşadığı tartışmalar, Avrupa modernleşmesini kopyalamaya çalışan toplumların da benzer tartışmalar yapmasına neden olmuştur. Osmanlı ülkesi sözü edilen etkinin en bariz yaşandığı bölgelerden biri olmuştur.

Avrupa'da modernleşme ve buna bağlı olarak sağlanan gelişmeler, 'kilise/din' ile 'akıl' arasında var olan veya varsayılan dikotomik ilişkilerden ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle Avrupa'da sağlanan ilerleme ve gelişmelerde aklın, kurumsal olarak kiliseye ve dolayısıyla Hıristiyanlığa karşı giriştiği mücadelenin önemli etkileri olmuştur. Bir 'özne' olarak aklın Kilise ve Hıristiyanlığa karşı çatışmacı bir rol oynaması sonucu ortaya çıkan Avrupa modernleşme ve ilerlemesi; 'aklın dine karşı kazandığı zaferin bir sonucu' olarak değerlendirilmiştir.

Akıl ile Hıristiyanlık arasındaki çatışmanın teorik serüveni hikâyeleştirilirken akıl ile yine aklın ürünü olan muharref Hıristiyanlık arasındaki çelişki akıl-din çelişkisi olarak yaygınlaşmıştır. Akıl ile Hıristiyanlık arasındaki uzlaşmazlık akıl ile din arasındaki uzlaşmazlık olarak mutlaklaştırılmıştır. Bu mutlaklaştırma modernleşme yazınına olduğu gibi geçmiş ve aynı yaklaşım bu kayıtlar üzerinden farklı toplumların modernleşmeci aydınları aracılığıyla başka coğrafyalara da taşınmıştır.

1 Dr. Malatya Battalgazi Devlet Hastanesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0816-7166>, rlevent44@hotmail.com

Avrupa modernleşmesi Osmanlıya ithal edilirken tartışmaya yol açan en önemli konunun modernleşme ile din/İslam arasındaki uyumun nasıl sağlanacağı ve çatışmanın nasıl çözüleceği konusu olmuştur. Konu ile ilgili değerlendirmelerinde aydınların çeşitli fikir kamplarına bölündükleri görülmüştür. Bir kısım aydınlar özellikle kıta Avrupa'sı aydınlanmasının izini sürerek modernleşmenin bütünüyle ithal edilmesini ve İslam'ın kurumsal meşruluğunun bütünüyle kaldırılmasını savunmuştur. Bu aydınlara göre İslam tamamen bireysel hayatın alanına indirgenmeli ve onun toplumsal, ekonomik ve siyasal düzlemi etkilemesine izin verilmemelidir. İslam ile modernleşme arasındaki gerilime dair görüş belirten diğer bir kısım aydınlar Modernleşmenin ana yönelim, İslam'ın ise modernleşmeye uyarlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Diğer bazı aydınlar da terakki için gerekli argümanların tamamıyla İslam'da içkin olduğunu ve İslam'ın teorik ve teolojik içeriğinde terakki etmeyi engelleyecek herhangi bir normun bulunmadığını öne sürmüştür. Bu aydınlara göre Avrupa'da sağlanan ilerlemeyi iktibas etmek için dinen herhangi bir mani bulunmamaktadır.

Osmanlı modernleşmesinin tartışıldığı süreçte diğer bazı kesimlerin ise din hassasiyeti ile hareket ederek modernleşme çabalarına bütünüyle muhalefet ettiği görülmüştür. Bu kesimler siyasal anlamda saltanat rejimi ile İslam arasında bir özdeşlik kurmuş ve Batıya karşı mutlak bir muhalefete angaje olmuşlardır. İslam'ın tarihsel pratiğinde yer alan fakat teorik ve teolojik içeriğinde bulunmayan bazı yaklaşımların bu kesimler tarafından hararetle savunulduğu görülmüştür.

Bu makalede yukarıda bahsi geçen 'modernleşme çabaları ile İslam arasındaki uzlaşmanın nasıl sağlanacağı'na ilişkin ana temanın alt başlıklarından biri olan hukuk din ilişkisine dair Namık Kemal'in düşünceleri ele alınmaktadır. Makalenin amacı Namık Kemal'in yukarıda sözü edilen kesimlerden hangi guruba dahil olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçla Namık Kemal'in siyasal teorisinde din ile hukuk arasında nasıl bir ilişkinin olduğuna dair olan görüşleri incelenecektir. Çalışmada yöntem olarak birinci dereceden Namık Kemal tarafından yazılan metinlerden hareket edilecektir. Diğer taraftan Namık Kemal'in konu ile ilgili görüşlerinin değerlendirildiği çalışmalardan faydalanılacaktır.

Konunun önemi Namık Kemal'in en köklü reform önerisi olan usul-i meşveretin benimsenmesinin, değişmez ilahi yasalar olan şariat kurallarını nasıl etkileyeceği konusundaki din hassasiyetli kaygılardan gelmektedir. Osmanlı'nın çöküşten kurtarılması ve terakki için gerekli argümanların sağlanması için bir ön koşul olarak sunulan usul-i meşveretin benimsenmesinde, din referanslı itirazları aşmanın bir yolunun olup olmadığı, dönemin sıcak tartışmalarının başında gelmektedir. Bu makalede Namık Kemal'in bu sorunsala nasıl bir çözüm bulduğu tartışılacaktır.

Namık Kemal'in siyasal özgürlükler ile İslam arasındaki ilişkilere dair değerlendirmeler yaptığı Hürriyet Gazetesi ve İbret Gazetesindeki değerlendirmeleri ve bazı kişilere yazdığı mektuplarında konu ile ilgili ifade ettiği fikirleri, konunun inceleme kapsamını meydana getirmektedir. Diğer taraftan 1865'te Şinasi tarafından çıkarılan Tasvir-i Efkar gazetesinin kendisine bırakılması sonrasında bu gazetede yaptığı yayınların bugün için Latin alfabesine aktarılmamış olması gibi sınırlılıklar da konunun kısıtlılıklarını oluşturmaktadır. Bahsedilen kısıtlılıklarına rağmen yazarın konu ile ilgili yaklaşımları en kapsamlı şekliyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

NAMIK KEMAL'İN KISA YAŞAM ÖYKÜSÜ

Namık Kemal Aralık 1840'ta Tekirdağ'da Osmanlı idareci elitine mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi (Yener, 2012: 53). Ailesi saray etrafında teşekkül etmiş yüksek burjuvaziye ve eski İstanbul asaleti çevresine mensuptur. İki yaşında annesini kaybedince annesinin anne ve babası tarafından yetiştirildi (Kısakürek, 2000: 9, 31). 1857 yılına kadar dedesi ile birlikte kısa aralıklarla Afyon, Kars ve Sofya'ya gitti. Buralarda edebiyat, aruz ve tasavvuf ile ilgili dersler aldı. 1856'da Kadı Mustafa Ragıp Efendinin kızı Nesime hanımla evlendi. Bu evlilikten üç çocuğu oldu (Tuncer, 2012: 17). 1857'den 1867'ye kadar İstanbul'da yaşayan Namık Kemal'in fikir dünyasının oluşmasında bu on yıllık sürecin çok büyük katkısı olmuştur. 1857'de Hariciye nezaretinde bir birim olan Tercüme Odasına girdi. Burada Fransızca öğrendi. 1961 yılında Encümen-i Şuara denilen bir mecliste toplanan divan şiirinin son temsilcileriyle tanıştı ve bir müddet bu gurubun faaliyetlerine devam etti. 1862 yılında Tanzimat sonrasında edebiyat ve kültür hareketlerinin öncü ismi Şinasi ile tanıştı. (Uçman, 1988: 221). Şinasi ile tanışması Namık Kemal'in hayatında dönüm noktası olarak kabul edilecek bir etkiye sahip olmuştur (Banguoğlu, 1942: 5). Şinasi tarafından 1862'den itibaren çıkarılan Tasvir-i Efkar Gazetesinde yazılar yazmaya başlayan Namık Kemal gittikçe sosyal ve siyasi konuları da ele almaya başladı. 1865'te Şinasi Paris'e gittiğinde Tasvir-i Efkar Gazetesini Namık Kemal'e bıraktı (Şehsüvaroğlu, 2008: 24).

Namık Kemal bir taraftan siyasi/sosyal içerikli yazılar yazarken diğer taraftan da bu fikirlerini uygulama sahasına çıkarmak için çabalamaktaydı. Bu amaçla 1865 yılında gayri resmi olarak faaliyet göstermeye başlayan, mutlakiyetten meşrutiyete geçmeyi öngören ve parlamenter sisteme dayalı bir rejim kurmak amacıyla ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyetine katıldı (Banguoğlu, 1942: 6). Cemiyetin finansörü olduğu iddia edilen Mısır Hidivi Kavalalı ailesinin prensi Mustafa Fazıl Paşanın Fransa'dan Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubun Namık Kemal tarafından da neşredilmesi hem yeni bir sansür düzenlemesinin yürürlüğe konulmasına hem de Namık Kemal hakkında Erzurum'a vali muavini olarak sürgün kararı verilmesine yol açtı (1867). Fakat Namık Kemal görev

yerine gitmeden Ziya Paşa ile birlikte Mustafa Fazıl Paşanın daveti üzerine Paris'e kaçtı. Paris'te 1868'de Ziya Paşa ile birlikte ve Mustafa Fazıl Paşanın ekonomik desteği ile Hürriyet Gazetesini çıkarmaya başladılar (Uçman, 1988: 222). Hürriyet gazetesinde birçok konu ile birlikte meşrutiyet, parlamenter sistem, hukukun üstünlüğü, anayasanın önemi gibi pek çok konularda yazılar yazdı. 1870'te siyasi konulara girmemek üzere İstanbul'a davet edildi ve bu davete olumlu cevap verdi. İstanbul'dayken mizah içerikli bir dergi olan Diyojen'de imzasız yazılar neşretmeye başladı (Tuncer, 2012: 18). 1871'de sansür kararnamesini imzalayan Sadrazam Ali Paşa'nın vefat etmesinden sonra 1872'de Ebuzziya Tevfik ile birlikte İbret Gazetesini yayınlamaya başladı (Özön, 1997: 32). İbret gazetesinde de Hürriyet Gazetesine benzer konular işlemeye devam etti. İktidar ile ilgili yaptığı bazı değerlendirmelerden dolayı gazete dört aylığına kapatıldı ve Namık Kemal Gelibolu'ya mutasarrıf olarak tayin edildi (Tansel, 1967: XXXVII). 1873 başında tekrar İstanbul'a döndü ve İbret'i çıkarmaya devam etti. 1873'te İstanbul'da gösterime konulan Vatan Yahut Silistre Piyesi izleyicisinde büyük bir coşku meydana getirdi (Banguoğlu, 1942: 6). Konu ile ilgili İbret Gazetesinde de yayınlara yer verilmesi İbret'in süresiz olarak kapatılmasına neden oldu. Namık Kemal bu olay sonrasında Magosa'ya sürgüne gönderildi (Tansel, 1967: XXXVIII).

Otuz sekiz ay Magosa'da kaldıktan sonra 1876'da V. Murat'ın kısa süreli padişahlığı sürecinde çıkan aftan faydalanarak İstanbul'a geldi. Aynı yıl tahta II. Abdülhamit geçti. Meşrutiyet ilan edildi. Namık Kemal bu süreçte yeni anayasa çalışmaları çerçevesinde Kanun-u Esasi Komisyonunda çalıştı (Uçman, 1988: 223). II. Abdülhamit ile meşrutiyet savunucuları arasında çıkan ihtilafın etkisiyle sürgüne gönderilen başka aydınlar gibi Namık Kemal'de Midilli adasına sürgüne gönderildi. 1879'da Midilli adasında yazdığı bazı eserlerin idarenin hoşuna gitmesinden dolayı Midilli adasına mutasarrıf olarak tayin edildi. 1884'te adadaki Türk nüfusunu arttırmaya çalışmasından dolayı Rum ahalinin şikâyeti üzerine Midilli'den Rodos Mutasarrıflığına tayin edildi. 1887'de Rodos'ta çıkan bir hadise gerekçesiyle Sakız adasına tayin edildi. Daha önce Midilli'de iken yakalandığı zatürreye Sakız adasında tekrar yakalandı ve kurtulamayarak (Kısakürek, 2000: 168) 1888 yılında hayata gözlerini yumdu (Tansel, 2005: 146).

Namık Kemal'in hayat devresi Osmanlının siyasi ve ekonomik alanlarda olumsuz bir tablonun olduğu dönemine denk gelmekteydi. Hazine borç bataklığına düşmüştü. Devletin kurtuluşu için köklü bir 'siyasal sistem değişikliği' kaçınılmazdı. Yukarıda değinildiği gibi böyle bir sistem değişikliğinin İslam'a uygunluğu konusu, halledilmesi gereken en öncelikli meselelerden biriydi. Zira bir İslam toplumunda halkın sistem değişikliği anlamındaki yeniliği benimsemesi, yapılan değişikliğin İslam'a uygunluğuna bağlıydı. Namık Kemal'in tam da bu noktada önemli bir vazife icra ettiği görülmüştür.

NAMIK KEMAL'İN SİYASAL TEORİSİNİ ETKİLEYEN KÖKENLER

1839 tarihli tanzimat fermanının bir modernleşme deklarasyonu olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak reformların ‘tam batılılaşma’ yaklaşımıyla yürürlüğe konulduğu görülür. Fakat bir tanzimat dönemi aydını olan ve Yeni Osmanlılar Hareketinin öncülerinden Namık Kemal’in Osmanlı yönetim sorununu İslami bir yaklaşımla ele aldığı görülür. Namık Kemal reform önerilerinde ilahi adalete, dini hukuka ve İslami ilkelere vurgu yapar. Daha az dini duyarlılıkları olan sonraki reformculardan farklı olarak Kemal’in bu dini duyarlılığında yetiştiği İslami çevrenin etkisi yadsınamaz. Kemal’in, gençliğinin ilk yıllarından beri Bektaşî, Nakşibendi ve Mevlevî tarikatlarının her üçünden de etkilenmiş Leskofçalı Galip’in etkisine girmiş olması ve Encümen-i Şuara’da birlikte bulunduğu şairlerin batılı tarz edebiyata karşı klasik tarzı öne çıkaran kişiler olması onun İslami duyarlılığına katkı sağlayan etkenlerdir (Pala, 2003: 140). Siyasal söylemlerinde dile getirdiği halk vurgusu, içinde yetiştiği ve halk İslam’ının bir türevidir olan tarikat terbiyesinin bir sonucu olarak görülebilir. Aynı dönemde Avrupa’da halkın siyasal süreçlerde daha fazla yer almasına dair siyasal gündem Namık Kemal’in zihin dünyasında hazır bir temele oturmaktaydı (Mardin, 2006: 320).

Namık Kemal’in İslam siyasal teorisinden hareketle Osmanlı’nın yönetim sorunlarını çözmeye çalışması, Yaratıcı/Tanrı-evren ilişkisinin İslam’daki ve Batıdaki değerlendirme şekli üzerinden farklılaşan ve hukuk algısını etkileyen sonuçlarıyla yüzleşmeyi gerektirmekteydi. Antik Yunan felsefesinde Tanrının varlığı kabul edilmekle birlikte evrende meydana gelen her oluşun doğrudan yaratıcının kontrolünde olduğu kabul görmez (Farabi, 2015: 149; Ahmet Arslan’ın açıklamaları). Evrenin devinimi kendi içindeki etkenlerle açıklanır. Bu evren ve eylem algısı beşerî düzlemde siyasal çabaların konusu olan ‘hukuk kuralları teşekkül etme yetkinliğinin’ kime ait olduğuna dair çıkarımların tartışma alanını oluşturmaktadır. İnsan akli tarafından kavranılabilen tabii hukuk düşüncesinin Batıdaki gelişimi bu temel üzerinden şekillenmiştir. İslami yaklaşımda Yaratıcının evrenin her hareketi üzerinde tasarrufu bulunur. Bu yaklaşımın hukuk algısına etkisi ise bizzat Yaratıcı tarafından insana bırakılmamış alanlarda hukuksal çaba gösterilemeyeceğinin kabul edilmesidir. Buna rağmen felsefenin etkisiyle İslam siyasal teorisinde farklı yaklaşımlar da öne sürülmüştür. İslam siyaset felsefesi alanlarında değerlendirmeler yapan El Kindi, Farabi, İbni Sina gibi İslam felsefecilerinin Platon ve Aristo’nun felsefeleri ile İslam arasında kurmaya çalıştıkları uzlaşma (Rosenthal, 1996: 178) aynı zamanda Namık Kemal’e gelene kadar daha rafine bir şekil alan İslam siyasal teolojisinin seküler ayaklarını oluşturmaktaydı.

Abbasilerin belli bir döneminden itibaren etkisi altına girdiği Türk kökenli yöneticilerin (Tuğrul Beyden itibaren), İran ve Türk siyasal uygulamalarını

yönetimde etkili olarak kullanmaya başlamaları, İslam siyasal düşüncesini etkileyen diğer seküler etkenlerden biriydi. Kısa bir süre sonra Ortadoğu coğrafyasında Moğollar hâkim oldular (13. yy'ın başları). Moğollar sosyal hayatlarını tamamen hükümdarın iradesine sorgusuz tabi olmak gibi oldukça seküler bir bağlılık teorisine bina etmişlerdi. Aynı dönemde Moğolların kazandıkları başarının yönetimde benimsedikleri mutlakiyetçiliğe izafe edildiği ve mutlakiyetçiliğin olumlulandığı bir zihin kayması yaşanacaktı. Bu süreçte zaruret durumlarında sultanın Şeriat dışı yasa çıkarma yetkisini ifade eden örf kavramı ile Moğol mutlakiyetçiliği özdeşleşecekti. Hukuktaki bu sekülerleşme sürecine mukabil ulema sultanın kanun yapma yetkisine sürekli muhalefet etti (Mardin, 2006: 117-121). Ulemanın bu tavrı Osmanlıda sistem reformunun gündeme geldiği Tanzimat sonrası dönemde Yeni Osmanlılar tarafından tevarüs edildi. Namık Kemal'in Osmanlıda yasalaşma sürecinin (yazılı yasalar yapma) başladığı dönemden itibaren yasaların şeriatın çıkarılması ile ilgili değerlendirmeleri, sözü edilen ulama tavrının bir devamı olarak düşünülmelidir (İbret'ten aktaran Gözübenli, 2010: 507).

Namık Kemal'in siyasal teorisinde birkaç unsurun etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Yunan felsefi mirasının Müslüman felsefeciler üzerinden geleneksel İslam siyasal teorisine etki etmesi şeklinde olmuştur. İkinci bir etken İslam'ın kutsal metinleri üzerinden şekillenen ilk İslam pratiğidir. Emevi döneminde başlayan saltanat uygulamasının Sasani-Bizans kökenlerine ek olarak İslam öncesi Türk siyasal uygulamaları ve 13. yy. Moğol siyasal pratikleri Osmanlı'nın örfi hukuk sisteminin dayandığı temellerdir. Namık Kemal seküler nitelikli bu hukuk yaklaşımlarına iki yolla muhalefet etmiştir. Bunlardan birincisi birey hukukunu kollektif yapılanmaların üzerinde tutan İslam hukukunu referans göstermesidir. İkincisi daha çok batılı bir argüman olan tabii hukuku İslami bir bağlam içerisinde değerlendirmesidir. Bundan dolayı Namık Kemal'in siyasal teorisinde yer alan hukuk yaklaşımının temellerinden biri de Batıda geliştirilen tabii hukuk yaklaşımıdır. Namık Kemal siyasal sistemde İslam'a muhalif olmadığını düşündüğü bütün batılı argümanlara olumlu değer atfetmiştir (Kemal, 2014: 161). Namık Kemal halk egemenliği fikrini Rousseau'dan, toplumsal sözleşme hakkındaki fikirlerini Locke'dan ve kuvvetler ayrılığı ile ilgili fikirlerini Montesquieu'dan aldı. Ayrıca Antik Yunan'dan itibaren Eflatun, Aristo, Çiçero ve Zeno gibi siyasal konularda eser vermiş yazarların da Namık Kemal'in fikri alt yapısında önemli etkileri olmuştur. Namık Kemal'in hem İslam siyaset felsefesi hem de İslam'ın siyasal teorisini kavrama anlamında İslam tarihini iyi incelediği ve Farabi, Maverdi, İmam-ı Gazali ve İbn-i Haldun gibi düşünürlerin eserlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ayet ve hadisleri de onlardan özgün siyasal mesajlar ve yorumlar çıkaracak kadar iyi incelediği anlaşılmaktadır.

NAMIK KEMAL'İN SİYASAL TEORİSİ İSLAMİ VE BATILI ETKİLER

Namik Kemal hükümetin menşesine dair yaptığı değerlendirmelerde Rousseau ve diğer Avrupalı aydınların sosyal sözleşme yaklaşımını İslam'da bulunan biat teorisi ile uyumlulaştırır. Buna göre halk, kendisini şeriat yasalarına göre yönetecek bir hükümdara biat ettiğinde onunla bir mukavele imzalamış olur. Namık Kemal'in biat teorisi batılı anlamda sosyal sözleşmeyi andırır bir içeriğe sahiptir. Fakat ikisi arasında bazı farklılıklar da bulunduğu halde Namık Kemal bu farklılıkları İslami bir bağlam içerisinde görünmez hale getirir. Söz konusu farklılardan biri Batıda olduğu gibi isyan hakkının (Locke, 2005: 291). Namık Kemal'in teorisinde yeterince açık olmaması veya daha sönük bir niteliğe sahip olmasıdır. Namık Kemal bu bağlamda İslam toplumunun iktidarda olan sultandan başka birine biat ettiğinde önceki sultanın hükümranlık hakkının sona ereceğini ifade eder (Hürriyet, 4. Sayı, Veşavirhum Fi'l Emr Makalesi). Diğer taraftan ulu'l-emre itaat ayetinin muhalefeti yasaklayıcı olup olmadığı değerlendirmesinde, Hz. Hüseyin'in Kerbela hadisesine vurgu yaparak fiili muhalefetin meşruluğunu savunur. Dahası meşru bir gerekçe varken iktidara muhalefet etmemeyi Emr-i bil Maruf'un terkedilmesi olarak değerlendirir (Hürriyet, 47. Sayı). Buna rağmen Namık Kemal'de fiili muhalefetin aşama ve gerekçeleri net değildir.

Aynı şekilde Namık Kemal'in siyasal teorisinde batılı anlamda açık bir birey vurgusu yer almaz. Kemal teorisinde batılı argümanlara dayanırken onlara İslami anlamlar yükler. Batılı modelde ferdin ihtiyaç ve talepleri temel alınırken İslami modelde bireyler arası adalet esas yönelimdir (Mardin, 2006: 331). Namık Kemal bu farkı belirtmeden şekli bir batılı modele vurgu yapar.

İdeal bir hükümet ve siyasi otorite ilkesi, ilahi olarak takdir edilmiş kategorilere mi yoksa seküler anlamda insanın tabii sosyalliğine mi bağlıdır? Namık Kemal bunlardan ikinci olanını benimsemiştir. Kanunların ve o kanunları uygulayan hükümetlerin ortaya çıkmasına 'hak veren sebep efradın o hadd-i hürriyetten tecavüze gösterdiği inhimaktır (meyil) (Namık Kemal: 2005: 122). Namık Kemal'in hükümetin kaynağını açıklarken insan tabiatının özelliğinden hareket etmesi (seküler) hakimiyet hakkının herkese ait olduğunu söylemek için önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda Batıda kavramsallaşan siyasi otorite ile toplum arasındaki sözleşme (Rousseau, 2016: 66) fikrinin de önemli bir referansı olacaktır. Bu durumda toplumsal meşruiyete dayalı siyasi otorite şeriat hukukuna muhalefet ettiğinde, toplum mukaveleyi bozabilecektir. Fakat toplumun mukaveleyi bozma şartları ile ilgili ayrıntılar Namık Kemal'de belirsiz ve örtük olarak kalır. Namık Kemal'de Batılı anlamda bir 'isyan hakkı' söylemi (Locke, 2005: 291; Yıldız, 2016: 391) olmamakla birlikte siyasi otoriteyi azl etme hakkı bulunur. Geleneksel İslami söylemde siyasal otorite üzerinde azl yetkisine sahip olduğu belirtilen ve ehl-i hal ve akd olarak ifade edilen silahlı silahsız bürokrasinin yerine Namık Kemal 'halk' kavramını yerleştirir. Kemal

Müslüman toplumunun ilk dönemlerinin cumhuriyet olduğu vurgusu ile ‘halk’ kavramını İslami bir kökene dayandırır.

Namık Kemal’in ‘birey’ konusundaki tutumu da Batılı anlamdaki bireyden farklıydı. Namık Kemal İslam’da insanın, eşref-i mahlukat ve ‘eşyanın emrine verildiği özne’ olarak (İbret, 20. Sayı ‘İfade-i Meram’) yer aldığı belirtir. Bireye yüklenen yüksek değere rağmen birey-devlet ilişkisinde insanın tabii ihtiyaçlarının ürünü olan ve insanın subjektif iradesini aşan bir devlet yapısına vurgu yapılır. Batıda ise devlet başta güvenlik olmak üzere ‘fertlerin taleplerine dayanan yapay bir araç’ olarak ele alınmaktadır (Hobbes, 2005: 94). Devlete yüklenen bu anlam önemli bir farka işaret eder.

Namık Kemal’in siyaset teorisinde genel iradenin bir ifadesi olan ‘çoğunluk’ da hukukla sınırlandırılmıştır (İbret, Sayı: 27, ‘Bazı Mülâhazat: Devlet ve Millet’). Buna göre asıl olan vatandaşın özel şahsiyetinin dokunulmazlığıdır (Mardin, 2006: 334). Avrupa’da kendisini oluşturan bireylerden farklı bir devlet fikri varken Namık Kemal devlete bu payeyi vermez (Mardin, 2006: 335). Namık Kemal’in siyaset teorisinde ideal İslam devletinin (İttihad-ı İslam) en önemli fonksiyonları olarak adalet ve uyum kavramları öne çıkartılır (Kemal, 2005: 84).

Namık Kemal sorumlu ve sınırlı hükümet fikrini pratikleştirmek için meşveret sistemi kavramlaştırmasına başvurur. Buna göre şahsi ve siyasi hakların teminat altına alınması bir ümmetin hürriyeti için en temel iki özelliiktir. Şahsi hakların teminatı mahkemelerin bağımsızlığına, siyasi hakların teminatı ise kuvvetler ayrılığına bağlıdır (Hürriyet, Sayı: 1). Kemal bu süreçte yapılacak bir anayasa ile şahsi ve siyasi hakların teminat altına alınmasını istedi. Aynı şekilde yasaların bir uzmanlar meclisi olan Şura-i Devlette Şeriata uygun olarak hazırlanmasını ve bu yasaların temsilciler meclisinde kabul edilmesinden sonra padişahın onayı ile yürürlüğe girmesini istedi (Hürriyet, Sayı: 13, ‘Usul-i Meşveret II’). Namık Kemal’in önerdiği siyasi teoride Padişah da mutlak yetkili değil, şeriat kuralları ile sınırlandırılmıştı. Fakat bu sınırlandırma padişahın üzerinde kurumsal bir denetim yerine ümmetin kendisine biatının bu şarta bağlı olduğu şeklindeki belirsiz bir ilkeye dayanmaktaydı (Hürriyet, Sayı: 1).

Namık Kemal devletin manevi şahsiyetinin üstünlüğüne dayalı olarak kıta Avrupa’sına has kamu hukuku kavramını ve ona bağlı olarak genel irade kavramını şiddetle eleştirmekteydi (İbret, Sayı: 18, ‘Hukuk-u Umumiye’). Kemal’e göre ancak gerçek kişi hüviyetinde olanlar hukukun konusu olabilir. Aynı şekilde hukukun ahlaka dayalı olmasını da kabul etmemekteydi. Burada Kemal’in söz konusu ettiği ahlak seküler nitelikli ahlaktı. Dinden kaynaklanan ahlak zaten dine dayanıyorsa bu durumda hukukun dayanağı doğrudan din olmalıdır. Namık Kemal’e göre dinden yoksun ahlak ile insan eylemleri üzerinde bir denetim oluşturulamazdı (Mardin, 2006: 348). Dönemin batılılaşma yanlısı aydınlarının aksine Namık Kemal Osmanlı’nın çöküş sürecine girmesini dini

hukukun uygulanmasındaki hatalara bağlamaktaydı. Aynı şekilde hukukun sekülerleştirilmesine yönelik adımlara da karşıydı (Hürriyet, Sayı: 9).

Namık Kemal bir taraftan Osmanlıda hukukun sekülerleştirilmesi çabalarına muhalefet ettiği halde seküler bir tabii hukuk yorumu olan Fransız tarihçi Volney'in Ruins of Palmyre adlı eserini tercüme etmişti. Volney'in 'imparatorlukların insanoğlunun doğasında var olan tabii hukuk ilkelerine uymamalarından dolayı çöktükleri' şeklindeki yaklaşımı, Namık Kemal'in Osmanlı'nın yıkılışının tabii hukukun en formüle şekli olan Şeriata muhalefetten kaynaklandığı şeklindeki değerlendirmesine batılı bir delil olmaktadır (Mardin, 2006: 350). Namık Kemal muhtemelen Volney'in eserindeki tabii hukuk yaklaşımını bütünüyle İslami hukuk yaklaşımına uyarlama fikrinde değildi. Kemal'in Volney'in hukuk sabitelerine yaptığı vurguya duyduğu ilginin, modern çağda şeriata yöneltilen 'modası geçmiş' itirazına bir cevap olabilme potansiyeline dayandığı söylenebilir. Diğer taraftan Batılı görüşte yer alan tabii hukuk ile İslami hukuk arasında sekülerlik-ilahilik farkı ile akılla kavranabilirlik-akılla kavranamazlık farkı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Namık Kemal batılı bakış açısı ile İslami bakış açısı arasındaki bu ayrımların farkındadır. Namık Kemal Batıdaki tabii hukuk arayışını İslam'da hazır bir veri olarak bulunan hukuksal forma el yordamıyla ulaşma çabasının bir ifadesi olarak bakmaktadır.

NAMIK KEMAL'E GÖRE HUKUKUN KAYNAĞI

Usul-i meşveret denilen, 'devlet yönetiminde yönetici elit ile yönetilenler arasında istişarenin bir esas olarak benimsenmesi yöntemi' Osmanlı açısından da gündeme geldiğinde, zihinleri meşgul eden en önemli sorun Meclis-i Şura-i Ümmet'in teşri yetkisinin sınırının ne olduğu konusuydu. Diğer bir ifade ile halk tarafından seçilen meclisin işler hale gelmesiyle Müslümanlık inancında ilahi yasalar olarak benimsenen Şariat yürürlükten kaldırılacak mıydı? Mutlakiyet döneminde padişah ve diğer yönetici erk Şariat yasaları ile sınırlandırılmışken önerilen durumda yasa yapmakla yetkili halk meclisleri için Şariat ne anlam ifade edecekti? Konunun bu yönü İslam toplumunun halk hakimiyetine dayalı yönetimlere mesafeli duruşunun da en önemli nedenlerinden biriydi. Kavramların İslami temellerinin olup olmadığı konusunda tereddütler bulunmaktaydı (Özkul, 2012: 105).

Namık Kemal bu konuyu hukukun kaynağına ilişkin tartışmalar için yaptığı değerlendirmeler üzerinden çözmeye çalışır. Buna göre kanunların ve o 'kanunların hükümlerine riayet etmekle mükellef bulunan hükümetlerin' ortaya çıkmasına 'hak veren sebep efradın o hadd-i hürriyetten tecavüze gösterdiği inhimaktır (meyil). (Namık Kemal: 2005: 122; Umut, 2010: 1086). Siyasetin kaynağına dair Hürriyet Gazetesinin 4. nüshasında yaptığı izahta bireyin doğuştan hür olduğunu ve o hürriyetten faydalanmaya mecbur olduğunu ifade eder. Buna göre bireyin hürriyetinin korunması için ancak cemiyet tarafından var

edilebilecek bir kuvve-i galibe olması gerekir (Sögütlü, 2010: 899). Cemiyetin (toplumun) tamamı bunu bizzat icra edemeyeceği için bu vazifeyi görececek imam tayini ve hükümet teşkili zaruret olur. Toplum bireylerin hürriyetinin korunması için bazı fertlere vekalet vermektedir. Toplumların padişahlara biat adıyla verdikleri vekalet, bundan başka bir şey değildir. Namık Kemal ‘Seyyidü’l Kavmi hadimühüm’ (Kavmin efendisi ona hizmet edendir) hadisine de bu bağlamda atıf yapar (Namık Kemal, 1868). Namık Kemal’e göre kanunların ve hükümetlerin ortaya çıkmasının altındaki temel saik bireyin hürriyetini korumaktır. Her birey hürriyetini maksimize etmeye eğilimli olduğu için toplu yaşama zorunluluğundan dolayı insanlar arasında çatışma çıkma potansiyeli mevcuttur. Çatışmaları önlemenin yolu toplumdaki her bireyin itaat etmek zorunda kalacağı bir güç meydana çıkarmaktır. Toplumun kendi içinden çıkardıkları siyasal erke bireyin hak ve hürriyetlerini koruma yetkisi vermesi siyasal erkin meşruluk kaynağıdır. Bu aşamada siyasal iktidarın bireyin hak ve hürriyetlerini hangi ölçütlere göre koruyacağı konusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun cevabı Fransız aydın J. J. Rousseau tarafından ‘toplum sözleşmesi’ olarak kavramsallaştırılarak verilmiştir. Toplum kendisini yönetmek için yetki verdiği egemenler ile bir sözleşme yapar ve egemenler bu sözleşmeye göre toplumlara yönetirler. Rousseau’nun seküler nitelikli toplum sözleşmesinin fonksiyonunu Namık Kemal Şeriatı izafe eder.

‘Devlet ve hükümetler teşekkül edince her heyet-i medeniyeyi terkib eden efrad-ı beşerin idare-i umumiyyede içtima-yı efkarını müstelzim olacak bir rişte-i rabita vaz’ına ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu rişte-i rabita şer’dir ki, efrad-ı heyeti münferiden ve müctemi’an hıfz-u idareye vesile olan ahkam-ı siyasiyyedir’ (Hürriyet, 24 Ağustos 1868).

Şerif Mardin Namık Kemal’in Rousseau’cu bağlamdan hareketle Şeriatı toplumsal sözleşme konumuna yerleştirmesini inandırıcı bulmamaktadır (2006: 326; Bergen, 2012: 60). Ancak Kemal’in bazı kavramlara yüklediği anlamlar daha özenle incelendiğinde ortaya daha tutarlı bir önerinin çıktığı söylenebilir. Namık Kemal’in konuyu ele aldığı ifadelerinden Şeriatı ‘muntazam kanunlar bütünü’ olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

“Şundan ibret almalıyız ki vaktiyle dünyada Romalılardan büyük ümmet yoktu, pek muntazam kanunları vardı. Bir kere devletlerine halel geldi ki bin surete inkılab ettiler, mahvoldular. Halbuki onlara nispetle yüz derece küçük olan kavim-i Beni İsrail iki bin seneden beri hükümetlerini zayı etmişken ashab-ı şer’den oldukları için el yevm milliyetlerini muhafaza ediyorlar.”(Hürriyet, 24 Ağustos 1868)

Geçen ifadelerden anlaşıldığı gibi Namık Kemal Şer’i (Şeriat) özel anlamıyla ‘İslam’ın hukuk yasaları toplamı’ndan daha genel bir ifade olarak değerlendirmektedir. Toplum sözleşmesi bağlamından bakıldığında Namık Kemal’in ‘rişte-i rabita’ dediği kavramla, genel olarak bir toplumun kendini bağlı hissettiği özel ve toplumsal hukuk kurallarının toplamını kastettiği anlaşılır.

Avrupa siyasal gelişiminde önemli katkıları olan aydınların aynı değerlendirmeyi ‘tabii hukuk’ kavramı ile dile getirdikleri bilinmektedir. Dahası tabii hukukun kaynağı olarak doğrudan Kitab-ı Mukaddes’i temel referans kabul eden aydınlar da bulunmaktadır (Locke, 2005: 280). Namık Kemal tabii hukukun bizde (İslam toplumunda) Kur’an tarafından tayin edilen ayn-ı adl-i İlahi olduğunu söyler. Hukuk için en önemli endişenin mutegalliplerin iktidar gücü kullanarak onu yürürlükten kaldırması olduğunu ima eden Kemal, İslam şeriatının ‘Nam-ı Ehadiyetin saye-i himayesinde’ olduğunu; bu nedenle en büyük mütegalloplerin bile onu ancak tatil edebileceğini fakat değiştiremeyeceğini ifade eder (Kemal, 2019: 107). Bununla siyasal istibdada muhalif bir duruş sergilemekte İslam toplumunun sahip olduğu imkana vurgu yapar.

Namık Kemal’in Şeriat yasasını ‘tabiî hukuk’ ve ‘toplumsal sözleşme’ bağlamında değerlendirmesini Mardin’in inandırıcı bulmaması; şeriat yasalarının aklın ürünü olmayan ve değişmeyen niteliğinden dolayıdır. Başka bir deyişle toplum kendini yönetmekle yetkilendirdiği siyasal erkin yetki kullanımında uyacağı yasaları da belirlemesi gerekir. Oysa şeriatta yasalar toplum tarafından değil Yaratıcı tarafından belirlenmiştir. Bundan dolayı toplum akıl yürütme yoluyla bu yasaları değiştirememektedir. Başka aydınların da Mardin’in bu yaklaşımlarını benimsediği görülmektedir (Yener, 2012: 51). Mardin Şeriat yasaları için bu değerlendirmeleri yaparken tabiî hukuk için Volney’den şu ifadeleri aktarır:

1. Beşeri toplumlar doğal yasa tarafından düzenlenir ve insani kurumların kusurları, tabiatın ve aklın sabit normlarından uzaklaşma yüzündendir.
2. Bu kanunlar insanoğlunda doğuştan var olduğu için, insan akli ile kavranabilir.
3. Bu kanunlar özü itibarıyla değişmezdirler. (Mardin, 2006: 351).

Alıntılanan ifadelerden anlaşıldığı gibi tabiî hukuk fonksiyonu için oluşturulan yasalar da insan akli tarafından değil ‘doğal yasa’ tarafından düzenlenmektedirler. Diğer taraftan bu yasaların özü itibarıyla değişmez olması da şeriat yasalarıyla aynı niteliği ifade eder. Fark sadece akılla kavranabilme açısındandır. Namık Kemal’in vahiy ürünü olarak şeriat yasalarına yaptığı vurguda ‘akılla kavranamazlık’ şeklinde bir değerlendirme zaten bulunmamaktadır.

Namık Kemal hukukun doğal yasa gibi insan açısından müteal/aşkın olmayan bir varlığa izafesinin Batıda da içtenlikle kabul edilen bir görüş olmadığına vurgu yapar. Çünkü dinsiz milletler bile yaptıkları anayasaları ahlakın değil, ‘İsm-i Azam-ı İlahi’nin kefalet-i mukaddesesine tevdi ediyorlar.’ İnsan doğasının değil müteal bir varlığa izafe edilmeyen ahlaki gerekliliklerden, ‘mucibat-ı mücazattan’ bile çekinmeyeceği ifade eden Kemal hukukun dinden kaynaklanmasının kişinin en deruni duygularını etkileyerek daha yüksek bir caydırıcılık niteliğine sahip olduğunu vurgulamak ister (Tansel, 1986: 632). Bu bağlamda dinler

konusunda bin çeşit ‘tarizat-ı kafiranesiyle’ birlikte yaratıcının varlığını kabul eden Voltaire’nin haşa; ‘Vacib mevcut olmasa idi icad etmek lazım gelirdi’ şeklindeki garip ifadeleriyle insanlığın ahlak ve siyaset olarak da ‘Kudret-i Azime-i Uluhiyyet’e ‘iftikar-ı külli’ (her açıdan muhtaç) ile muhtaç olduğunu vurgulamak istediğini belirtir. Kemal’e göre Voltaire, yasaların uygulanabilmesi için toplum bireylerinin bir yaratıcının varlığına inanmalarını gerekli görür. Cezalandırarak veya ödüllendirecek aşkın bir yaratıcının varlığına olan inanç toplum bireylerinin yasalara uymasına için zaruri bir gerekliliktir (Tansel, 1986: 640).

Kani Paşazade Rıfat’ın bir Fransız hukukçusu olan Pradie Fodere’nin hukukla ilgili eserine yaptığı tercümeyle dair değerlendirmesini soran Ebuzziya Tevfik’e verdiği cevaplarında da Namık Kemal, İslam’ın hukuk yaklaşımını temel referans kabul eder (Tansel, 1986: 632). Pradie Fodere’nin hukuk ile ahlak ilişkisi üzerinden yaptığı değerlendirmede ‘ahlakın ilm-i hak ve nahak olduğu; hukukun hakk olanın ahlaki olandan çıkarılması olduğu ve dolayısıyla hukuk için dine müracaat edilmesine gerek olmadığı’ yaklaşımını eleştirir. Namık Kemal’e göre ‘Hak ve na-hakkı ahlak sayesinde öğrenmeye istidad-ı beşer muktedir olsa idi, inba-i ilahiyeye (peygamber gönderilmesine) ne ihtiyaç kalırdı’ (Namık Kemal, 1986: 639).

“Millet-i müteşerriya-yı İslamiyye için, ‘hürriyete akıl namına olarak kanunlar vaz eder, hareket-i beşeri idare eyler, ahlaka nizam verir, muktezay-ı hayatımızı bildirir, vezaif ve hukuk-u hükmiyyemizi öğretir, bize hayr ve şerri ve fezail ve rezaili gösterir’ ancak kitab ve sünnetten muktebes olan ahkamdır” (Namık Kemal, 1986: 638).

Kemal’e göre istidad-ı beşer hak ve batılı ahlak sayesinde öğrenebilecek olsaydı bu durumda Yaratıcının peygamber göndermesine gerek kalmazdı. Buna göre kitap ve sünnetten çıkan hükümler; hürriyetin korunması için kanunları belirler, ahlaka düzen verir, yönetimle ilgili hak ve vazifelerimizi bize bildirir.

Pradie Fodere’nin her toplumun başka toplumlarla ‘hüsn-ü ittifak ve i’tilaf’ halinde bulunmasını hukuk-u tabiiyeden (kavanin-i ilahiyeden) saymasına rağmen, her topluma kendi ahlak, itikat ve adetleri çerçevesinde kanun yapma salahiyeti vermesi Kemal tarafından eleştirilir. Kemal’e göre bu durumda savaşı bir millet kanun-u ilahiyeye göre muhabbet ve ittifak etmesi gereken diğer bir millete karşı saldırganlığı meşrulaştıran bir kanun yapsa kendi kanunlarına aykırı hareket etmemiş olur (Kemal, 1986: 645). Fodere’nin bu açıklamasını usul-i teşri’e aykırı bulan Kemal dinin insana yüklediği vazifenin yaratıcıya ibadet ve o yaratıcının adalet hükümlerine tabi olmak olduğunu belirtir. Kemal bu değerlendirmesi ile siyasal iktidarın hukukla sınırlandırılmasını gerektiğini vurgulamak ister. Buna göre İslam’da siyaset daima dine tabidir ve dinin dünya işleri ile ilgili ‘ahkam-ı asliyye-i adaleti’ ‘ümme-i davet ve icabet’in tamamını

kuşatır. Bu ifadelerle dinin dünya işleri ile ilgili hükümlerinin inanç farkı gözetilmeksizin herkes için uygulanması gerektiğini belirtir.

Namık Kemal İslam şeriatının genel ve bağlayıcı özelliğini vurgularken diğer taraftan yer ve zamanın değişmesiyle değişebilecek meselelerin varlığını da kabul eder. Fakat bu meselelerin de ‘ahkam-ı taliye ve istisnaiyye’ olduğunu ifade eder. Yoksa şimdi Avrupa’da olduğu gibi aralarında bir dağ, nehir veya dil farkı olan veya batıl inanç ve göreneklerden başka farkı olmayan toplulukların yarından fazla hukuksal konuda birbirine aykırı kanunlara tabi olmasına ‘feyz-bahş-ı alem-i insaniyet’ olan şeriatın cevaz vermesi düşünülemez (Kemal, 1986: 646).

Pradie Fodere’nin hukukla ilgili görüşlerini değerlendirdiği aynı mektubunda hukukun akıl yoluyla bilinebileceği iddiasına da karşı çıkar. Eflatun, Aristo, Zeno, Çiçeron, Descartes, Bacon, Rousseau, Voltaire, Condercet, Turgot, Robespierre, Danton, Garibaldi, Silvio’ ve daha bunlar gibi söz ve fiilleriyle medeniyete hizmet etmek isteyen bunca ahlakıyyunun, Şeriat gibi bir saadet sözleşmesini (Ahd-i saadet) teşkil edemediklerini belirtir. Hatta değil böyle bir sözleşmeyi teşkil etmek Farabi’nin Medeniyetü’l Fazıla’sında tarif ettiği Abbasi Hilafetinin misli sayılabilecek bir medeniyet teşkiline bile muvaffak olamadıklarına tarih ilminin şahitlik ettiğini ifade eder. Buna göre ‘Hak ve na-hakkı bildiren mülahazat-ı hikemiyeye değil, ilhamat-ı diniyyedir (Namık Kemal, 1986: 639).

Avrupa’da bilginler mevcut anayasalarının esasını, akli işleterek ve tabiatın külli kaidelerinden hareketle; ayrıntılarını ise o kaidelerin medeni münasebetlere ve zamanın icabatına tatbikattan çıkarmışlardır. İslam uleması da aynı şekilde İslam hukukunun dahil olduğu fikhî o yolla derlemişlerdir. ‘Fakat kavaid-i tabiiye evamir-i ilahiye ve ehadis-i nebevyyede münderiç (içkin) bulunduğu için’ İslam uleması ‘istikraat-ı hikemiyeye mecbur olmadan istinbat-ı usul etmişlerdir.’ Namık Kemal Avrupa’daki hukuk bilginlerinin derin akıl yürütmeleri yoluyla buldukları hukuksal ilkelerin, İslam fıkıhçıları tarafından Kur’an ve hadislerden çıkarıldığını ileri sürer. Buna göre muteber bir fıkıh kitabı ile muntazam bir devletin kanunları karşılaştırılırsa yöntem ve içerik olarak birçok açıdan mutabakat olduğu görülür. Fark nikah ve miras gibi dine ilişkin konular, ‘mahalle mahsus’ bazı cüz’i hükümler ve ‘zamanın değişmesiyle hükümler de değişir’ kaidesinden hareketle ayrıntılandırılması gereken bazı yeni meselelerden ibarettir (Hürriyet, 1868).

Namık Kemal’e göre insanoğlu, ‘nam-ı ilahiye olarak’ birileri tarafından kendisi için belirlenen bir hukuka uymayı kendi insaniyetinin ‘istiğna’ edeceği ve kendi şanına yakıştıramayacağı bir eylem olarak görür. Ayrıca maddi ve manevi olarak itaat-i umumiyeyi daha kuvvetli bir şekilde temin ettiğine bakıldığında İslamiyet’in hükm-i siyasetinin Avrupa’nın yasa koyma yöntemine kat kat üstün olduğu anlaşılır (Hürriyet, 1868). Namık Kemal şeriat referanslı kanunların

hukukun amaçlarından biri olan birey ve toplumun hukukunun korunmasında daha etkili olduğunu vurgular.

Namık Kemal'e göre şeriat yasalarına rağmen Osmanlı toplumunda var olan karmaşa şeriata yeterince uymamaktan kaynaklanmaktadır. Avrupalılar dahili idareimizde gördükleri fenalıkları Şeriatın eseri zannetmekte ve bunu düzeltmek için 'umur-u mezhebiye ile ahkam-ı siyasiyenin' birbirinden ayrılmasına çalışmaktadırlar. Namık Kemal'e göre bize arız olan uygunsuzluk hükümetimizin temeli ve kaynağı olan şeriatın hükümlerine uymamaktan çıktı (Hürriyet, 1868). Namık Kemal'in hukukta laikleşmeye bütünüyle karşı olduğu söylenebilir (Erol, 2012: 158).

Kemal'e göre İslamiyet'in şimdiki medeniyet ile kaynaşamayacağı ve bu nedenle hukukta laikleşmeye gidilmesi gerektiğini ileri süren Avrupalıların fikirlerinin batıl olduğunu ispat etmek zor değildir. Batı memleketleri ile muhatap olduğumuz zamanlarda daha kanunun ne olduğunu bilmeyen bazı cahillere hiçbir kurala uymayan metinler yazdırıp adına 'kavanin-i cedide' denilmişti. Bu yolla Devlet-i Aliyenin dünyevi hükümetini 'hükümet-i diniyesinden' ayırmaya bir yol açılmış ve Osmanlının hazır medeniyetin dairesine dahil olmasına imkan verilmiş gibi göstermek istenilmişti. Halbuki şer'i hükümlerin en küçük bir bölümünden olan medeni kaide ve faydalar, 'kavanin-i cedide' olarak yapılan bütün bu düzenlemelerden nitelik ve nicelik olarak birkaç kat üstündür. Eğer bu kanunlar şeriat adına düzenlenerek ilan edilseydi ve aynen uygulanması mümkün olmayan Fransa Ceza Kanunundan çalıntı şeklinde alınacağına fikhın cezalar kısmından çıkarılarak düzenlenseydi, Avrupa'ca İslamiyet'le medeniyet arasında zıtlık bulunduğu dair fikirlerin ortaya çıkmasına meydan verilmezdi (İbret'ten aktaran Gözübenli, 2010: 507; Erol, 2010: 414).

Namık Kemal Osmanlı siyasetinde mevzu hukukun bütünüyle şeriat referanslı olması gerektiğinde ısrar eder. Hem Osmanlının kendi içinde hem de çeşitli Avrupa mahfillerinde dile getirilen şeriatın ya bütünüyle terk edilmesi ya da bazı kanunların seküler bir çaba ile hazırlanması fikrine de Kemal şiddetle muhalefet eder.

NAMIK KEMAL'DE MEVZU HUKUK DİN İLİŞKİSİ

Osmanlı devletinde hukukun temel kaynağının fıkıh olduğu bilinmektedir. Fıkıh kuralları ise hicri ilk asırdan itibaren başlayan bir süreçte alanında uzman olarak kabul edilen ve 'müçtehid' denilen imamların Kur'an ve Sünnetten (Peygamberin uygulamaları) yaptıkları çıkarımlardan oluşmaktaydı. Bu çıkarımlar çeşitli fıkıh mezheplerinin görüşleri olarak fıkıh yazınına işlenmiştir. En başından itibaren bu fıkıh metinleri İslam devletlerinin yargısal karar sürecinin en önemli referans noktası olmuştur. Osmanlıda da çeşitli nizamnameler, kanunnameler çıkarılmış olsa da aynı işleyiş devam etmiştir. Osmanlının son

dönemine kadar yargısal işleyişte bütün Osmanlı ülkesinde standart olarak kabul edilen yasal düzenlemeler bulunmamaktaydı (Gözübenli, 2010: 500).

Avrupa’da ise yargı, genel anlamda Katolik kilisesi yargı kurumları olan engizisyon mahkemelerinin kontrolündeydi. XVII. yüzyıla gelindiğinde engizisyon mahkemeleri kaldırılmaya başlandı (Demirci, 1995: 240). Sonrasında Fransız ihtilalinin de etkisiyle ulus devlet fikri gelişmeye başladı. Ulus devletlerde merkezîyetçiliğin güçlenmesiyle birlikte, merkezi hükümetlerin iktidarını pekiştirmeye katkısından dolayı, daha düzenli kanun metinleri oluşturulmaya başlandı. Kanunlaştırma faaliyetlerinin Avrupa’da yaygınlaşmasıyla birlikte modernleşme ve batılılaşma sürecindeki Osmanlıda da konu tartışılmaya başlanmıştır.

Osmanlı açısından konunun önemi modernleşme yönelimi ile ilgilidir. Geri kalmışlığını Avrupa’nın terakkisini iktibas ederek izale etmeye çalışan bir Osmanlı, yeni kanunlaştırma faaliyetleri içerisinde kanunlarını da Avrupa’dan mı alacaktı? Bu çerçevede konu tartışılmaya başlandığında bazı kesimlerin tam da bu fikirde olduğu görülecekti. Nitekim 1850’li yıllarda Osmanlıda Fransız Ceza Kanununun tercüme edilerek kabul edildiği görülecekti (Gözübenli, 2010: 506).

Namık Kemal gibi aydınlar ise Osmanlıda düzenlenmiş kanuni metinlerin olmamasını bir eksiklik olarak görmekte birlikte, böyle kanunların yapılmasında fıkıhın esas alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (Namık Kemal, 2005: 142). Namık Kemal’e göre Avrupa’daki kanunlaştırma hareketleri öncesinde kilisenin etkisiyle yürütülen yargısal faaliyetlerde birçok zulümler işlenmişti. Bundan dolayı Avrupa’daki gelişmeler kiliseyi, hukuksal eylemlerin dışına çıkarmakla sonuçlandı. Çünkü Hıristiyanlıkta bir şeriat mevcut değildi (Hürriyet Gazetesi, 1868). Bu açıdan yargının kilisenin kontrolünde olduğu dönemde de hakikatte hukuk kuralları seküler nitelikli idi. Hıristiyanlıkta şeriatın olmaması düzenli kanunların olmasını da zorunlu kılmaktaydı. Avrupa’da kanunlaştırma çalışmalarının altındaki en önemli nedenlerden biri buydu.

Avrupa’daki kanunlaştırma faaliyetlerinden sonra batılılaşma yönelimi içinde bulunan Osmanlıda da aynı eğilim öne çıkmıştır. Tartışma konusu olan nokta, yapılacak kanunların referansının ne olacağıydı. ‘Adalet hakayık-ı eşyadandır; asla tegayyür etmez’ diyen Kemal şeriat kaidelerine dayanarak Avrupa’dan daha muntazam kanunların hazırlanabileceği görüşündeydi. Kemal, bu imkan mevcutken neden ‘muamelat-ı nasa’ ilişkin bir mecelle ile iktifa edilip bir ‘kanun-u şer’ hazırlanmadığını sorar. Kemal’e göre Endülüs’ü ‘mağbut-u cihan ve hala dillere destan eden şeriat,’ can emniyeti ve ‘mahfuziyet-i ırz ve namus’ için yeterli değil midir? (Hürriyet Gazetesi, 7 Haziran 1869; Feyzioğlu, 2021: 62). Namık Kemal tarihteki uygulamalardan hareketle şeriatın muntazam uygulandığı İslam devletlerinde fevkalade güzel sonuçlar verdiğinden dolayı

yeni hukuk ve kanunlaştırma çabalarında da şeriatın temel referans olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur. Çünkü adalet eşyanın hakikatindedir ve asla tegayyür etmez.

TARTIŞMA

Namık Kemal'in hukukla din arasında kurduğu ilişkide İslam şeriatına derin bir güven duygusu taşıdığı görülmektedir. Kendisi modern dönemde ortaya çıkan birçok siyasal kavramı İslam'a uyarlarken derin bir vukufiyetle hareket eder. Bu analizleri yaptığında henüz otuzlu yaşlarına varmamış bir gençtir. Kendi muhakeme gücünden başka entelektüel kapasitesini birkaç noktaya borçlu olduğu söylenebilir. Öncelikle Osmanlı yönetici eliti bir aileye mensup olmasının, Osmanlının siyasal ve sosyal sorunları ile ilgilenmesi için ona önemli bir imkan verdiği söylenebilir. Diğer taraftan daha yirmili yaşlarına varmadan önce, dünyadaki gelişmeleri okuyan ve Osmanlının bu gelişmeler içindeki yerini tartışan bir entelektüel çevreye dahil olmuştur. Bu çevreler bir taraftan saray aristokrasisi ile ilişkili olan diğer taraftan da Osmanlının terakkisi ve yıkılmaktan kurtulması için zihinsel çaba sarf eden kesimlerdir.

Namık Kemal ek olarak Fransızca'yı öğrenmiş ve modernleşmenin önemli aydınlarının eserlerini okumuştur. Avrupa aydınlanmasının en katı versiyonu olarak bilinen Fransız aydınlanmasının din ve kilise karşıtı üslubuna rağmen Osmanlı için yaptığı siyasal sistem reformu ve kanunlaştırma önerisinde İslam ve şeriat vurgusunu korumuş olması oldukça ilginçtir. Kemal'in Avrupa günlerinde aynı zamanda Avrupa'nın zaafalarını da incelediği ve Osmanlı toplumu ile Avrupa toplumları arasında karşılaştırmalar yapmış olduğu değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde hem İslam tarihine hem de Avrupa tarihine dair derin bir bilgi birikimine de sahip olduğu görülmektedir.

Hukuk konusunda yaptığı analizlerde iyi bir hukuk eğitimi aldığı da değerlendirilebilmektedir. Avrupa gelişiminde etkili olmuş çoğu aydının kullandığı bir kavram olarak tabii hukuku kendi ıstılahına çevirmesi ve onu da İslam şeriatı olarak değerlendirmesi hukuk ile din arasında kurduğu en önemli bağ olarak ifade edilebilir. Kemal'e göre birey, aile, toplum ve siyaset ile ilgili bütün hukuksal ilişkiler İslam şeriatı tarafından adalete uygun olarak düzenlenmiştir. Kemal'in İslam şeriatını aynı zamanda tabii hukuk olarak nitelemesi bu tespiti oldukça içselleştirdiğini gösterir.

Kemal'in değerlendirmelerinden hareketle denilebilir ki tabii hukukun hangi ölçüleri içerdiğine dair yapılacak bir tetkikatta ulaşılabilecek sonuç yine şeriatın kendisi olacaktır. Fakat Namık Kemal böyle bir yolla ideal olan hukuka ulaşmak eğilimiyle hareket ederek sürekli olarak değişen bir hukuk normuyla hareket etmenin makul olmadığı düşüncesindedir. İnsan aklı sürekli gelişen bir yapıda olduğuna göre dün bildikleri ile yarın bilecekleri aynı olmayacaktır. Bu da bazı hakların ziyanı anlamına gelecektir. Diğer taraftan insanlarda hürriyeti

ve başkalarının haklarını ihlal etmeye yönelik bir potansiyel de bulunmaktadır. Hukukun tespitinde insanın bu potansiyeli hakkı bulmaya bir şekilde engel teşkil edecektir.

Kemal'in en önemli siyasal reform önerisi olarak ortaya attığı usul-i meşveret ve ona bağlı olarak ortaya çıkacak olan Meclis-i Şura-i Ümmet'in hiç mi kanun yapma yetkisi olmayacaktı. Eğer böyle ise o halde bu meclisin varlığının anlamı ne olacaktı. Aslında Kemal birçok soruya cevap vermekle birlikte bu soruya tam derinlikli bir cevap vermemektedir. 'Tegayyür-ü zaman ile tebeddül eden ve mevkiin bazı icabatına ittiba edilen mesail bütün bütün ahkam-ı taliye ve istisnaiyyededir' (Kemal, 1986: 646). Kemal'in şeriatı değişmez hukuk kuralları ve zamana, yere ve şartlara göre değişkenlik gösterebilen hukuk kuralları olarak sınıflandırdığı da görülmektedir. Buna göre Namık Kemal'in meclise şeriatın değişebilecek ve duruma göre bir tutumun gerekli olabileceği durumlarda vazife yüklediği görülmektedir. Diğer taraftan şeriat kanunların sınırlarını çizmekle birlikte sınırlara riayet ettikten sonra kanuni düzenleme yapmayı da engellememektedir. Namık Kemal'in yaklaşımları genel olarak değerlendirildiğinde din ile meclisin teşri yetkisi olan hukuk arasında kurduğu ilişkide bazı belirsiz noktaların olduğu görülmekle birlikte kendi içinde bir tutarlılıkla hareket ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Bu makalede Namık Kemal'in bir siyasal sistem olarak usul-i meşveret bağlamında hukuk ile din arasındaki ilişkiye dair ortaya koyduğu fikirleri ele alınmıştır. Namık Kemal'in konuyu iki açıdan değerlendirdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi meclisin teşri yetkisi ile tabii hukuk olarak değerlendirilen değişmez şeriat yasaları arasındaki ilişkidir. Başka bir deyişle şeriat yasaları varken yasa çıkarmak amacıyla bir meclis teşekkül ettirilmesine gerek olup olmadığı konusudur. Namık Kemal bu konuyu hukukun tarifini yaptığı şu değerlendirmesinin içinde çözüme bağlar: 'Bizim itikadımızca hukuk... Tabayi-i beşerden mehasin-i mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabit-ı zaruriyyedir.' Mehasin-i mücerrede Namık Kemal'e göre şeriatıdır. (Kemal'den aktaran Önberk, 1993: 103). Namık Kemal hukukun kaynağına dair yaptığı izahlarda tabii hukuk ile ilahi hukuku özdeş görür. Buna göre yasama organı olan 'meclis-i Şura-i Ümmet' yapacağı yasalarda 'şeriate mutabık olmayı' esas kabul etmelidir. Bu olursa bu durumda meclisin yasa yapma yetkisi ile değişmez yasa olan şeriat arasında yeni kanun vazı konusunda bir çelişki kalmamış olur.

Namık Kemal'in şeriatı tabii hukuk olarak görmesi modern dönem Avrupa'sındaki kavramların İslam toplumu için hangi kavramlara eş veya yakın olduğunu gösterme eğilimi ile hareket ettiğini gösterir. Bu yolla aslında Avrupa terakkisine neden olan argümanların bizde mevcut olduğunu vurgulamak ister. Aynı zamanda İslam kaidelerine aykırılık gerekçesi ile 'Avrupa'dan bazı

gelişmeleri almaya karşı çıkılması' sorununu çözenin yöntemini göstermiş olur.

Namık Kemal'in hukuk ile din arasındaki ilişkide çözmeye çalıştığı diğer konu ise kanunlaşmaya gidilmesinin şeriat için aykırılık teşkil edip etmeyeceği meselesidir. Avrupa'daki kanunlaştırma hareketlerinin ardından aynı ihtiyacın Osmanlı için de gündeme gelmesi, 'şeriat' yasaları varken yasa yapma çabasının İslam'a aykırı olduğu tezini ortaya çıkardı. Namık Kemal şeriatın ölçülerine uygun olarak kanun metinleri hazırlamanın şeriata aykırı olmadığını ifade eder. Kemal'e göre öncelikle çözülmesi gereken konu usul-i meşveret'in şeriattan olduğunun açıklanmasıdır. Şeriata uygun yasa yapmak teferruata giren bir konu mesabesinde ve o da icma-i ümmete havale edilmiştir. İcma-i ümmetle yapılan şeyler ise bidat değil usul-i dinden olur (Kemal, 2014: 161).

Namık Kemal'in siyasal teorisi genel olarak incelendiğinde Avrupa terakkisini ve toplumsal düzenini sağlayan siyasal ve hukuksal özelliklerin İslam'a uyarlanarak iktibas edilmesi yaklaşımını benimsediği görülür. Fakat yapılacak siyasal reformların İslam'a uygun olmasını tam bir özenle takip ettiği görülür. Aynı hassasiyetin genel anlamda Yeni Osmanlılarda da olduğu görülür. Jön Türkler ve daha sonra İttihat ve Terakki olarak devam eden Osmanlı modernleşmecilerinin aksine başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlıların, modern siyasal gelişmeleri açıklamakta İslam'ın temel kaynaklarını referans aldıkları görülür.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (1942). *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul: Vakit Matbaası.
- Bergen, L. (2012) “Batılılaşma ve Modernleşme Olgusu Karşısında Bir Osmanlı: Namık Kemal”, *Namık Kemal (Ed: Hüseyin Su, Abdurrahman Karadeniz)*, (ss. 57-68), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Demirci, K. (1995). Engizisyon, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11. Cilt, s. 238-241.
- Erol, M. (2012) “Namık Kemal’i Anlamak ya da Türkiye’de İdeolojilerin Kaynağına Dair: Namık Kemal’in Vatan, Millet Düşüncesi; Hukuk, Adalet ve Hürriyet Anlayışı,” *Namık Kemal (Ed: Hüseyin Su, Abdurrahman Karadeniz)*, (ss. 153-161), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Erol, K. (2010) “Namık Kemal’in Siyasal Düşünceleri ve Devlet İdeali,” *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler Kitabı I. cilt*, (Ed: Orhan Kemal Tavukçu, Ali Tilbe) (ss.405-421), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Feyzioğlu, F. Ş. (2021) “Namık Kemal’de Doğu-Batı Sentezi ve Romantizme Evrilen Süreç,” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 72, (55-82).
- Gözübenli, B. (2010) “XIX. Asır Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri ve Namık Kemal,” *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler Kitabı (I. Cilt)* (Ed: Orhan Kemal Tavukçu, Ali Tilbe), (ss.495-510), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Hobbes, T. (2005) *Leviathan (Çev: Semih Lim)*, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Locke, J. (2005) *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi II. Cilt*, Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme’den, (Derleyen: Mete Tunçay), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pala, İ. (2003). Leskofçalı Galip, *DİA*, 27. Cilt, s.140-141.
- Kısakürek, N. F. (2000) *Namık Kemal* (5. Baskı), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006) *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (6. Baskı) (Ter: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan İrfan Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Namık Kemal, Hürriyet, No: 4, 30 Rabiyülevvel 1285/20 Temmuz 1868.
- Namık Kemal, Devlet-i Aliyye’yi Bulduğu Hal-i Hatarnaktan Halasın Esbabı, Hürriyet Gazetesi, 24 Ağustos 1868.
- Namık Kemal, Hürriyet, No: 9, 6 Cemaziyelevvel 1285/24 Ağustos 1868.
- Namık Kemal, Hürriyet, No: 30, 5 Şevval 1285/18 Ocak 1869.
- Namık Kemal, Hürriyet, No: 50, 26 Safer 1286/7 Haziran 1869.
- Namık Kemal, (1967) *Namık Kemal’in Mektupları Cilt: 1*, (Haz: Fevziye Abdullah Tansel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Namık Kemal, (1986) *Namık Kemal’in Hususi Mektupları IV. Cilt* (Haz: Fevziye Abdullah Tansel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Namık Kemal, (2019) *Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (Yay Haz: Alp Eren Topal)*, İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Namık Kemal, (2014) *Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye (Haz: Erdoğan Kul)*, Bursa: Birleşik Yayıncılık.
- Namık Kemal (2005) *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Haz: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Önberk, N. (1993) “Namık Kemal’de Özgürlük Fikri,” *Doğumunun Yüz Ellinci Yılında Namık Kemal, Türk* (ss.93-115), Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkul, M. M. (2012) “Namık Kemal Siyasetinin Dinamikleri: Siyasal Düşünce ve Kavramlar,” *Namık Kemal (Ed: Hüseyin Su, Abdurrahman Karadeniz)*, (ss. 83-105), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Özön, M. N. (1997) *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rosenthal, E. I. J. (1996). *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi (Çev: Ali Çaksu)*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Rousseau, J. J. (2016) *Toplum Sözleşmesi (Çev: İsmail Yerguz)*, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Söğütü, İ. (2010) “Namık Kemal’in Siyasi Fikirleri,” *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler Kitabı (II. Cilt)* (Ed: Orhan Kemal Tavukçu, Ali Tilbe), (ss.895-909), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Şehsüvaroğlu, L. (2008) *Milliyetçilik ve Namık Kemal*, Ankara: Elips Kitap.
- Tansel, F. A. (2005) *Namık Kemal ve Abdülhak Hamid*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tuncer, H., (2012) Namık Kemal Portresi, *Namık Kemal* (Ed: Hüseyin Su, Abdurrahman Karadeniz), (ss. 17-24), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Uçman, A. (1988) Namık Kemal Üzerine Bir Biyografi Denemesi, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, (ss.219-228), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Umut, H. (2010) “Namık Kemal’in Siyasi Düşüncesinde Toplum Sözleşmesi Kuramının Yeri,” *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler Kitabı (II. Cilt)* (Ed: Orhan Kemal Tavukçu, Ali Tilbe), (ss.1083-1093), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Yener, A. G. (2012) Bir ‘Yeni Osmanlı’ Olarak Namık Kemal’in Reformcu Düşünceleri Üzerine Notlar, (ss.49-56), *Namık Kemal* (Ed: Hüseyin Su, Abdurrahman Karadeniz), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- Yıldız, B. D. (2016) John Locke’ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt No: 20, Sayı: 3, s.375-410.

MODERNLEŞME VE TOPLUM: GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA

Muazzez ÖZDEMİR¹

GİRİŞ

Günümüzde en çok konuşulan ve tartışılan konulardan birisi toplumdur. Başta sosyologlar olmak üzere birçok sosyal bilimci geleneksel ve modern toplum konusunda çalışmalar yapmıştır. Modern olandan yola çıkarak modern olmayanları; ilkel, geleneksel, barbar ve pre-modern olarak değerlendirmişlerdir. Aynı zamanda toplumu dikotomi olarak ele almış, geleneksel ve modern olarak nitelendirmişlerdir.

Toplumlar geçirdikleri aşamalar, değişimler ve yapılanma bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bazı toplumlarda ekonomide tarım başat iken bazılarında ise sanayi hâkimdir. Geleneksel ve modern toplum ayrımının özellikle modernleşme kavramı ile beraber ortaya çıktığı söylenebilir. Batı; müstemlekecilik, bilgi ve gücün sahibidir, dolayısıyla gelişmiştir. Bundan dolayı modernleşme kavramında Batı'nın etkili olduğu ve merkeze alındığı söylenebilir.

Modernleşme ve toplumun ele alındığı bu çalışmada öncelikle modernleşme, modernliğin kökenleri ve toplum kavramları üzerinde durulmuş olup geleneksel ve modern toplum ayrımı yapılmıştır. Geleneksel ve modern toplum yapısı ortaya koyulmaya çalışılırken toplum ile ilgili dikotomileri ile öne çıkan modern cemaat sosyolojisini savunan sosyologlardan faydalanılmıştır. Bu perspektifte Auguste Comte, Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim, Georg Simmel, Saint Simon, Herbert Spencer, Karl Marx, Max Weber ve ayrıca İbn-i Haldun'un toplumu anlama ve çözümleme çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışma modernleşme ve toplum arasındaki bağı ve geleneksel-modern toplum arasındaki ayrımı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Modernleşme ve toplum kavramlarını, toplum ile ilgili

¹ Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, e-posta: muazzez.erken@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4247-045X

dikotomileri bir arada ve toplu olarak sunması açısından ulusal yazına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

MODERNLEŞME

‘Modernus’, kökeni Latince ‘modo’ kelimesidir ve ‘hemen şimdi’ demektir böylece modernleşmeyi ‘şimdi’yi yakalama olarak tanımlamak mümkündür (Kumar, 2004: 88). Bu bağlamda eskiyi terk etme ön plana çıkmış ve köklü değişimlerin önu açılmıştır.

Modernleşme kavramı ilk olarak 5. yüzyılda Roma’nın Hristiyanlığı benimsemesi ile kendini pagan dönemden ayırmak (Demirhan, 2004: 26) ve eskiden yeniye geçişi ifade etmek için kullanılmıştır (Habermas, 1994: 31-32). Modernizm, genel olarak kabul gören 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin bir ürünüdür. Modernlik kavramı, ilerlemeci ekonomi anlayışını ve akılcılığını ifade eder (Sarup, 1997: 188).

Modernlik, zamana bağlı ve zamanı ifade eden bir kavramdır (Özkiraz, 2006: 14). Modernlik, şu ana ait bir dönemi kendinden yola çıkarak tanımlama çabasında olan bir bilinç durumudur. Bu bilinç, yaşanan zamanı ifade etmeye yönelik bir harekettir (Demirhan, 2004: 26). Bu bağlamda modernlik geleneksel olanın zıttı olarak ifade edilebilir.

Modernin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusunda birden çok tanımlama vardır. Anthony Giddens, modernliği: “17. yüzyılda Avrupa’da oluşan ve ardından bütün dünyayı etkisi altına alan, örgütlenme ve toplumsal yaşam biçimlerini ifade eden” bir düşün sistemi olarak tanımlamaktadır (Giddens, 2004: 19). Modernleşme, geri kalan toplumların son noktaya gelen toplumlara yetişmesidir. Modernleşme insanoğlunun gelişmesi yönünden ileri gitme değil eşitlenme süreci olarak görülmektedir (Kongar, 2014: 304). Burada ifade edilen eşitlenme girişimi geleneksel toplum yapısında ciddi ve önemli bir değişim meydana getirmektedir.

Modernleşme, en genel tanımıyla Batılı olmayan toplumların geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına doğru geçirdikleri evrimi ifade eder (Lerner, 1968). Modernleşme, geleneksel hayat tarzından karmaşık, teknolojik ve hızlı değişen bir hayat tarzı ve bu hayat tarzına yöneliş (Türkdoğan, 1977: 278) olarak tanımlanabilir. Batı’nın tarihsel olarak değişimi ve dönüşümü modernlik olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme ile ilgili tanımların hemen hemen hepsinde merkezde Batı’nın yer aldığını ve Batı ekseninde tanımlamaların yapıldığını söylemek mümkündür.

Weber’e göre modernizm, doğu toplumlarının sorunudur. Bu toplumların yapması gereken ise Batılı olmayı başarmaktır (Weber, 2013: 22). Modern olmak sürecin doğal sonucudur ve bu katedir (İlter, 2006: 2). Modernleşme, Batılı olmayan toplumların geliştirilmesi ve değiştirilmesi olarak ifade edilebilir.

Modernizm, günlük hayatın rutinleşmesi, dine olan inancın zayıflaması, bireyselleşme, kentleşme, teknolojinin gelişmesi, kapitalizmin ekonomik hayat üzerindeki etkileri olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda modernizmin hayatın her anında var olduğu söylenebilir. Modernizm, geçmişin yerine oturan, yeni bir dünya yaratan ve şimdiki toplumları düzenleyen, dine bağlı olmayan bir toplum oluşturan sosyal bir düzenleme (Giddens ve Pierson, 2001: 27) olarak ifade edilmektedir.

Modernleşmenin ortak özelliği, küçük el sanatlarına ve tarımsal üretime dayanan statik yapıdan sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlığın arttığı, kitle iletişim araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya evrim olarak ifade edilmektedir. Bu noktada egemen özellik; tarıma dayalı toplumsal yapıdan sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Toplumda fark edilebilecek düzeyde bir farklılaşma ve uzmanlaşma meydana gelmiştir. Bununla beraber modernleşme, toplumu var olan değerlerinden ayırmış ve yeniden düzenlemiştir (<http://www.canaktan.org/felsefe-sosyo/post-modern/gelenekselden.htm>, 2022). İnsanlar modernleşme ile birlikte var olandan kopmakta ve kendilerini gerçekleştirmek için imkân bulmaktadır. Örneğin; zengin olmak, Amerika'nın keşfedilmiş olması vb. gibi.

Modernliğin Kökenleri

Modernliğin kökenleri konusunda birçok farklı görüş olmakla birlikte net bir fikir birliği yoktur. Bir grup düşünür modernliğin başlangıcı olarak Amerika'nın bulunmasını, Rönesans ve Reform Hareketleri'ni göstermekte iken, bazıları ise modernliğin İtalya'da ortaya çıktığını öne sürmektedir. Ayrıca modernliğin başlangıcını 16. ve 17. yüzyıla bağlayanların yanında modernliğin burjuvazi ile birlikte netleştiğini öne sürenlerde mevcuttur. Bunlara ilaveten bir kesim düşünür, 17. yüzyılın bilimsel ve felsefesal devrimlerinin modernliğin şekillenmesinde önemli bir yeri olduğunu iddia etmektedir (Kızılcıçelik, 2003: 97).

Modernitenin başlangıcı "Gutenberg'in matbaayı keşfiyle, Luther'in kilise otoritelerine isyanıyla, Otuz Yıl Savaşları'nın bitmesiyle, 1776 Amerikan devrimi ve 1789 Fransız devrimiyle tarihlenmektedir (Toulmin, 2002: 13). Fakat genel olarak kabul edilen görüş ise modernliğin temelinde Aydınlanma hareketinin olduğudur (Kızılcıçelik, 1996; Kızılcıçelik, 2000).

Modernleşmenin kavramsal boyutunun 19. yüzyılın bilim anlayışına dayandığı söylenebilir. 19. yüzyıl Batı düşüncesinin temeli olan ilerlemeci ve evrimci anlayış 20. yüzyılda modernleşme ile birlikte yeniden hayat bulur. Bu dönemde ilkel toplumdan uygar batılı topluma doğru yaşanan toplumsal değişme yerini modernleşme ile birlikte geleneksel toplumlardan modern toplumlara doğru evrime bırakmıştır (Coşkun, 1989: 296).

TOPLUM

Williams, toplum kavramının (society) İngilizceye 14. yüzyılda eski Fransızca yakın kök *société*, Latince *societas* 'tan geçtiğini ve arkadaş anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (Williams, 2016: 354). Toplum kavramı (society), 16. yüzyılın ortalarına kadar arkadaşlığı ifade ederken 16. yüzyılın sonlarına doğru arkadaşlıktan farklı ve daha kapsamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tolum Bilimleri Sözlüğünde toplum; “yaşamı devam ettirmek amacıyla iş birliği yapan, belirli bir toprak parçasında birlikte yaşayan ve ortak bir amacı olan insan topluluğu” olarak tanımlanmaktadır (Ozankaya, 1984: 115).

Toplum kavramı Sosyal Bilimler Sözlüğünde ise; “belirli bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan, ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenen, aralarında etkileşim, iletişim ve kurumsal ilişkileri olan, ortak bir kültüre sahip büyük insan kümesi” (Demir ve Acar, 1993: 358) olarak tanımlanmaktadır. Toplum ile ilgili yapılan iki tanımdan yola çıkarak toplumun; belirli bir toprak parçası üzerinde olması, ortak bir kültüre sahip olması ve insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için iş birliği yapmaları gerektiği söylenebilir.

Bir başka tanımda ise toplum, insandan uzun yaşayan, kararlılığa sahip olan ve kendi kendine yeten insan topluluğu şeklinde ifade edilmektedir (Kongar, 1995: 46). Toplum tanımları genel olarak insanın yalnız olarak hayatta kalamayacağını, yaşamını idame ettirmek için iş birliği yapması gerektiğini ifade etmektedir. Birlikte yaşayan insanların arasında var olan iş birliği ve iletişim beraberinde kültürü ortaya çıkarır. Kültür, bir toplum tarafından üretilen ve kendine özgü olan en temel varlığıdır ki toplum bu özelliği ile diğerlerinden kolayca ayrılır.

İnsanların toplum içindeki iş birliği ve iletişimi; birliktelik duygusuna dayalı iş birliği ve karşılıklı farkındalığa dayalı iş birliği olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bu kavramlar aynı zamanda Tönnies'in toplum tiplerini ifade etmektedir. Tönnies, toplum tiplerini cemaat (Gemeinschaft) ve cemiyet (Gesellschaft) olarak ikiye ayırır (Malver ve Page, 1994: 18-22). Cemaat, insanların grup içindeki ortak çıkarlarına göre hayatlarını devam ettirdikleri toplum tipidir. Cemaatin en önemli özelliği bireyin hayatını bir grubun içinde tamamlamasıdır. Cemaat, bireyin bütün sosyal ilişkilerini kapsamaktadır (Malver ve Page, 1994: 22). Cemaatte fertlerin yaşamında ben duygusu değil biz duygusu egemendir. Cemiyet, insan ilişkilerinin bireylerin çıkarlarına dayandığı toplum tipidir. Cemiyette, cemaat duyguları zayıflamış ve biz duygusu yaygınlığını yitirmiş ve ben duygusu hâkim konuma gelmiştir (Armağan 1991: 117). Cemiyetin cemaatten en temel farkı ise menfaatin ortaya çıkmasıdır (Bilgeseven, 1986: 7). Bireylerin çıkarları korunmakta ve ilişkiler ben şuuruna göre düzenlenmektedir. Bu durumla birlikte cemiyet içinde birincil ve duygusal bağlar zayıflamıştır.

Ortaya çıktığı dönemde cemaat, gelenek ve anane gibi anlamların dışında bütün sosyal ilişkileri ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Delanty, 2015: 16-17). Ancak cemaat kavramı insanlar üzerinde dinî söylemi ön plana çıkardığı kanaatiyle yerini cemiyet/toplum kavramına bırakır. Cemaat ve cemiyet, toplumsal bir grup olmalarına rağmen aynı zamanda farklı ilişkileri temsil eden iki yapı niteliğindedir (Wagner, 2019).

Toplum, insanı bir yönden özgürleştiren, diğer yönden sınırlayan; bir taraftan insanlar arasındaki yardımlaşmaya olanak tanıyan, diğer taraftan insanları gruplaşmaya, bölünmeye ve ayrışmaya iten ilişkiler bütünüdür (Bilgeseven, 1986: 4). Toplumun var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için “karşılıklı farkındalık” ve “birlikte var olma duygusu” şarttır. Bu iki duygunun özü fertler arasındaki benzerlik ve farklılıktır. Toplum içindeki benzerlik ve farklılık bir bütünü oluşturan zıtlıklardır. Bir elmanın iki yarısı olmak gibidir. İnsanlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ne kadar kaçınılmaz ve gerekli ise toplum içinde bu öyledir. Toplumların yapısına göre bireylerin arasındaki benzerlikler değişiklik göstermektedir. Cemaatte, fertlerin benzerliği bir ailenin üyesi olmaktan gelirken, cemiyette ise bir kültürün üyesi olmayı ifade eder.

Toplum için sadece cinsel farklılık yeterli değildir. Bunun yanında beceri, kapasite, alaka ve uzmanlık farklılıkları da gereklidir. Çünkü bireylerin doğuştan gelen ve zamanla kazandığı farklılıklar “sosyal iş bölümü” olarak ortaya çıkar. İnsanların benzer ihtiyaçları vardır fakat birey tek başına bu ihtiyaçların hepsini karşılayamaz. Bundan dolayı insanlar toplum içinde yaşamaya mecbur kılınmıştır. Toplum içinde yaşayan insan ihtiyaçlarını daha kolay karşılar ve böylece kendini daha güvende hisseder.

Toplumsal yapılar başta sosyologlar olmak üzere sosyal bilimciler tarafından üç grupta ele alınmaktadır. Bunlar; geleneksel toplum, modern toplum ve post modern toplumdur. Bu kategorize etme durumu, toplumların gelenekselden moderne, modernden postmodernizme doğru bir değişimin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu çalışmada geleneksel toplum ve modern toplum ele alınmaktadır.

GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA GEÇİŞ

Modernleşme anlayışının temelinde evrimci bakış açısı vardır. Evrimci anlayış, toplumların basitten karmaşığa doğru ilerlediğini ifade etmekte ve her zaman en iyiye ulaşma görüşünü savunmaktadır. İlerleme görüşü, Batı dünyasının yenilikleri ile ilgilenmektedir. İlerleme görüşünün özünde daima ileriye gitmek ve daha iyi bir geleceğe doğru ilerlemek vardır (Basalla, 2000: 179). Modernleşme, yarının dünden daha iyi olacağı anlayışı ile hareket eder. Buna göre, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru bir geçiş olduğu ve bu geçişin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Modern toplum ulaşılması gereken bir toplum modeli olarak ifade edilmektedir. Bu sınıflandırma, “geleneksel

olanın modern olandan türetilmesi ve birlikte tanımlanması ve modern olana göre öznel varoluşun belirlenmesidir” (Keyman, 1997: 210). Batı kendini tam olarak ortaya koymuş ve modernleşmiştir. Batı dışı toplumlar ise Batı’ya bağlı kılınmış ve Batı’nın sayesinde bir varoluş düzeyine erişmiştir. Batı dışı toplumlar kendi varlıklarını kabul ettirmek için Batı’nın koyduğu belirli ölçütleri yerine getirmek zorundadır. Modern olmak, tanımlarda da ifade edildiği üzere Batı’nın elindedir. Modernlik ve modernleşme konusunda düşünürlerin mutabık olduğu noktalar; değişimin ve şartların daha iyiye gitmesi (ilerleme fikri) ve bunun yanında merkeze Batı’nın alınmasıdır ki bunlar modernitenin temeli olarak ifade edilir.

19. yüzyıl Batı’nın üstün olduğu (Sezer, 2006), dünya egemenliğine soyunduğu ve Batı dışı toplumları ilgilendiren çarpıcı açıklamalarda bulunduğu bir dönemdir. Batı, bu süreçte kendi dışındaki bütün toplumları sömürgeleştirmek istemiş ve bunu yapmak içinde bilgiyi kullanmıştır. Francis Bacon’ın bilgiyi ‘güç’ olarak nitelmesiyle birlikte Batı, kendinden olmayan (kendi dışındaki) bütün toplumları geleneksel (ilkel) olarak etiketlemiş ve sömürüyü haklı hale getiren bir bilgi sistemi kurmuştur. Bu durumda Batı kendini modern, diğer toplumları ise geleneksel/barbar/ilkel olarak ifade etmiştir. Modern ve geleneksel ayrımı aslında uzun bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte dünyada hâkim olan görüş ise müstemlekecilik, hâkimiyet ve bilginin kullanılmasıdır (Berman, 2009: 27).

Modernleşme hareketleri, 19. yüzyılda toplumun tamamını etkiler hale gelmiştir. Böylelikle, sosyal bilimler alanında araştırma yapanlar değişik açılardan toplumda yaşanan değişimi değerlendirmiştir. 19. yüzyılda değişim ilerlemeyle eşit tutulmuş ve toplumların bazı aşamalardan geçerek ilerleyeceği düşüncesi egemen olmuştur. Bu dönemde Comte, Durkheim, Tönnies gibi düşünürler öne çıkmakta ve toplumların geleneksel yapıdan modern yapıya doğru evrileceğini ileri sürmüşlerdir. Modernlik bu açıdan toplumları dikotomik yapılar çerçevesinde değerlendirmiştir. Geleneksel-modern, ileri-geri gibi sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda genellikle Comte, Tönnies, Durkheim, Simmel, Weber gibi düşünürlerin toplumları açıklamada kullandıkları dikotomileri esas alınmıştır (Kızılcılık, 2007: 177).

Auguste Comte bu döneme görüşleriyle öncülük etmektedir. Comte, toplumları teolojik aşama, metafizik aşama ve pozitif aşama olmak üzere 3 aşamalı olarak sınıflandırmıştır. Buna göre, tüm toplumlar dinin hâkim olduğu teolojik aşamayı yaşar ve hemen ardından metafizik aşamaya geçer. Metafizik aşama bir geçiş aşamasıdır. Toplumdaki tüm olayların temelinde “niteliği belli olmayan ruh gibi varlıklar” (Kızılcılık, 1994: 116) vardır. Pozitif aşama son aşamadır. Bu aşamada, toplumda meydana gelen durumlar ruh ya da tanrı yerine daha somut nedenlerle ifade edilmektedir. Olaylar, bilimsel yöntemlerle ve akıl aracılığıyla analiz edilmektedir (Kongar, 2014: 95). Pozitif aşamada pozitif bilim ve sanayi egemendir. Toplumda da bilim adamları ve sanayiciler ön plana

çıkılmaktadır. Böylece yeni bir toplum tipi olarak bilimsel ve endüstriyel toplum meydana gelmiştir (Kızılçelik, 1994: 118; Aron 2006: 76).

Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies de modern ve geleneksel toplum yapısındaki dikotomilerin üzerinde durmuştur. Tönnies, Gemeinschaft (cemaat)-Gesellschaft (cemiyet) olarak ikiye ayırmış olduğu toplum sınıflamasında, gelişmemiş toplumların gelişmiş toplumlara ilerleyerek ulaşacağını ifade etmektedir. Cemaat, toplumsal düzenin ilk şekli olup daha çok toplumsal değişimin ilk dönemlerinde görülmektedir. Cemaatte toplumların temelinde geleneksel ilişki hâkimdir. Toplumsal farklılaşma yok denecek kadar azdır. Samimi, içten ve yüz yüze iletişim mevcuttur. Sosyal kontrol mekanizması din ve geleneklerdir (Kivisto, 2008: 125). Cemaatte genel olarak nüfus hareketsiz, ilişkilerde duygusallık ön planda ve iş birliği esastır. Cemaatten cemiyete doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Cemiyette iş bölümü artmakta, geleneksel bağlar zayıflamakta, bireyselleşme oluşmakta, sosyal ilişkiler son derece resmi, sosyal farklılaşma yüksek ve sosyal kontrol mekanizması kanunlardır (Kivisto, 2008: 125). Cemiyet, menfaat duygusuna ve faydacı gruplaşmaya dayanmaktadır. Bu özellik, aynı zamanda günümüz toplumunun da bir özelliğidir.

Emile Durkheim, toplum yapısındaki ayrımı mekanik dayanışma ve organik dayanışma olarak ifade etmektedir. O da toplumları ikiye ayırmakta ve gelişmiş-gelişmemiş ayrımına dayanan bir sistem oluşturmaktadır (Loo ve Reijen, 2000: 18; Bottomore ve Nisbet, 1997; Peker, 2005). Max Weber, Batı ülkelerindeki akılcılığı (rasyonelleşmeyi) ön plana çıkarmaktadır. Weber'e göre gelenek, modernliğe geçişteki engelleyici güç olarak ifade edilmektedir.

Geleneksel toplumların gelişmiş bir evresi olan modern toplumlara evrileceği anlayışı genel olarak kabul görmektedir. Evrimci ve ilerlemeci bir anlayış geliştirmişlerdir (Özgiraz, 2006: 56). İlerlemeci anlayış bütün toplumların belli aşamalardan geçmesini zorunlu kılmaktadır.

MODERN CEMAAT SOSYOLOJİSİ

Sosyolojinin önemli düşünürleri arasında Henri de Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer, Le Play, Tocqueville, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx, Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel gibi toplum kuramcıları yer almaktadır ve bu düşünürler “cemaati savunmak gerekir” sosyolojisine daha yakın bir duruş sergilemektedir. Bu sosyolojilerin merkezi cemaattir. Örneğin, Herbert Spencer’in, “askerî toplumu”; Auguste Comte’in, “muhafazakâr cemaati”; Emile Durkheim’in, “mekanik organik dayanışması”; Le Play’in, “empirik cemaati”; Karl Marx’ın, “sosyalizmi”; Max Weber’in, “rasyonelleşmesi”; Ferdinand Tönnies’in, “Gemeinschaft ve Gesellschaft’i”; Georg Simmel’in, “moleküller cemaati” (Nisbet, 2013) bu yaklaşımlardan bazılarıdır. Tönnies’in ortaya attığı dikotomi çağın diğer düşünürlerine örnek olmuş ve düşünürler tarafından yeniden yorumlanmıştır. Bu çalışmada Tönnies,

Durkheim, Comte, Saint Simon, Spencer, Simmel, Karl Marx, Max Weber ve İbn-i Haldun'un toplum dikotomileri ayrıntılı olarak ele alınacak ve modern toplum ile geleneksel toplum analiz edilecektir.

Ferdinand Tönnies: Gemeinschaft ve Gesellschaft

Modern cemaat sosyolojisinin kurucusu olan, üzerinde İbn-i Halduncu izler taşıyan, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies' tir (1855-1936). Tönnies, Gemeinschaft (cemaat/topluluk) ve Gesellschaft (toplum/cemiyet) gibi dikotomik paradigmalara Durkheim, Weber, Sombart ve Simmel başta olmak üzere birçok kişiyi etkileyen bir sosyologdur. 1887 yılında en bilinen eseri "Cemaat ve Toplum" (*Gemeinschaft und Gesellschaft*) ile modernleşmeyi açıklamaya çalışmıştır. Bu eser Tönnies'in doktora tezidir, orijinalinde Almanca olmakla birlikte zamanla 1957'de "Community And Society" olarak İngilizceye, 2019'da "Cemaat ve Cemiyet" olarak Türkçeye çevrilmiştir. Modern döneme geçişi iki önemli toplumsal yapı üzerinden açıklamaktadır ve bu eser ilk düzenli çalışma olarak nitelendirilmektedir (Yelken, 1999: 33-53; 2012: 257).

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişi toplumsal ilişkiler ve kurumlar üzerinden değerlendiren Tönnies, modernleşmeyi cemaatten cemiyete geçiş olarak nitelendirmektedir. Bu sınıflandırmanın temelinde akılcılık vardır. Doğal istemin ön planda olduğu birlikleri cemaat (Gemeinschaft), ussal istemin baskın olduğu ve akıl tarafından yönlendirilen birlikleri ise cemiyet (Gesellschaft) olarak tanımlamaktadır (Tönnies, 2005: 203). Tönnies'e göre cemaatten cemiyete geçişte duygusal ve kendiliğinden oluşan ilişkiler ortadan kalkacak, yerine ise yapaylık ve akılcılık gelecektir. Tönnies, geçmişle gelecek arasındaki köklü kopuşları analiz etmeye çalışmıştır. Eserinde, geleneksel toplumdan modern topluma geçişte toplumsal ilişkilerdeki değişimi ifade etmeye çalışır (Slattery, 2008: 59).

Tönnies'in geliştirdiği cemaatin (Gemeinschaft) ilk örneği "aile"dir. Cemaatin üç temel direği; kan, yer (toprak), akrabalık, komşuluk ve dostluktur ve bunlar sadece ailede bulunur. Ailedeki kurucu unsur ise kandır. Cemaat (Gemeinschaft) bu bağlamda, dostluk, ortak bir faaliyete, amaca ve inanca dayanan tin ve bilinç olarak ifade edilir. Cemaat (Gemeinschaft) sosyolojisi içerisinde loncalar, sanat ve zanaat arkadaşlıkları, kiliseler ve kutsal tarikatlar yer almaktadır ve aile burada egemen olan unsurdur.

Cemiyet (Gesellschaft), Batılı toplumların modernleşme sürecini yansıtmaktadır. Cemiyet'in (Gesellschaft) özü "akıl" ve "çıkarıcılık" tır; yerleşim yeri ise şehirdir. Tönnies'in yaklaşımında, cemaat ve cemiyet kavramlarında belirgin bir karşıtlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu kavramları, gelenek ve modernite şeklinde ayırmak mümkündür; fakat Tönnies, bu kavramları ideal bir tip olarak kullanmaktadır (Nisbet, 2013: 98-113; Tönnies, 2019: 42-62; Yelken, 1999: 33-53).

Tönnies, cemaat ile cemiyette var olan temel farkı şöyle özetler; “cemaat bölücü faktörlere karşın birleşik kalan; cemiyet ise birleştirici faktörlere karşın bölünen bir varlıktır” (Sarıbay, 1995: 158). Cemaat ve cemiyet, modernleşme teorilerine temel bir bakış açısı kazandırmıştır. Cemaat, yapısal olarak homojen, nüfus yoğunluğu az, toplumsal dayanışma kuvvetli, akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu, ekonomi olarak tarıma dayalı olan geleneksel toplum niteliklerine sahiptir. Cemiyet ise yapısal olarak heterojen, iş bölümü ve uzmanlaşmanın arttığı, bireyselleşmenin ön plana alındığı, yazılı kuralların olduğu, sanayileşmiş modern toplum özelliklerine sahiptir. Tönnies, cemaatten cemiyete evrimi açıklarken ilerlemeci ve evrimci bir bakış açısı kullanır (Kivisto, 2008: 124). Cemaatten cemiyete geçişte, cemaatin kendine özgü özellikleri kaybolabilir (Tönnies, 2005: 216). Bu durum cemaatin toplumsal yaşamını yıpratır ve ona nitelik olarak zarar verir.

Tönnies, ideolojik olarak cemaatten yana bir tavır sergilemekte ve modern toplumun da karşısında durmaktadır (Yelken, 1999: 39). Tönnies, toplumsal farklılıkları ve ilişkileri ele aldığı “cemaat ve toplum” adlı eserinde diğer sosyologlara da ilham olmuştur. Böylece toplumun dikotomi olarak ele alınması bazı düşünürler tarafından devam ettirilmiştir. Tönnies tarafından temellendirilen geleneksel toplum cemaat ve modern toplum ise cemiyet kavramları ile ifade edilmiştir. Tönnies’e benzer bir ayırım da Durkheim tarafından yapılmıştır.

Emile Durkheim: Mekanik ve Organik Dayanışma

Emile Durkheim (1858-1917), modernleşmenin dayandığı işlevselciliğin (fonksiyonelcilik) önemli temsilcilerinden biridir. Ona göre, toplumsal dayanışma, toplumdaki dengeyi sağlamak ve sürdürmek için önemlidir (Wallace ve Wolf, 2004: 25- 26). Durkheim, kapitalizmin ön plana çıktığı ve iç çelişkilerin arttığı Batılı toplumlarda dayanışmanın, düzenin ve dengenin nasıl sağlanacağı sorusuna odaklanır (Akşit, 1985: 210).

Durkheim’in sosyolojisinde başat kavramlar düzen ve dengedir. Durkheim’in ilk sorusu toplumların nasıl dengeli ve uyumlu olduklarıdır. İkinci sorusu, toplumların nasıl bir gelişme gösterdiği ve karmaşık olduğudur (Cirhinlioğlu, 1999: 28). Durkheim bu iki sorudan yola çıkarak modern toplumu anlamayı ve çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Durkheim, geleneksel toplumdan modern topluma doğru yaşanan değişimi iş bölümünün artması ile toplumsal dayanışmanın değişimine bağlamaktadır (Slattery, 2008: 114).

Durkheim, toplumsal iş bölümünü baz alıp “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” sınıflandırmasından yola çıkarak modernliği ifade etmektedir. Mekanik ve organik ayrımı, temelde geleneksel ve modern toplumların sınıflandırılmasını ve toplumsal yapının farklılaşmasıyla ortaya çıkan değişimi ifade etmektedir (Turner vd., 2010: 357). Mekanik toplum sanayi öncesi topluma

denk gelirken organik toplum sanayi toplumunu açıklamaktadır (Kivisto, 2008: 130). Geleneksel toplumlarda iş bölümü yok denecek azdır.

Mekanik dayanışma, benzeşmenin ürünüdür. Bu dayanışmada fertlerin arasında farklılık çok azdır. Aynı toplumun üyesi olmalarından dolayı hissettikleri duygu aynı, değerleri aynı, inandıkları aynıdır. Dolayısıyla hepsi birbirine benzerdir. Henüz fertler farklılaşmamış ve toplum tutarlıdır. Organik dayanışma, farklılaşma ile birlikte ortaya çıkar. Fertler artık farklıdır ve fertlerin farklı olmalarından dolayı toplumsal sözleşmeye geçilmiştir (Aron, 2017: 230).

Mekanik dayanışmada insanlar arasında dolaysız bir bağlılık vardır. Modernleşme ile beraber iş bölümü artmakta ve insanlar arasındaki bağlılık azalmakta fakat bağımlılık artmaktadır. Böylece organik dayanışma oluşmuştur. Organik dayanışmanın temelinde “tür türünü arar” ilkesi değil, işlevsel farklılıklar vardır (Loo ve Reijen, 2006: 18-19). Bu bağlamda, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru geçildiği ifade edilebilir. Bu geçişte, benzerlik yerini farklılığa, homojenlik yerini heterojenliğe, kolektif bilinç yerini bireyselleşmeye, ortak mülkiyet yerini özel mülkiyete, toplumsal sorumluluk yerini insan haklarına bırakmaktadır (Slattery, 2008: 114).

Mekanik dayanışma geleneksel toplumu anlam olarak karşılarken organik dayanışma modern toplumu ifade eder. Mekanik dayanışmada düşünce benzerliği ön planda iken organik dayanışmada iş bölümü temeldir. Mekanik toplumdan organik topluma geçişte temel ölçüt nüfus artışıdır. Nüfusun artmasıyla iş bölümü ortaya çıkar ve gelişir, böylece toplumlarda evrilir (Kongar, 1972: 81-83; Cirhinlioğlu, 1999: 29). Durkheim toplumsal evrimin iş bölümü ile gerçekleştiğini ve asıl nedenin teknoloji olduğunu ifade eder.

Durkheim’in en bilinen kavramı “anomi”dir. Anomi Fransızca bir kelimedir. Anomi, kuralsızlık ya da normsuzluk olarak tanımlanmaktadır. Durkheim’a göre iki anomi mevcuttur. Bunlar, keskin anomi ve süregelen anomidir. Keskin anomi, ani değişiklik sonucu oluşmaktadır. Süregelen anomi ise sürekli bir değişim durumunu anlatır (Loo ve Reijen, 2006: 28). Durkheim bu noktada konu ile ilgili olan süregelen (kronik) anomi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Durkheim “anomi” kavramından yola çıkarak oluşturmuş olduğu “İntihar” adlı eserinde modern toplumda ortaya çıkan toplumsal dayanışmanın azalmasından hareketle birey ve toplum arasındaki ilişkileri incelemektedir. Ona göre intihar modern toplumların bir sonucudur (Aron, 2000: 265). Durkheim’a göre intihar, “*bireylerin bir parçasını oluşturdukları toplumsal gruba bütünleşme dereceleriyle ters orantılıdır.*” Bencil, özgeci, fatalist (kaderci) ve anomik intihar olmak üzere dört tip intihardan bahseder Durkheim. Bencil intihar, aşırı bireycilik sonucu ortaya çıkar. Özgeci intihar, bireyin gruba bağlılığının bir sonucudur. Fatalist intihar kısa bir dipnotta yer almakla birlikte aşırı düzenlemenin, şiddetin ve baskının ürünüdür (Turner vd., 2010: 371-373). Anomik intihar

ise modern toplumun belirgin özelliğidir, bu yüzden Durkheim kronik anomiyi gibi anomik intihar ile yakından ilgilenir. Anomik intihar, modern toplum ile oluşan hızlı dönüşümün sonucudur. Durkheim intihar olaylarını açıklamak için yaptığı araştırmada; ekonomik bunalım, refah ve boşanma dönemlerinde intihar oranlarının arttığını, savaş ve siyasal olaylar döneminde ise intihar oranlarının azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Yapılan araştırma sonucundan hareketle modern toplumda meydana gelen yarışın, yaşamdan beklenti içine girmenin; arzuların doyum oranını arttırdığını ve buna bağlı olarak insanların tedirgin olduğunu ve intihar olgusuna daha yakın olduğunu belirtmektedir (Aron, 2000: 270-271). Anomik intihar modernleşmenin travmalarını ifade etmekte ve önemine dikkat çekmektedir.

Auguste Comte: Muhafazakâr Cemaat

Comte'un döneminde toplum, bir arada tutan ilke (krallık ve aristokrasi) ve inançlardan (kilise) kopmakta ve değişime sürüklenmektedir. Comte'un sosyolojisinin çıkış noktası toplumdaki ilişki biçimlerinin değişimidir. Comte'un sosyolojisinde geleneksel/muhafazakâr cemaatin etkisi vardır. Aynı zamanda kendisinin liberal muhafazakâr cemaat oluşturma tutkusunu mevcuttur. Comte, ateist biri olsa da Katolik bir inançtan gelmekte ve bundan dolayı da muhafazakârların düzen ve birlik duygusunu paylaşmaktadır. Bunların yanında Comte, Aydınlanmacı ve liberal öğretilerden de etkilenmiştir. Eskiye dönüşüm mümkün olamayacağını düşünen Comte, geleneksel toplumda var olan dinsel otoritenin ve cemaatin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunur (Turner vd., 2010: 38).

Comte cemaati, "*Orta çağ şişelerine doldurulan pozitivist şaraptan başka bir şey değildir*" diyerek ifade etmektedir. Comte'a göre, cemaatin acil olarak ve yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. O, bu bağlamda toplumun büyük bir cemaat olduğunu ifade eder (Nisbet, 2013: 77-81) ve Aydınlanmanın bireyci yaklaşımlarına karşı toplumu kutsal bir mabet gibi görür. Comte için toplum, bağımsız ve önceliklidir; bireyi toplum oluşturur. Bireyin davranışları toplumdan bağımsız değildir.

Comte, toplumu pozitivist aşamanın "Tanrı"sı olarak ifade eder. Comte'un sosyolojisinin temelinde birey reddedilmiş ve bireyin araştırılması psikolojiye bırakılmıştır. Toplum yalnızca bireylerden değil, sosyal gruplardan ya da cemaatlerden oluşur. Toplumu oluşturan unsurların en önemlisi ise "aile"dir (Nisbet, 2013: 82). Aile, tüm toplumsal birimleri oluşturan en temel sosyolojik birimdir. Comte, cemaat yapısını açıklamak için aileyi kullanır. Aile analizi yaparken ilk başta cinsiyete dayalı iş bölümü yapar ve eşlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ifade eder (Turner vd., 2010: 46).

Comte, ilerlemeci bir anlayışla olaylara bakar. Olayları bu bakış açısı ile değerlendirir. Aynı zamanda Comte, cemaati vurgular (Comte, 2000: 230-249) ve

bunların sonucunda Pozitivizm İlmihali'ni yazar (Comte, 1986: 35). Comte'un liberal muhafazakâr cemaat ruhunun etkilerinin Durkheim üzerinden varlığını devam ettirdiği söylenebilir.

Saint Simon: Toplumsal Gelişmede Sanayinin Rolü

Batının sanayileşmesi ile birlikte ortaya çıkan sorunlara sosyolojik açıdan çözüm yolu üreten ilk kişi Claude Henri de Saint Simon' dur (1760-1825). Kendi döneminde etkileyici olan Saint Simon, sosyolojinin başlatıcısı konumundadır. Karmaşık bir dönemde yaşayan Saint Simon'a göre ilerleme, gelişme ve evrim kaçınılmazdır. Saint Simon, ilerleme fikrini esas alarak insanın toplumsal gelişimini ifade etmeye çalışmaktadır (Saint Simon, 1964: 15-18). Saint Simon sanayi toplumunu savunan bir filozoftur. Ona göre en mükemmel toplum karmaşık ve üretken olmasından dolayı modern toplumdur.

Saint Simon, Hegel ile aynı dönemde yaşamış bir filozoftur. Ona göre tarihsel değişimin her döneminde akılcılık vardır. Saint Simon'a göre toplumun değişimine toplumsal grup ve sınıfların çatışmaları neden olmuştur. Saint Simon toplumları üçe ayırmıştır. Çok tanrıcılığın olduğu dönemi ifade eden kölelik, teizm ile oluşan feodal yapı ve pozitif bilim ile şekillenen sanayi toplumdur (Saint Simon, 1975). Saint Simon sanayi toplumunun toplumsal gelişme içinde en iyisi olduğunu ifade eder. Saint Simon' un sanayi toplumu şüphesiz modern toplumu ifade eder.

Herbert Spencer: Askeri Toplum ve Sanayi Toplumu

Spencer'a göre toplumlar, az karmaşık olandan karmaşık olana doğru değişmektedir. Ona göre geçmiş toplum homojen ve benzer iken modern toplum heterojen ve farklıdır. Tarihsel bağlamda homojen toplumdaki heterojen topluma doğru bir geçiş ortaya çıkmaktadır. Toplumsal farklılaşma ona göre toplumda ortaya çıkan rol ve örgüt ile orantılıdır. Spencer'a göre mesleki uzmanlaşma ile toplumdaki farklılaşma daha kolay analiz edilebilir. Yani toplumun gelişmişlik düzeyini farklılaşma belirler. Toplumsal farklılaşma ne kadar fazlaysa toplum ve bütünleşme ileri düzeydedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Spencer'a göre ilkel toplumlarda farklılaşma yoktur. Bu toplumlarda din ve yönetim aynı kişiler tarafından yerine getirilmektedir. Fakat modern toplumlarda durum tam tersidir. Her görev farklı bir kişi tarafından yerine getirilmektedir. Hatta işin alt dallarında bile başka bir kişi görev almaktadır (Turner vd., 2010: 99). Bu durum modern toplumlarda iş bölümü ve uzmanlaşmanın arttığını ve toplumun bağımlılık oranının arttığını ifade eder.

Spencer toplumun, askerî toplumlar ve sanayi toplumları olmak üzere iki aşamadan geçtiğini öne sürer. Geleneksel dönemde toplumun belirleyicisi askeri güçtür. Askeri güç, sanayi öncesi dönemi denetler. Bu güç sanayileşme ile değişmiş ve farklılaşmıştır. Sanayi toplumu ile birlikte toplum yeniden

düzenlenmiştir. Askeri toplumda, basit bir sosyal düzen vardır. Bu düzen kurallı değildir. Sanayi toplumunda ise karmaşık, kurallı bir düzen mevcuttur. Sanayi toplumunda her iş farklı kurumlar vasıtasıyla yerine getirilmekte olup daha fazla yetki ve sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Böylelikle sanayi toplumu sistematik olmak zorunda kalmıştır. Spencer, değişimin sanayi toplumunda önem kazandığını düşünmektedir.

Georg Simmel: Modern Hayatın Yansımaları

Georg Simmel (1858-1918) modern hayata dair tecrübelerin analizini yapmaktadır. Simmel, bir farklılaşma teorisyeni olarak bilinir. Modernite ile birlikte oluşan değişimleri değil toplumsal ilişkilerin sonuçlarını açıklamaktadır (Frisby, 2008: 17; Turner vd., 2010: 325). Simmel'e göre; modern kültürün gelişiminin en belirgin özelliği 'nesnel tinin' 'öznel tine' baskınlığıdır.

Simmel, modern hayatın yansımalarını konu edinmektedir. Fertlerin toplumsal ilişkilerini ve zihni yapılarını çözümlenmektedir. Modern toplumun ortaya çıkması ile birlikte geleneksel toplum yapısı kısmen ortadan kalkmış ya da zayıflamıştır. Bununla birlikte birey özgürlüğe ve bireyselliğe adım atmıştır. Bireyselleşme ile topluma olan sıkı bağlar artık kurulamamış ve bürokrasi artmıştır. Bürokrasinin artması yeni örgütleri oluşturmuştur. Bürokrasi örgütlerin varlığı ile beraber ilişkiler araçsal ve biçimsel bir hal almış, özgün ilişkiler ortadan kalkmıştır (Loo ve Reijen, 2006: 19). Modern toplumda geleneksel toplumların tersine insanlar arasındaki sıkı bağlar zayıflamış, yapay ilişkiler oluşmuş ve bürokrasi ile birlikte özgün ilişkiler göz ardı edilmiştir.

Simmel, toplumsal farklılaşmanın iki değişiklik oluşturduğunu ifade eder. İlki, grup oluşumu organik kriterden rasyonel kriterlere doğru kayar. İkincisi toplumsal farklılaşma ile birlikte bireylerin içinde bulunacağı grupların sayısında artış oluşturur. Gruplar organik ise insanlar çok az grubun parçası olurlar. Fakat modern toplumlarda insanlar daha çok gruba girer ve rasyonel karar alabilirler (Turner vd., 2010: 292-293). Toplumsal farklılaşma ile zihniyet ve topluluk yapısında yaşanan değişim, bireyin artan gruplara katılımı rekabet ve çatışmaya yol açmaktadır.

Modern hayatın ekonomiye yansımalarını analiz eden Simmel, Para Felsefesi adlı çalışmasında etkileşim biçimlerinin toplumu nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Turner vd., 2010: 303). Simmel, modernleşmede insanları da analiz etmekte, özellikle şehrin ve şehir hayatının insan psikolojisi üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. "Dakiklik, hesaplanabilirlik, tamlık" gibi kavramların kentleşmede önemli olduğunu ve istenilse de istenilmese de insanların yaşamlarında yer bulduğunu ifade eder (Simmel, 2005: 172).

Simmel, Moda adlı çalışmasında moda ile modernliği birlikte yorumlamaktadır. Simmel'e göre moda; "bir öykünmedir, toplumsal entegrasyon ihtiyacını giderir;

ferdi, tek düzelige sevk eder, her bireyin davranışını örnek olarak sunan genel bir durum ortaya koyar” (Simmel, 2008: 106). Modayı bir toplumsallaşma aracı olarak açıklamaktadır (Simmel, 2008: 108). Simmel, geçmiş ile şimdi arasındaki farklılıktan yola çıkarak moda ile moderniteyi birbirine bağdaştırır. Ve şöyle açıklar; “bugün moda bilince hâkim konumdadır. Bunun sebebi, temel, kalıcı, sorgulanmayan düşüncelerin giderek gücünü yitirmesidir. Modernite ile yaşanan geçmişten kopuş, bilinci şimdi üzerinde odaklandırır. ‘Şimdi’ üzerindeki bu vurgu, değişimi göstermektedir” (Frisby, 2008: 46).

Simmel’in modernite analizi, modern hayatın yansımaları üzerine odaklanmıştır. Toplumda meydana gelen yapısal farklılaşmayı bireysel, sosyal ve psikolojik olarak yorumlamaktadır. Simmel; kent yaşamı, insan toplulukları, para, moda ve bunların psikolojik açıdan bireyde meydana getirdiği sonuçları derinlemesine analiz etmektedir. Modernliği anlamaya ve çözümlenmeye dair önemli bakış açıları sunmaktadır.

Karl Marx: Kapitalist Modernleşme Teorisi

Karl Marx (1818-1883), çatışmacı kuramın öncülerinden birisidir. Kapitalist düzeni anlama ve açıklamaya yönelik bir tutum içindedir. Marx, kapitalist modernleşme teorisi ile kapitalizmin bütün çelişkilerini inceleyen ve bütünsel açıklamalarda bulunan biridir (Harvey, 2006: 120).

Marx, gelenekten kopuş ve modernliğe yönelişi genel olarak şu şekilde ifade etmiştir; “*Kalıcı duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor*” (Marx ve Engels, 2011: 50; Berman, 2009: 35). Marx, modernleşmeyi ekonomiyi ve sınıf mücadelesini merkeze alarak çözümlenmektedir (Marx ve Engels, 2011: 46). Kapitalist modelle üretim ilişkileri meydana gelmiş, burjuva ve proletarya sınıfları gelişmiştir. Marx, burjuva ve proletarya sınıfları arasındaki çatışmanın analizini yapar. Marx’ın modernlik analizinde sınıf çatışması önemli bir yere sahiptir. Kapitalist sistemin sonucu olan “yabancılaşma” kavramını açıklamaktadır. Marx’a göre modernitenin ruhu kapitalist modeldir. Marx, kapitalist modelde yer alan güç ve çıkar kavramlarını ve bunların birbiri ile olan ilişkilerini etraflıca tartışır.

Marx, toplumları üretim ilişkilerine ve mülkiyet şekillerine göre sınıflandırır. Marx kendine has düşüncesi ile modernleşmeyi, üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin toplum ve birey üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak analiz eder (Kivisto, 2008: 24).

Max Weber: Modernitenin Zihniyeti

Modernliğe özgün bakış açıları geliştiren Max Weber (1864-1920), Batı’nın gelişmesinde kilit noktanın rasyonelleşme olduğunu ileri sürer. Weber’e göre modernlik, önceki toplumların bazı aşamalardan geçerek oluşturduğu toplumsal yapının artarak rasyonelleşmesi ve bürokrasinin ortaya çıkmasıdır (Cahoone,

2001: 21). Weber'e göre batılı Avrupa toplumlarının değişiminin temelinde giderek yoğunlaşan rasyonelleşme yatmaktadır.

Weber'e göre modern toplumu diğer toplumlardan ayıran en önemli özellik rasyonalitedir. Weber, Batı'nın üstün ve eşsiz olduğunu iddia eder. Rasyonel düşünme ve organizasyon biçimi, modern toplumu karakterize eder. Geleneksel toplumlar din ve gelenek gibi doğal inanç ve düşünelere dayanmakta iken, modern toplumda düşünce sistemi akla dayanmaktadır (Weber, 1999: 13-16; Slattery, 2008: 79).

Weber'e göre modern toplumun çekirdeği rasyonalitedir. Durkheim ve Tönnies gibi Weber de iki toplum tipinden bahseder. Weber' in toplum tipleri de geleneksel ve modern toplumu niteler. Bir toplumsal ilişkide geleneksel aidiyet ön planda ise bu toplum tipi "cemaatleşme", bir toplumsal ilişkide akılcı davranışlar ve karşılıklı menfaat söz konusu ise bu toplum tipi "cemiyetleşme" olarak adlandırılır (Weber, 2002: 79). Cemiyetleşmeyi cemaatleşmeden ayıran en temel fark rasyonalite üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Rasyonellik üzerine yapılan cemaatleşme ve cemiyetleşme ayrımı egemenlik biçiminde de kendini gösterir. Weber aynı zamanda toplumların egemenlik türlerini de sınıflandırmış olup üç tür egemenlik biçiminden bahseder. Bunlar: karizmatik otorite, geleneksel otorite ve rasyonel- hukuki otoritedir. Karizmatik otorite; dinsel kaynaklı olup "Tanrı vergisi" anlamına gelmektedir. Kişinin tanrı vergisi güçlere sahip olduğunu ima etmektedir. Geleneksel otorite; adı üzerinde geleneğe dayalıdır. Gücün gelenekten geldiğine inanılır. Rasyonel-hukuki otorite; gücün kaynağı kanunlardır. Rasyonel hukuki egemenlik olarak da bilinir. Modern toplumun egemenlik biçimidir. Bu otoritede bürokrasi önemli bir yer tutmakta ve gücün sınırları açık ve net bir şekilde belirtilmektedir (Turner vd., 2010: 225-229; Weber, 2000: 133-134).

Weber bunların yanında modern hayatın getirdiği "demir kafes" metaforundan da bahseder. Weber'in ifadesiyle, insanlar bürokrasi ve rasyonel hukuki egemenliğin sonucunda "demir kafes" içinde kısılıp kalacaktır (Turner vd., 2010: 242). Modern toplumun bireyciliğe ve özgürlüğe bir tehdit olduğunu ve insanlarda bu durumun derin kaygılar oluşturduğunu ifade eder. Kapitalist düzen çok güçlüdür, insanlar bundan kaçamayacaktır (Kivisto, 2008: 72). İnsanları ve toplumu sarıp sarmalayacak bir durum olarak niteler.

İbn-i Haldun: Bedevi Toplum ve Hadarî Toplum

İbn-i Haldun'a göre insanlar topluluk halinde yaşamalıdır. Allah insanları yalnız yaşayabilecek şekilde yaratmamıştır. Bu yüzden insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek ve gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir araya gelmeli, birlikte yaşamalı ve birlikte hareket etmelidir. İnsanlar sadece gıda ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda korunma ihtiyacından dolayı da birlikte olmalıdır (Haldun, 2017: 213-214).

İnsanlar zaruri ihtiyaçlarından dolayı bir araya gelir ve toplumları oluşturur. Bu toplumları İbn-i Haldun iki çeşit olarak sınıflandırır. Bunlar: bedevi toplum ve hadarî toplumdur. Bedevi kelimesi “yerleşik olmayan, göçebe” anlamında kullanılırken, hadarî kelimesi ise “medeni, şehirli” anlamında kullanılmaktadır (Arslan, 2009: 85). İbn-i Haldun’ a göre bedevi toplum; çiftçilik ve hayvancılık ile geçinen kesimlerin genel adıdır. Çünkü bu kesimler işleri gereği göçebe olmak zorundadır. Bu kesimler gıda, kıyafet ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçları için bir arada yaşamakta ve yardımlaşmaktadırlar. Lakin bu yardımlaşma sadece hayatlarını devam ettirmek içindir. Zaten daha fazlasına da yetecek güçleri yoktur (Haldun, 2017: 323-324). Buradan yola çıkarak bedevi toplumun göçebe bir hayat sürdürdüğü ve sadece kendilerine yetecek kadar ürün ürettiği ifade edilebilir.

Bedevi toplumların zaman içinde durumları değişmiş ve ihtiyaçlarından daha fazla üretim yapmaya başlamışlardır. İhtiyaçtan daha fazla üretim yaparak zenginlik elde etmek istemişler buda onları yerleşik hayata sürüklemiştir (Haldun, 2017: 324). İnsanların yerleşik hayata geçmesi ile birlikte hadarî toplum ortaya çıkmaktadır. Hadarî toplum, İbn-i Haldun’a göre; daha büyük, daha kalabalık, iş bölümüne dayalı, üstün bir uygarlıktır (Arslan, 2009: 86). Hadarî toplum, iş bölümü olan ve uzmanlaşmanın olduğu bir toplumu niteler. Giderek üretimin arttığı ve artı değer kavramının oluştuğu bir toplumdur. Halk artı değer ile birlikte doyumsuz bir hal alır, israf kavramı gelişir ve böylece hadarî toplum yıkılır.

Bedeviler, dindar ve cesurken, hadarîler zevkine düşkün, rahat ve lüksü seven toplumlardır (Haldun, 2017: 326-330). İbn-i Haldun’a göre toplumlar arası geçiş zorunludur hatta bedevilik ve hadarîlik arasında bir döngü mevcuttur. Hadarî olan bir toplum bu aşamada sürekli kalmaz, yıkılır ve tekrar bedevi topluma döner. İbn-i Haldun bedevi ve hadarî toplum ile geleneksel ve modern toplumu niteler.

İbn-i Haldun’ a göre bedevi toplumdan hadarî topluma geçişte “asabiyet” kavramının önemi büyüktür. Asabiyet kavramı İbn-i Haldun’un düşüncesinin temelidir. Asabiyet kavramı “akrabalık bağı” ile ifade edilmiştir (Haldun, 2017: 335).

GELENEKSEL TOPLUM

Geleneksel toplum; farklılaşmanın, iş bölümünün, uzmanlaşmanın ve sosyal hareketliliğin az olduğu, insanların birbirine benzediği, dinin egemen olduğu toplumlara verilen addır (Kızılcıkel ve Erjem, 1994: 182).

Geleneksel toplumda düşünceler, algılar, tutum ve davranışlar inanç esaslı olarak belirlenir. Bu bağlamda geleneksel toplum inanç merkezli bir toplum olarak bilinir. Geleneksel toplumda insanın geçmişi kendi köklerinden gelmekte geleceği ise varmak istediği yeri ifade etmektedir. Dolayısıyla iyi, güzel, hoş, doğru olan her zaman üstün tutulurken kötü, çirkin, yanlış her zaman aşağıda

tutulur. Aydınlanma çağının ürünü olan modernleşme ile bu değerler önemini yitirdi (Bolay, 2007: 57).

Geleneksel toplumda değişim çok yavaş işlemektedir. Nedeni ise toplumsal hareketliliğin az olması hatta hiç olmamasıdır. Değişimi sağlayan faktörler; iç dinamikler, etkileşim ve doğa koşulları olmak üzere üç başlık altında kategorize edilebilir. Geleneksel dönemde en etkili değişim hareketi ise yerleşik ve göçebe halk arasındaki mücadelenin doğal bir sonucudur (Oral, 2011: 36).

Geleneksel toplum; değişimi reddeden, gücünü gelenekten alan, aile ve kabile kavramları üzerinden örgütlenen, edebiyatı çok nadir kullanan, sanayinin olmadığı, basit ilkel araçlar ile tarım faaliyetlerini gerçekleştiren, dine bağlılığı esas alan modern öncesi bireylerden oluşan toplumdur (Yılmaz, 2005: 41). Bu ifadelerden yola çıkarak geleneksel toplum modern toplumun zıddı olan, yeniliğe açık olmayan, aile ve dinin ön planda olduğu bir toplum türüdür.

Geleneksel toplum; değerler, inançlar ve semboller toplumdur. Geleneksel toplumun temelinde aile vardır. Kapalı bir yapıya sahiptir. Değişimi reddeder. Toplumsal bağ güçlüdür. Bireyler arasında sıkı bir iletişim vardır ve buna bağlı olarak yüz yüze iletişim yoğunluktadır. Dinin yönlendirici bir özelliği var ve din dokunulmazdır. Ekonomide tarım başattır. Geleneksel toplumda kırsal yaşam ön plandadır. Eğitim sadece belli seçkinlerin elindedir. Okuryazarlık oranı düşüktür. Toplumsal değişim ve hareketlilik son derece yavaştır. Cemaat tipi örgütlenme ve mekanik dayanışma vardır. Kadın erkek arasında eşitlik yoktur. Geleneksel toplum düzen ve hiyerarşi ister. Güvenlik ön plandadır.

MODERN TOPLUM

Batı'da ortaya çıkan modernleşme ile birlikte geleneksel toplum zayıflamaya ve etkisini kaybetmeye başlamıştır. Modern toplum bu noktada devreye girmiştir. Modern toplum, kapitalizmin gelişmesi ve geleneksel toplumun çözülüşüyle ortaya çıkmıştır. Modern toplum; Batı uygarlığında sanayi devrimi ve teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan, akılcılık ve bireyciliğe dayalı, toplumsal hareketliliğin çok hızlı olduğu ve geleneksel toplumun zıttı olan bir toplum türüdür.

Modern toplum bireycidir yani bireyi temel alır. Bireye kendini ispatlama, zengin olma, gelişme gibi imkânlar sunar, aynı zamanda onlara seçme hakkı tanır. Modern toplum insanlar arasındaki bağın zayıf olduğu fakat birbirlerine bağımlılığın fazla olduğu bir toplumdur. Dolayısıyla insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için birbirlerine yüksek oranda bağımlıdır. Modern toplumda yeniliklerin getirisi teknoloji olmuştur. Bu vesile ile modern toplum hızlı ve sürekli değişen bir yapı haline gelmiştir.

Modern dönem sanayileşme ile birlikte oluşmuştur. Sanayileşme ile beraber üretim ilişkilerinde farklılık oluşturmuş ve yeni tüketim anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hammadde ve pazar arayışı meydana gelmiştir.

Modernleşme yalnızca ekonomiyi etkilememiş aynı zamanda köyden kente göç ve şehirleşme olgusunu da beraberinde getirmiştir. Bu durumda göç, eskiden vazgeçme, şehirleşme ise umudu ifade eder hale gelmiştir (Poggioli, 1968, Burger 1984'den aktaran Harvey, 2010: 25).

Modernite; ilerleme, akılcılık, maddi imkân odaklı ve kaçınılmazdır. Aynı zamanda yabancılaşma, insanların birbirinden uzaklaşması, eşitsizlik, şehirlerin daha kalabalık olması, çevrenin kirlenmesi gibi problemlere de yer etmiştir (Agger, 2011: 90). Modernite ile birlikte toplum, sadece olumlu olarak etkilenmemekte aynı zamanda toplumu olumsuz olarak etkileyen özelliklerin olduğu da görülmektedir.

Modernizm, geleneği reddetmek, var olandan uzaklaşmak olarak nitelendirilir (Sifil, 2012). Modernizm geleneğin zıddıdır, yani dinin zıddı ve ilahi kaynak ile bağıni kesmektir (Nasr, 1995: 74). Modernleşme yeni bir yaşama başlamaktır (Giddens, 2004: 11). Modern toplum; şehirleşmiş, hareketliliğin ve katılımın yüksek, uzmanlaşmanın arttığı, okuryazarlık seviyesinin arttığı, ekonomik yönden gelişmiş ve aynı zamanda teknolojiyi ve kitle iletişim araçlarını yoğunlukla kullanan bir yapıdadır.

Modern toplum beraberinde, şehirleşmeyi, eğitimin halka açılmasını, okuryazarlık oranının artmasını, ticareti, siyasi katılımı, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımını, teknolojiyi ve heterojenliği getirmiştir. Dolayısıyla geleneksel topluma nazaran daha karmaşık ve gelişmiş bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişte temel ölçütlerde farklılık meydana gelmiştir. Geleneksel dönemde din, duygular, aile ve toplumsal ilişkiler temel ölçütken, modern toplumda rasyonelitate, ilerleme, sanayi ve bireyselleşme temel ölçüttür.

Modern toplumun en önemli özelliği rasyonelliğidir. Modern toplumda bireycilik vardır. Toplumsal bağ zayıftır. İş bölümü ve uzmanlaşmanın arttığı, geleneklerin gücünü kaybettiği, yenilik ve değişimin ön planda olduğu bir toplum tipidir. Eşitlik vardır. Özgürlük ön plandadır. Hareketli, dinamik ve açık yapıya sahiptir.

Modern toplum ile birlikte eğitim halka açılmış ve okuryazarlık oranı artmıştır. Köyden kente göç ile beraber şehirleşme oluşmuş ve şehirler kalabalık hale gelmiş ve nüfus artmıştır. Ekonomide tarım değil sanayi ve ticaret temel alınmıştır. Siyasi anlamda katılım artmıştır. Teknoloji yoğun olarak kullanılmaya başlanmış ve kitle iletişim araçları yaygınlaşmıştır. Toplum heterojen bir hale gelmiştir. Çekirdek aile kavramı egemendir. Modern toplumlarda sivil toplum kuruluşları sosyal ilişkilerde etkinleşmiştir. Modern toplumda dünyevi hayat gayesi ve kanunlar belirleyici olmuştur.

SONUÇ

Modernleşme kavramı için tek bir tanım yapılamamakla birlikte modernleşmenin Batı merkezli olduğunu söylemek mümkündür. Modernleşmede temel olanın akıl ve bireyselleşme olduğu söylenebilir. Modernleşme, Aydınlanma çağının ilerlemeci fikrinin ürünüdür.

Modernleşmenin, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru geçişi zorunlu kıldığı ifade edilebilir. Toplumun modernleşmesinin temelinde yer alan evrimci bakıştan etkilendiği ve evrildiği düşünülmektedir. Ferdinand Tönnies'in "Gemeinschaft ve Gesellschaft'i" (Cemaat ve Toplum), geleneksel ve modern toplum dikotomisini oluşturan ilk sistematik çalışmadır. Bu çalışmanın etkileri Durkheim başta olmak üzere sosyologların çoğunda yer edinmiştir. Emile Durkheim; düzen, denge ve bütünleşme kavramı ile birlikte toplumu açıklamış, mekanik ve organik dayanışma ayrımı ile modernliği ifade etmiş ve modernleşmenin aksayan yönlerini anomie ve intihar kavramları ile bağlantı kurarak açıklamıştır. Auguste Comte; toplumların aşamalardan geçmesi gerektiğini, cemaatin acilen düzenlenmesini, bireyin incelenmesinin ise psikolojiye bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Saint Simon; toplumun değişiminde sınıfsal çatışmaların etkili olduğunu ileri sürmektedir. Herbert Spencer; askeri ve sanayi toplumu ile geleneksel ve modern toplumu nitelemektedir. Georg Simmel; modern hayatın yansımaları üzerine odaklanmış, moda, para, kent yaşamı ve insan toplulukları üzerinden modernliği anlamaya ve çözümlenmeye çalışmıştır. Karl Marx; kapitalist modernleşme teorisini ortaya atmış, modernlik analizinde sınıfsal çatışmaları ön plana almış ve yabancılaşma kavramını açıklamaktadır. Max Weber; modern toplumun en önemli özelliğinin rasyonelleşme olduğunu, cemaatleşme ve cemiyetleşme kavramı ile geleneksel ve modern toplumu nitelediğini ve modernleşmenin oluşturduğu demir kafes metaforunu ifade eder. İbn-i Haldun ise geleneksel ve modern toplumu bedevi ve hadarî toplum olarak nitelendirir. Bu düşünürlerden yola çıkarak modernliğin temelinde rasyonelitenin, evrimci ve ilerlemeci anlayışın olduğunu söylemek mümkündür.

Geleneksel toplum; değerler, inançlar, semboller toplumdur. Merkezde aile vardır. Kapalıdır. Değişimi reddeder. Toplumsal bağ güçlüdür. Kırsal yaşam ve tarım başattır. Dini bağlılık güçlüdür. Cemaat tipi örgütlenme, mekanik dayanışma vardır. Kadın erkek arası eşitlik yoktur. Düzen ve hiyerarşi ister. Güvenlik ön plandadır.

Modern toplum, kapitalizmin gelişmesi ve geleneksel toplumun çözülüşüyle ortaya çıkmıştır. En önemli özelliği, rasyonelliğidir. Bireycilik ve çekirdek aile vardır. Toplumsal bağ zayıftır. İş bölümü ve uzmanlaşmanın arttığı, geleneklerin gücünü kaybettiği, yenilik ve değişimin işlediği bir toplum tipidir. Kadın erkek

arasında eşitlik vardır. Özgürlük ön plandadır. Hareketli, dinamik ve açık bir yapıya sahiptir.

Son olarak; Toplumların değişim süreçleri ve toplumsal yapılanmaları birbirinden farklılıklar göstermektedir. Toplum var olan koşullardan etkilenir ve diğer sosyal yapıları etkiler. Geleneksellik ile modernlik arasında bazı düşüncüler bağ kurarken bazılarına göre bağ yoktur. Geleniğin karşıtı modernizmdir. Birinin tanımı verilirken diğerinden faydalanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agger, B. (2011). *Sanal Benlik*, (Çev. V. Hacıoğlu), Babil Yayınları, İstanbul.
- Akşit, B. (1985). Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme, *Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Armağan, M. (1991). *Geleneksel Toplum*, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yay., İstanbul, cilt 2.
- Aron, R. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Çev. K. Alemdar) (4. Basım) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aron, R. (2006). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Çev. K. Alemdar), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aron, R. (2017). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K. Alemdar), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *İbn-i Haldun*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Basalla, G. (2000), *Teknolojinin Evrimi* (Çev. C. Soydemir.), Ankara: TÜBİTAK.
- Berman, M. (2009). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor; Modernite Deneyimi*, (Çev. Ü. Altuğ- B. Peker), (4.Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bolay, S. H. (2007). Aşkın Değerler Buhranı, içinde Kaymakcan, R. Kenan, S. vd. (Editörler), *Değerler ve Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Bottomore, T. ve Nisbet, R. (1997). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (M. Tunçay ve A. Uğur, Haz.), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Cahoone, L. E. (2001). *Modernliğin Çıkmazı* (Çev. A. Demirhan-E. Çatalbaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Z. (1999). *Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine, *İ. Ü. Sosyoloji Dergisi*, Dizi: 3, 1, 289-304.
- Delanty, G. (2015). *Bir Kavramın Anatomisi: Topluluk*, (Çev. F. B. Atay), İstanbul: Everest Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Demirhan, A. (2004). *Modernlik*, İstanbul: İnsan.
- Frisby, D. (2008). Georg Simmel-Modernitenin İlk Sosyoloğu, *Modern Kültürde Çatışma*, Georg Simmel, (Çev T. Bora- N. Kalaycı- E. Gen), 5.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 9-51.
- Giddens, A. ve Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*, (çev., M. Sağlam ve S. Uyur Kulak), İstanbul: Alfa Yayınları, 27.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı.
- Haldun, İ. (2017). *Mukaddime*, (Çev S. Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Harvey, D. (2006). *Post Modernliğin Durumu*, Kültürel Değişimin Kökenleri, (4. Basım), (Çev. S. Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2010). *Post Modernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
<http://www.canaktan.org/felsefe-sosyo/post-modern/gelenekselden.htm>
- Habermas, J. (1994). “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, (Çev., G. Naliş, D. Sabuncuoğlu ve D. Erksan), *Post Modernizm*, haz., Necmi. Zekâ (İstanbul: Kıyı Yayınları), 31-32.
- Keyman, E. F. (1997). *Globalleşme ve Öteki Sorunu: Postmodernizm, Feminizm, Oryantalizm, Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam: Türkiye Üzerine Yansımalar* (iç.) (E. F. Keyman ve A. Y. Sarıbay, Der.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Kızılcılık, S. (1994). Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30.
- Kızılcılık, S. ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitapevi, Ankara.
- Kızılcılık, S. (2000). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı Yayınları.
- Kızılcılık, S. (1996). *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Yayınları
- Kızılcılık, S. (2003). *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Ankara: Anı Yayınları.
- Kızılcılık, S. (1994). *Sosyoloji Teorileri I*, Yunus Emre Yayınları, Konya.
- Kızılcılık, S. (2007). *Batu Sosyolojisini Yeniden Düşünmek*, Cilt 2, Burjuva Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayınları.

- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. İ. Çapçioğlu ve S. Yavuz), Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kongar, E. (1972). *Toplumsal Değişme Kuramları – İlkeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kongar, E. (1995). *Toplumsal Değişme*, İstanbul 1995, 43-46.
- Kongar, E. (2014). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Kumar, K. (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma* (Çev. M. Küçük), Ankara: Dost Yayınevi.
- Bilgeseven K. (1986). *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Lerner, D. (1968). *Geçiş Topluluklarında Siyaset, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da Değişimin Zorluğu*, New York: Appleton, 93-100.
- İlter, T. (2006). “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”, *Küresel İletişim Dergisi*, 1, 1-16.
- Loo, H. V. D. ve Reijnen, W. V. (2000). *Modernleşmenin Paradoksları*, (Çev. K. Canatan), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Maclver, R. M. ve Charles, H. P. (1994). *Cemiyet I*, (çev. A. Kurtkan), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (2011). *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Y. Onay), 6. Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. G. Rızaoğlu), İstanbul: Roman Yayınları.
- Nasr, S. H. (1995). *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, (Çev. Ş. Yalçın), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, (Çev. Y. Kaplan), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Oral, S. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağdan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ozankaya, Ö. (1979). *Toplumbilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 431, 3. Baskı, Ankara, 243.
- Özkiraz, A. (2006). *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Peker, K. O. (2005). *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Saint Simon, H. (1964). *Henri Saint Simon (1760-1825): Selected Writings On Science, Industry, And Social Organization*. New York: Holmes and Meier Publishers.
- Saint Simon, H. (1975). *Selected Writings on Science, Industry, and Social Organization*. (K. Taylor, Ed.). London: Crom Helm.
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, İstanbul: Alan Yayınları.
- Sarup, M. (1997). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev. A. B. Güçlü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sezer, B. (2006). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Kızılelma.
- Sifil, E. (2012). “İslam'ı Moderniteye Uydurmak Yanlış”, Röportaj, Merve Sena Kılıç, Yeni Şafak Gazetesi, Pazar Eki, 22.01.2012.
- Simmel, G. (2005). *Metropol ve Zihinsel Yaşam. Şehir ve Cemiyet*, (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık, 167-184.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Haz., Ü. Tatlıcan- G. Demiriz). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Toulmin, S. (2002). *Kozmopolis: Modernite'nin Gizli Gündemi*, (Çev. H. Arslan), İstanbul: Paradigma.
- Tönnies, F. (2005). *Gemeinschaft ve Gesellschaft, Şehir ve Cemiyet*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık, 185-217.
- Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*, (Çev. E. Güler), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Turner H. Jonathan, vd. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çev. Ü. Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayınları.
- Weber, M. (2000). *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Türkdoğan, O. (1977). *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, Erzurum, 278.
- Wagner, L. (2019). “*Cemaat: Büyük Bir Meseleye Kuramsal Bir Yaklaşım*”, (Çev. M. Kaan Erdoğan), www.sosyalbilimler.org.
- Wallace, A. R. ve Wolf, A. (2004), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. L. Elburuz- M. R. Ayas), İzmir: Punto Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Z. Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Williams, R. (2016). *Anahtar Sözcükler*, (Çev. S. Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü: Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yelken, R. (2012). Cemaatin Yeni Evi: Kent-Metropol, *Kent Sosyolojisi*, Köksal Alver (Editör), Ankara: Hece Yayınları, 257-273.
- Yılmaz, H. (2005). “Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3, 35-50.

SAYI SİMGEÇİLİĞİ VE İŞLEVLERİ BAĞLAMINDA HAKAS TÜRKLERİNİN MASALLARINDA SAYILAR

Ahmet Şükrü Somuncu¹

GİRİŞ

Hayalî hikâye olarak da nitelenen masal (Boratav, 2017: 286), sözlü edebiyat ürünleri içinde önemli bir türdür. Masallar belli mesajları sıradanlıkla veya genel olarak gerçeklikle değil, gerçekdışılıkla ve olağanüstülikle verir. Bazı mesajların iletilmesi veya aktarılması için de masal anlatıcıları birtakım yollara başvurur. Sözelimi masallarda mitolojik kökene sahip motiflerin kullanılması bundandır. Masallar, erken devirlerin mitsel öğeleri ve feodal toplum değerlerinin yanında anlatıldıkları devrin ahlaki ve kültürel kodlarını da içerir (Ölçer Özünel, 2017: 22). Masalların bazı öğeler açısından kültürlerarası geçişli bir yapı gösterdiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle masallar, göçebe dokularından ötürü bazı evrensel ve çok kültürlü bağlarla birbirlerine bağlıdırlar (Ölçer Özünel, 2017: 26). Bu kültürel geçişlilik milletlerarası iletişim için geçerlidir. Bir kültürün farklı zaman ve coğrafyalarında yaşayan üyelerindeki kültürel benzerlikler zaten o söz konusu kültürün ortak değerleri olarak kabul edilmelidir. Türk kültürünün erken dönemlerinden günümüze kadarki kültür ürünlerinde ortak öğeler vardır. Bunların başında da mitolojik öğeler gelmektedir. Masallarda yer alan bu öğelerin hiç biri tesadüfi kullanılan bir yapı olarak değerlendirilmez. Renkler, sayılar, zaman ifadeleri, yer adları, hayvanlar, diğer canlılar veya cansız varlıklar çeşitli işlevler yüklenirler ve temsil değeriyle çeşitli mesajların iletilmesine aracılık ederler. Sözelimi, masallardaki kalıp sözler, olayların tekdüze anlatılmasının önüne geçer ve belli görevler yüklenir (Sakaoğlu, 2018: 201). Masal yapısı içinde yer alan diğer unsurlar da böyle değerlendirilmelidir.

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-6177-8842, somuncu-777@hotmail.com
Bu çalışmalardan bazıları şöyle zikredilebilir: Gülensoy, 1976; Rayman, 1991; Durbilmez, 2005, 2007a, 2007b, 2008, 2009, 2010a, 2010b, 2011, 2012, 2017a: 201- 251, 2017b: 49-93, 2019a: 64-79, 2019b: 39- 99; Gürsoy Naskali, 1996; Güvenç, 2009; Çıblak-Coşkun, 2010; Yücel, 2011; Pehlivan, 2017; Hirik, 2017; Sev 2018; Aydın, 2019; Somuncu, 2020.

Çok güçlü bir sözlü edebiyata sahip olan Hakas Türklerinin masallarında da birçok mitolojik öge bulunmaktadır. Sayı simgeciliği de bunlardan biridir. Bu konuda çok sayıda çalışma yapılmış, Türk boyları da dahil olmak üzere sayı simgeciliği üzerinde önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Edebiyat ürününü ortaya koyan kişi veya kişiler her ne kadar bireysel tecrübeleri ve birikimlerini söz konusu esere katsa da içinde bulunduğu toplumun özelliklerini ve yapısını büyük ölçüde yansıtır. Okuyucu veya dinleyici o eseri algılamak söz konusu toplumu da ana hatlarıyla zihninde bir zemine oturtur. Bu nedenle Hakas masalları üzerine söz söylemeden Hakas Türkleri hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Hakas Türkleri ve Masalları

Hakas adının ilk kullanımları Çin kayıtlarında geçmektedir² (Buran vd. 2014: 112). Sovyet devrinde Kırgız sözcüğünün Çinceye geçmiş hali olan *Heges* sözcüğünden geldiği söylenmektedir (Özkan, 2014: 261). Hakas Türklerinin bugün yer aldığı topraklar Göktürk, Uygur ve Kırgızların devlet kurduğu topraklardır ve bu nedenle Türk dili ve tarihi açısından Hakas Türklerinin önemi büyüktür (Özkan, 2014: 260). Hakaslar, Abakan Türkleri veya Tatarları olarak da bilinir.

“Hakas Türklerinin tarihinde üç ana dönem bulunmaktadır. Birincisi M.Ö. 2. yüzyılda başlayıp 13. yüzyıla kadar süren Hun ve Yenisey Kırgız Devleti dönemidir. İkincisi 14.-18. yüzyıllar arasında yaşanan Hongoray (veya Hongor) Federasyonu dönemidir. Bu dönemde Hakas ülkesinde bulunan Yezer (veya İsar), Altısar Beyliği, Altır ve Tuba beylikleri aralarında Hongoray adı verdikleri bir federasyon oluşturmuşlardır. Hakas kabile yapıları bu dönemde oluşmuş ve gelişmiştir. Üçüncü dönem ise Hakasların Rus hakimiyetine girdiği 18. yüzyılda başlayıp Sovyet dönemine kadar sürmektedir” (Deliömeroğlu, 1997: 1570’den akt. Özkan, 2014: 260). Rusların 18. asırdan sonra diğer bölgelerdeki gibi Hakas Türklerine de Hristiyanlaştırma baskısı yaptığı bilinmektedir. 1905 ihtilalinden sonra ise biraz rahatlamışlardır. Bölge sakinleşince Hakas özerk bölgesi kurulmuş ve 1930’da Hakas Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmüştür (Özkan, 2014: 261). Hakas Cumhuriyeti Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bir yapıdadır. Başkenti Abakan’dır.

Hakas Türkleri tarihin çeşitli dönemlerinden günümüze kadar bazı zorluklar yaşayıp baskılara uğrasa da dillerini ve edebiyat ürünlerini koruyabilmişlerdir. Özellikle sözlü edebiyat ürünleri, destancılık gelenekleri güçlüdür. Hakas edebiyatına destan edebiyatı denilse yanlış olmayacaktır. Bazı Türk boylarıyla karşılaştırıldığında masal türündeki ürünlerin sayısı daha az gibi görüle de Hakas Türklerinin masal geleneği de önemli bir yerdedir. Hakas Türkleri masala *numah* derler. *Alıptıh numah* terimi kahramanlık destanı için kullanılırken *numah*

² Hakas adıyla ilgili geniş bilgi için bk. Arıkoğlu, 2003; Buran vd 2014: 112-113; Güven, 2021.

masalla birlikte efsane karşılığında da kullanılır³ (Ergun, 1993: 23). Masal anlatıcısı için de *haycı* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu anlatıcılar günümüzde çok azalmıştır (Uysal, 2014: 13).

Hakas Türklerinin dili ve edebiyat ürünleriyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁴ Bu çalışmalar arasında destan türünün fazlalığı dikkat çekicidir. Buradan da Hakas Türklerinde destancılık geleneğinin gelişmiş olduğu sonucu çıkarılabilir. Hakas masallarında kültürel kodlar içeren mitolojik birçok unsur görmek mümkündür. Bu çalışmada da Hakas masallarındaki mitolojik sayılar sayı simgeciliği bağlamında ele alınmıştır.

YÖNTEM

Nitel araştırma esasına dayalı bu çalışmanın verileri doküman analizi tekniği ile elde edilmiştir. Bu teknik araştırma konusu hakkında bilgi içeren materyallerin incelenmesi olarak bilinmektedir (Yıldırım-Şimşek 2005). Veriler, Yavuz Uysal'ın (2014) "Hakas Masalları (İnceleme-Metinler)" adlı doktora tez çalışmasından elde edilmiştir. Uysal'ın bu çalışmasında 60 adet masal metni yer almaktadır (Uysal, 2014: 165-417). Hakas masalları açısından zengin bir metin içerdiği için verileri elde etmede söz konusu çalışma yeterli görülmüştür. Bu metinler içinden sayı simgeciliğiyle ilgili tespit edilebilen masallar incelenmiş ve bulgular yorumlanarak değerlendirilmiştir. Çalışmada amaç, uzak bir coğrafyada yaşayan Hakas Türklerinin masallarını sayı simgeciliği bağlamında değerlendirmek, sayıların mitolojik kökenlerini de dikkate alarak metin içinde yüklendiği işlevleri belirlemektir. Bu konuda başka Türk boyları ve anlatı türlerinde de yapılan önemli çalışmalara bir yenisi böylece eklenecek ve Türk boylarındaki ortak kültürel değerlerin tespitine katkı yapılacaktır.

BULGULAR

Üç Sayısı

Üç sayısı tüm kültürlerde gizemli değerlere ve mitolojik köklere sahiptir. Schimmel, *kapsayıcı sentez* olarak niteliği üç sayısı hakkında önemli bilgiler verir. Geometrik bir şekil oluşturan ilk sayı olduğu için ilk gerçek sayı olarak düşünülür (2022: 61). Felsefe ve psikolojide sınıflandırma sayısı olarak görev alır; zaman, mekân ve nedensellik bir aradadır. Platon'dan itibaren ideal; iyinin, doğrunun ve güzelin birleşimi olarak düşünülür. Ruhsal etkinlikler de genelde üçlülükler şeklinde gruplandırılır. Bunlar; düşünme, isteme ve duyumsamadır

3 Hakas Türkleri, hay adı verilen bir tarzla kahramanlık destanı anlatan kişilere haycı derler. Bunlar, homus yani kopuz ve çathan adlı müzik aletleriyle icrada bulunurlar. Anadolu'daki hikâye anlatma geleneğine benzeyen bu geleneğe Huruğ Haycılar, usta malı satan âşıklardır. Haycılar, destanı anlatırken hem konuşmaları taklit ederler hem de olayları göstermeye çalışırlar. Bu durum Anadolu'daki hikâyecilerde de görülür (Ergun 1993: 23-24). Uysal da haycılar ile âşıklık geleneği arasında büyük benzerlikler olduğunu ifade eder (2014: 13). Bu bilgiler uzak coğrafyadaki Hakas Türkleri ile Anadolu coğrafyasındaki Türkiye Türklerinin geleneklerinin bütüncül düşünülmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

4 Daha çok destan konulu çalışmalar olmak üzere Hakas Türklerinin dili ve edebiyat ürünleri üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ergun, 1993, 1996; Ölmez, 1996; Killi, 2000; Arıkoğlu, 2003, 2007; Ilgın 2008; Durbilmez, 2010b; Ergun, 2010; Aktaş 2011, 2018; Davletov, 2011, 2013; Killi Yılmaz, 2013; Kara, 2013; Üluşık 2018; Kirmiteçi, 2019; Arvas, 2020, 2021.

(Schimmel, 2022: 67). Üçlü sistem, İslam'daki vahdet inancına rağmen kendine yer bulur. Sözelimi şiirde ve süsleme sanatlarında Allah-Muhammet-Ali üçlemesi görülür. Yasal kategorilerde de üç sayısı görülür: Haram, helal ve müşebbih (şüpheli) gibi (Schimmel, 2022: 69). Tüm bu kapsamının yanında üç sayısı basit bir yuvarlak sayı olarak da kullanılabilir. Yunus'un balık karnında üç gün geçirmesi, Mısır'a çöken karanlığın üç gün sürmesi buna örnek verilebilir (Schimmel, 2022: 71). Hakas Türklerinin masallarında da üç sayısının geniş bir kullanım alanı olduğu tespit edilmiştir.

Masallarda çoğunlukla üç insan, üç hayvan veya üç eşyadan bahsedilir (Schimmel, 2022: 82). *Uşak Torsih* adlı masalda da Hırna'nın evinde üç kırlangıç yuvası vardır ve Hırna'nın eşi yuvalarını yıkıp civcivlerini kediye yedirmiştir (Uysal, 2014: 190). Burada üç sayısı mekân bildiren bir işlevde gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Lünek adlı masalda Dede, hastalanır ve iki gün yatağında yatar. Üçüncü gün ise kızını çağırır ve ona dua eder. Duası "Suya atıldığında suda ölümsüz ol, ateşe atıldığında ateşte yanmaz ol!" şeklindedir (Uysal, 2014: 197). Hasta olan adamın iki gün bekleyip üçüncü gün kızını çağırması için sınır bildiren işlevini göstermektedir. Ayrıca kızı için olağanüstü özellikler dilemesi ona bir kutsiyet yükleme isteğini göstermektedir. Bunun da üç sayısı ile ilişkilendirilmesi doğru olacaktır. Aynı masalın devamında üç zengin, Lünek'i bir ambara kapatır (Uysal, 2014: 200). Burada da üç sayısı kahramanı ifade etmede kullanılmıştır. Ar-Manis da tüm halkı nehir kıyısında toplayıp bu üç kişiyi de suyun en yüksek aktığı bir yere bırakmış, orada da mahkeme kurmuştur (Uysal, 2014: 206).

Işık Işıkoğlu Hakan adlı masalda, Hakan'ın bir kızı vardır ama kızın dadısı dışında kimse Hakan'ın kızı olduğunu bilmiyormuş. Hakan, üç duvar içinde yaşayan bu kızını yirmi beş yaşına kadar kimseye göstermemiş (Uysal, 2014: 208). Burada üç sayısının gizleme / saklama işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Üç duvarın içinde saklanan kız bu sayede yirmi beş yıl ortaya çıkmadan kalmayı başarmıştır. Masalın devamında Hakan'ın kızı kaybolur ve asker onu bulmak için bir yanı altın bir yanı gümüşten yapılmış ve her iki tarafında da üçer tane motora sahip bir geminin gerektiğini söyler. Bu sırada askerler inek kesip yerler ve üç gün orada dinlenirler. Üçüncü gün Başçavuşoğlu birinin evde kalıp yine inek etinden yemek pişirilmesini ister (Uysal, 2014: 210-211). Askerlerden biri evde kalıp üç kazan et pişireceğini söyler (Uysal 2014: 213). Burada da miktar bildiren bir işlevde olmakla birlikte yuvarlak bir çokluk ifadesi de anlaşılmaktadır. Dede, İvan'a canı sıkıldığında iki ambarı açabileceğini ama üçüncüyü kesinlikle açmamasını söyler ve üç adet anahtar verir. İvan ise ilk ambarı açar altınla karşılaşır, ikinci ambarı açar, gümüşle karşılaşır ve üçüncüsünü de açar. Burada ise ayakları yere bağlanmış başında et, kuyruğunda ot bağlı siyah bir at görülür (Uysal, 2014: 219-220). Burada üç adet anahtarın ifadesinde gerçek anlamıyla

kullanılan bir üç sayısı varken üçüncü ambarda karşılaşılan manzara sebebiyle üçün simgesel anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. At, et değil ot yemesi gerekirken tam tersi yapılmıştır. Üçüncü ambarın açılması yasakken açıldığı için terslikler üzerinden anlatı sürmüştür. Üç burada zıtlık ve uyumsuzluk işlevinde kullanılmıştır. Başçavuşoğlu, Frenk Hakanı'nın askerlerine kılıcını üç kez sallamış ve tüm orduyu kesmiştir. Hakan, güçsüz kalıp kılıcını durdurmasını istemiştir (Uysal, 2014: 223-224). Burada üç sayısının simgesel gücü açık olarak görülmektedir. Yıkıcı bir üstünlük üç kez sallanan kılıçla sağlanmıştır.

İki Kardeş adlı masalda iki kardeş tartışır ve bir sonuca varamayınca üç kişiye sorma kararına varırlar. Birine sorarlar istedikleri cevabı alamayınca üç at arabalı bir adamı görüp ona sorarlar. Ondan da istedikleri cevabı alamazlar. Bu üç atlı adamı da yanlarına alıp yolculuklarına devam ederler ve bir ormanda karaçamın yanına ulaşırlar (Uysal, 2014: 234). Burada üç sayısı hem gerçek anlamıyla hem simgesel değeriyle yer almaktadır. Çünkü üç kişiye sormaları ve üçüncü kişiden sonra yolculuklarının bir noktaya ulaşması simgesel değerle ilgilidir.

Üç Kız adlı masalda eski zamanlarda bir Hakan'ın üç kızı olduğu geçer. Bu üç kardeş çilek toplamaya giderlerken yollarını kaybederler ve Çilbigen'le karşılaşırlar (Uysal, 2014: 243). Üç sayısı burada birliktelik ve yardımlaşma işlevindedir. Çünkü üç kardeş birlikte hareket ederek birbirlerine de yol göstericisi olmuşlardır.

Altın-Arçol adlı masalda halk, üç yaşındaki erkek çocuğun, yer altından çıkan korkunç dev olan Ay-kün ile savaşmasını ister, çocuğun ablası ise daha çok küçük olduğunu ve savaşamayacağını söyler. Ablasının bu sözüne tepki gösteren çocuk hemen atından iner saldırmaya başlar. Ay-kün de ona saldırır ve savaşır fakat bu üç gün süren savaşta Dev, çocuğu yenemez. Dördüncü gün ise güçleri eşitlenir (Uysal, 2014: 252). Burada çok belirgin bir olağanüstülük vardır. Bu olağanüstülük ise üç yaşındaki bir çocuktur. Üç sayısı güç ve iktidar işlevinde yer almaktadır.

Masallarda olaylar üç gün üç gece, üç ay ya da üç yıl sürebilir (Schimmel, 2022: 82). *Öksüz Çocuk ve Ölüm* adlı masalda da Tanrılar, ölüme üç yıl süresince zayıf yaşlıları yemesini emreder. Fakat bu üç yıl içinde bozkırda hiç kimse ölmez (Uysal, 2014: 256-257). Burada da üç sayısı bir üst sınır bildiren zaman ifadesi işlevindedir. Ayrıca Tanrıların emrine rağmen kimsenin ölmemesi de üçün koruyucu bir işlevde yer aldığını göstermektedir.

Padişah ve Oğlan adlı masalda eski zamanlarda Kara dağ eteğinde üç balıkçı yaşar. Oğlan ve atı ölüm suyunun saklandığı yere gelir ve Tay öyle bir iş yapar ki üç gün çok soğuk olmuş, her yeri buz kesmiştir. Sonra Tay öyle bir şey yapmış ki üç gün her yer aşırı sıcak olmuş. Oğlan da durumdan yararlanıp ölüm suyunda kavanoza doldurmuştur (Uysal, 2014: 264). Burada olağanüstülükler üç gün sürmektedir. Olağanüstü biçimde gelen soğuk ve sıcak hava etkisini üç gün

sürdürmüştür. Sonrasında da ölüm suyuna ulaşma gerçekleşmiştir. Üç sayısının kutsallık ifade eden işlevi görülmektedir.

Bey ve Avcı adlı masalda, Bey'in evine girdikten sonra dışarda üç at vardır ve bunların birbirine benzediği söylenir (Uysal, 2014: 267). Burada mitolojik diğer bir unsur olan at ile mitolojik kökenli üç sayısının değerinden yararlanılmıştır. Ağaç ile üç sayısının yan yana geldiği bir örnekte ise ormanda üç kavak ağacının altında ayının olduğu söylenir ve bu kavak ağaçları üç yüz yıldır oradadır. Bu ağaçların altındaki hayvan ise daha önce görülmedik bir olağanüstülüğe sahiptir (Uysal, 2014: 268-269). Üç sayısı olağanüstülüğü ve gücü temsil etmektedir. Ayrıca ağaçların sayısını da bildirdiği için gerçek anlamıyla iç içe kullanılmıştır.

Ördek Cıvı adlı masalda Hubay-Hus evine döndüğünde ihtiyar adamla karısı ölmüştür. Köpek üç gün boyunca onların mezardan ayrılmadan beklemiştir (Uysal, 2014: 275). Üç, yas tutulan bir süreyi belirttiği için zaman ifade eden bir işlevdedir. Fakat yas tutmanın üç gün olması bir simgesel değer ifade etmektedir. Bu yüzden üç sayısı burda hem gerçek zaman ifade etmekte hem de bir üzüntüyü, yası simgelemektedir. Yenisey'de buzlu adada yaşayan Tohçın adlı birinin üç adet siyah atı vardır (Uysal, 2014: 276).

Sihirli Kitap adlı masalda yoksul bir kadın üç yüz ruble karşılığında kitabı satmak ister (Uysal, 2014: 281). Burada üç sayısı gerçek anlamıyla yer almaktadır.

Fakir ve Şeytan adlı masalda Bey, üç doktora gittiğini ama üçünün de onu iyileştiremediğini söyler (Uysal 2014: 382). İyileşmek için iki veya dört doktora değil, üç doktora gitmesi bir değer ifade etmektedir. Üç sayısının değeri metnin bu örneğinde şifa kaynağı işlevindedir. Şifa, Bey tarafından üç kez doktora gidilmesinde görülmüş fakat bu gerçekleşmemiştir. Bey, yardımlar karşılığında Rımka'ya üç tane at ve çokça ekmek ile giysi vermek ister (Uysal, 2014: 384). Bu örnek ise üçün gerçek sayısıyla ilgilidir.

Fakir, Beyi Nasıl Aldattı adlı masalda Fakir, üç kilometre uzaklıktaki Kızıl Göl'e gider (Uysal, 2014: 388). Mesafe bildiren bir işlevde üç sayısı kullanılmıştır.

Pılaskan'ın Mutluluğu adlı masalda yiğit, üç gün sonra Pılaskan'ın yanına gelir. Zengin, bir anda at sineğine dönüşür ve üç gün geçmesine rağmen geri dönemez (Uysal, 2014: 391-392). Bu örneklerde üç sayısı zaman bildirmektedir. Fakat üçün simgesel değeri sayesinde söz konusu ifade kritik bir zaman dilimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Tasha ve Kamat adlı masalda avcılara üç gün süre verilir ama avcılar üç gün sonunda avdan dönemezler (Uysal, 2014: 398). Üç sayısı burada üst sınır bildiren bir zaman ifadesi olarak kullanılmıştır.

Yalan Şeyler adlı masalda ırmağın kenarında üç kardeş yaşar ve bunlar birlikte ormana ava gider (Uysal, 2014: 405). Üç sayısı burada birliği sembol etmektedir.

Beş Sayısı

Beş sayısı da simgesel değeri ve mitolojik kökeni olan sayılardandır. *Yaşamın ve sevginin sayısı* olarak da nitelendirilir (Schimmel, 2022: 103). Beş sayısı; eril 3 ve dişil 2'nin birleşimiyle erkek-kadın birliğini ifade eder. Olağandışı ve isyankâr bir sayı olarak düşünülür. Yapı kurucudur, ele avuca sığmayan bir sayı olarak da görülür (Schimmel, 2022: 104-105). İslam inancında da beş sayısının yeri belirgin olarak görülmektedir. İslam'ın beş şartı, namazın günde beş kez kılınması, İslami hukukta beş kategorinin (farz, sünnet, mübah, mekruh ve haram) olması bu duruma verilecek örneklerin başlıcalarıdır (Schimmel, 2022: 116).

Uşak Torsih adlı masalda iki kırlangıç Torsih'in evine yuva kurar ve burada beş adet civcivleri dünyaya gelir. Torsih'in oğlu, Torsih eve döndüğünde bunu babasına anlatır ve o da bu duruma sevinir (Uysal, 2014: 190). Burada beş sayısı kuşların sayısı ifade etmiştir. Simgesel değeri açısından ise olumluluk taşıyan bir işlevdedir.

Işık Işıkoğlu Hakan adlı masalda Hakan, kızını yirmi beş yaşına kadar kimseye göstermeden büyütüştür (Uysal, 2014: 208). Burada yirmi beş sayısı içinde beşin simgesel değeriyle yer aldığı düşünülebilir.

Padişah ve Oğlan adlı masalda ay ve güneşi bulmak için beş kulaç kırmızı kumaşın gerektiği söylenir (Uysal, 2014: 261). Burada beş sayısı yardım işlevindedir. Çünkü çözüm aranan bir yerde çözümü sağlayacak olan kumaşın sayısı beştir. Bunun simgesel değeriyle düşünülmesi gerekmektedir.

Bey ve Avcı adlı masalda Hara-Han, avcıya bazı emirler verir ve bunları yapması için on beş gün süre tanır. Eğer bu sürede yapmazsa kellesini alacağını söyler (Uysal, 2014: 270). Burada beş sayısının zaman bildiren işlevi görülmektedir. Ayrıca tehdit mesajı içeren bir bağlamda kullanıldığı için uyarı işlevini de yüklenmiştir.

Ördek Civevi adlı masalda, beş gün sonra Tohçin bir rüya görür. Rüyada onun küçük atı önde, Abakay'ın atı arkadadır. Beraber koşup kendi memleketine doğru gelmektedir. Arkalarında yedi tane gri kurt ve bir tane beyaz benekli siyah kurt vardır. Siyah kurt aniden küçük ata saldırır ve boğazlayarak devirir (Uysal, 2014: 279).

Altmış Peri adlı masalda çocuk, annesinin beş yüz ruble alacaklı olduğunu söyleyerek borçlu kişiye bunu ne zaman ödeyeceğini sorar (Uysal, 2014: 285). Burada beş sayısı gerçek anlamıyla yer almaktadır.

Çiftçi ve Papaz adlı masalda çiftçi üç gün yer, içer ve dinlenir. Dördüncü gün papazın bağlı olduğu atı yakalayarak ihtiyar kadını defneder. Beş gün daha yiyip içer ve ihtiyar kadın meydanda görünmediği için papaz ona iki adet at armağan eder (Uysal, 2014: 295). Beş burada üç sayısıyla birlikte bir rahatlatma

işlevindedir. Çiftçinin mücadele sırasında dinlenip rahatladığı zaman dilimi üç ve beş sayısıyla ifade edilmiştir.

Kresen (Çiftçi) adlı masalda padişahın valilerinde biri yirmi beş yıl çalışmıştır (Uysal, 2014: 301). Beş sayısı yirmi beş sayısının içinde gerçek anlamıyla yer almaktadır.

Kuş Büyüklüğünde Oğlan adlı masalda Toolandı, boğayı yerine götürmeyi kabul eder ama karşılığında beş boğa ve beş at daha ister (Uysal, 2014: 335). Burada beş sayısı miktar bildirmekle birlikte şart işlevini yüklenmiştir.

Kunari adlı masalda beş kayada beş yiğit vardır ve bunlar Moğolları beklemektedir. Moğollar ufukta görününce oklar havada uçuşmaya başlar. Ordunun arkasındaki tüm Moğollar yere yıkılır (Uysal, 2014: 361). Burada beş sayısı gücü temsil etmektedir. Mekâna ve kişilere olağanüstülük katmaktadır.

Yedi Sayısı

Yedi sayısı çoğu kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de simgesel değere sahip sayılardandır. *Bilgeliği sütunları* olarak nitelenir (Schimmel, 2022: 123). İnsan yaşamının yedi yıllık safhalarından bahsedilir. Yabani bir ortamdaki kahraman yedi senelik safhalarla ahlaki ve ruhi mükemmelliğe ulaşır. Çin’de de yedi sayısı insan hayatıyla ve dişil hayatla ilişkilidir. Sözelimi kız çocukları yedi aylıkken süt dişlerini çıkarır ve yedi yaşında süt dişleri dökülür (Schimmel, 2022: 124-125). Olumsuz çağrışımları bilinse de yedi sayısı çoğunlukla olumlu güçlerle birlikte düşünülür⁵(Schimmel, 2022: 127). İslami inanışta da yedinin yeri önemlidir. Kuran’da cennetin ve dünyanın yedi katlı yaratıldığı bilgisi yer alır. Hac ibadetinde Kabe yedi kez tavaf edilmelidir. Safa ile Merve durakları arasında yedi kez gidiş-dönüş yapılır. Şeytan taşlama ise yedi taşla üç kez yapılır (Schimmel, 2022: 140).

Horoz ve Huş Tavuğu adlı masalda Huş Tavuğu yedi adet yumurta yumurtlamış ve kuluçkaya yatarak yedi adet civciv dünyaya getirmiştir. Ertesi gün horoz ve huş tavuğu ormana gitmiş. Bu sırada boz kuyruklu kurt, yuvalarına gelip yedi yavruyu yemiştir. Horoz ile Huş Tavuğu akşam döndüklerinde karşılaştıkları manzarayla ağlamaya başlamışlar (Uysal, 2014: 174). Burada yedi sayısı kahramanın sayısını belirtmektedir. Ayrıca olumsuz bir bağlamda kullanılmıştır.

Uşak Torsih adlı masalda bahar geldince Hakan’ın memleketinden kırlangıçlar erken dönerler. Torsih’in yazlık evinde dört kırlangıç yuva kurar ve bunlar da yedişer civciv dünyaya getirir (Uysal, 2014: 189).

Lünek adlı masalda Tulgu, köylüden topladığı yedi ineği ve yedi koyunu Kam Karıkoca’ya hediye eder (Uysal, 2014: 201). Burada yedi sayısının simgesel değerinden yararlanılmıştır. Yedişer tane hayvan hediye edilmesi, hediyein değerini artırmaktadır.

⁵ Babil’de yedi sayısı çokluk ve bereket sayısı olarak düşünülür. Bu düşünce, Mezopotamya’dan komşu medeniyetlere yayılmıştır. Sözelimi Mısır’da cennete giden yol yedi tane dir ve yedi cennetlik inek vardır (Schimmel, 2022: 127).

Altın-Arçol adlı masalda olağanüstü özellikler gösteren üç yaşındaki erkek çocuk, yedi yaşındaki ablasıyla birlikte yaşar. Burada olağanüstü özellik gösteren çocuğun yanındaki destekçi konumundaki kişi yedi yaşındaki başka bir çocuktur. Onun da çocuk olmasına rağmen bu koruyuculuğu yükleyen etken yedi sayısının gücüdür. Yedi, koruyucu işlevdedir. Aynı masalda oğlan ve pehlivanlar deniz kenarındaki yüksek bir dağın altına gelir. Padişahlar ve pehlivanlar toplanır. Gökte ise yedi tane tanrı bulutların tepesinden onlara bakar (Uysal, 2014: 251). Yedi sayısı burada doğrudan kutsallıkla iç içe kullanılmıştır. Kutsiyet ifade eden bir işlevdedir. Yine bu masalda çocuk, atın her dediğini yapar, yılanı öldürür ve dev de o anda orada ölür. Sonrasında yedi şeytan yeraltına saklanır (Uysal, 2014: 252). Burada olağanüstü güçler ve yeraltı dünyası yedi sayısı ile ilişkilidir.

Öksüz Çocuk ve Ölüm adlı masalda soldan giden yolun sonunda yedi güzel kızı olan bir bey vardır (Uysal, 2014: 254). Burada bir yolun sonunda yedi kızın bulunması bir vaat, armağan durumundadır. Yedi sayısını burada ödül işleviyle görmek mümkündür.

Bey ve Avcı adlı masalda avcının karısı köyde kürk artıklarından yedi adet şapka yapar. Bu şapkaları kocasına giydirerek onu ormana yollar. Ormanda on zor bir yolculuk bekler. Ormana ulaştığında yedi başlı ayı karşısına çıkar. Adam şapkaları takarak yere uzanır (Uysal, 2014: 269). Yedi şapka burada adamı koruyan bir unsurdur. Bu nedenle yedi sayısı koruyucu işlevdedir.

Ördek Cıvı adlı masalda yaşlı adam karısına, yedi inek ve yedi koyun karşılığında Hubay-Husa'yı satmayı teklif eder. Karısı da ona tepki gösterir (Uysal, 2014: 273). Yedi sayısı maddi değeri olan bir çokluğu ifade etmektedir. Aynı masalda tüccar söz verdiği için yedi günlüğüne atı vermeyi kabul eder (Uysal, 2014: 277). Burada ise yedi üst sınır bildiren bir zaman ifadesi işlevindedir. Yedi gri kurdun peşlerinden koşması (Uysal, 2014: 278) da mitolojik bir öge olan kurt ile yedi sayısını bir araya getiren bir örnektir. Fakat devamında Tohçin bir okla yedi kurdun hepsini vurmuştur (Uysal, 2014: 279).

Sihirli Çathan adlı masalda Çathan, çobanlara nasıl bir kolaylık sağlayacağını düşünürken aklına bir fikir gelir. Uzun bir kutuya yedi tel takar ve çalmaya koyulur. Bu yedi telden o kadar güzel sesler çıkar ki tüm insanları, hayvanları, kuşları etkiler. Bu yedi tel sayesinde tüm hayvanları Çathan tek başına idare eder ve bütün çobanlar rahata kavuşur (Uysal, 2014: 287). Yedi sayısı etkileyici ve büyüleyici bir işlevdedir. Nitekim çalınan aletten ve telden çok yedi sayısı vurgulanmıştır. Aynı masalda evden yedi tane siyah adam çıkar. Bu adamların tepelerinde birer gözü, büyük bir ağız ve ağızlarında ikişer dişi vardır (Uysal, 2014: 288). Olağanüstü fiziksel özellikler ve terslikler gösterdikleri için yedi sayısı burada olağanüstülük ve uyumsuzluk işlevindedir.

Kresen (Çiftçi) adlı masalda Kresen, padişahın kızıyla evlenir ve yedi gün düğün yapar. Sonrasında da devleti yönetmeye başlar (Uysal, 2014: 312). Yedi

sayısı burada şans ve talihi, ödülü temsil etmektedir. Hem kutlamanın yedi gün sürmesi ve kutlama sonunda devleti yönetme şansını elde etmesi bunu göstermektedir.

Hazırğan adlı masalda Abışha, çocuğunu ilk defa görür ve sonrasında çocuk yedi yaşına gelince Abışha ona yeraltı dünyasıyla ilgili bazı bilgiler öğretir. Ona balığa dönüşmeyi, su gibi akmayı vb. şeyleri öğreterek olağanüstü bir güce kavuşturur ve bunlar üzerinden sınav yapacağını söyleyerek uyarır. Abışha'nın ayrıca yedi kızı vardır. Çocuk sınavdan başarılı olarak geçerse kızlarından birini çocuğa verecektir. Burada ambarda yedi dişi at vardır ve yedinci atın yapacağı hamle hakkında kızlardan biri çocuğu uyarır ve ona böylece yardım eder (Uysal, 2014: 321). Burada tüm dikkat çekici özellikler ve olağanüstülükler çocuğun yedi yaşına ulaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Yedinin mitolojik değeri belirgin olarak görülmektedir. Aynı masalda oğlan, Hazırğan'a hiç cevap vermez, konuşmaz. Hazırğan bu duruma çok üzülür. Yedi yaşlı kız kardeş gelip uyuyan oğlanı öperler ve oğlanın şuuru açılır (Uysal, 2014: 324). Burada da şifa dağıtan, kutsal gücü de temsil eden işlevi yedi sayısı yüklenmiştir.

İki Kardeş (Yedi Bacanak) adlı masalda avcılık yapan yoksul iki kardeş vardır. Bir de bunların aksine aynı köyde çok zengin yedi bacanak vardır. Yedi bacanakların kendi aralarında birlik yoktur ve bunlar çok korkaktır. Fakat iki kardeş böyle değiller, tam karşıt özellikler göstermektedirler (Uysal, 2014: 350-351).

Abakay-Pahta adlı masalda Abakay Pahta, Kairgas ile nişanlanır. Nişanlısı, Abakay'dan bir istekte bulunur. Ona, birlikteliklerinin yedinci yılında, bir şenlik düzenlemek istediğini söyler. Bu zamana kadar bir istekte bulunmadığını ve yedinci yılda ilk kez böyle bir şeyin olduğunu belirtir. Abakay-Pahta da bunu kabul eder ve büyük bir şenlik düzenlerler (Uysal, 2014: 365). Burada Abakay Pahta'nın nişanlısının yedinci yılda bir istekte bulunması ve bunu özellikle belirtmesi yedinin simgesel değeriyle ilgilidir. Yedi burada önemli ve kutlu olarak görülmüş ve buna dayanarak bir talepte bulunulmuştur. Yedinin bir özel gün / geçiş dönemini temsil etme işlevinde olduğu da söylenebilir.

Tölberek İney (Kadın) adlı masalda yedi kafalı Çilbigen ve yedi kuzulu Tölberek İney yaşar. Yedi kafalı Çilbigen kuzuları tek tek götürmeye başlar ve hiç kuzu kalmaz. Sonrasında Tölberek'i de çvala koyar ve götürür. Tölberek yolda kendini kurtarır ve çvalı toprakla doldurur. Tölberek İney, Çilbigen'in yedi kızını öldürür. Tölberek ile Çilbigen savaşır ve Tölberek'in buzun üstüne akan kanını Çilbigen yedi diliyle yalamaya başlar (Uysal, 2014: 407-409). Burada yedi sayısı daha çok olağanüstü özelliklerin tarifinde ve tasvirinde görülmektedir. Bir mücadelenin başlıca unsuru olarak yer alan yedi sayısı mücadeleyi ve çekişmeyi temsil etmektedir.

Dokuz Sayısı

Bazı simge değerlerle bilinen ve mitolojik köklere sahip olan sayılardan biri de dokuzdur. Dokuz sayısı gizemli anlamlar yüklenen ve mitolojik devirlerden beri kullanılan kutlu bir sayıdır (Durbilmez, 2019a: 67). Büyütülmüş kutsal üç olarak nitelenen dokuz, Hristiyan-Yahudi dünyada çok fazla bir yer işgal etmez. Bu sayı Hint-Germen ve Türk-Moğol gelenekleriyle ilgilidir. Dokuz sayısı daha çok dünyanın kuzey kısmındaki uygarlıklarına has gibidir (Schimmel, 2022: 256). Genellikle yaratılış, var oluş, türeme veya çoğalma, yükseliş gibi anlamlar taşıdığı bilinir.⁶ Yedi ile iki sayısının toplamı da dokuz olduğu için bu sayıların simgesel anlamları da dikkate alınabilir. Ayrıca bir, üç ve beş sayılarının toplamı da dokuzu oluşturmakta ve bu sayıların değerlerini de dokuz sayısında bulmak mümkün olmaktadır. Benzer durum iki, üç ve dört sayılarının dokuzu oluşturmasında da görülür (Durbilmez, 2019a: 68-69). Hatta şöyle ifade etmek gerekir ki *dokuz; bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi ve sekiz sayılarının taşıdığı anlamları da yüklenen geniş çatıya sahip bir sayıdır*. Bunun dayanağı ise 1+8, 2+7, 3+6, 4+5, 1+3+5, 2+3+4 sayılarının toplamının dokuz etmesidir (Durbilmez, 2019a: 75-76).

Işık Işıkoğlu Hakan adlı masalda Hakan, on iki askeriyle yola çıkar. Kara Dağ'ın zirvesinde bir eve varırlar. Burada dokuz adet büyük inek görürler (Uysal, 2014: 211). Dokuz, hayvanların sayısını belirtmek için gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Üç Kız adlı masalda, Agıcak hayvan dokuz ot dalı dokuz kılla bağlar ve bunlardan sal yapar. Bu salla karşıya geçer. Bunu da Çilbigen'e anlatır ve Çilbigen de aynısını yapar. Fakat Çilbigen'in salındaki dallar ayrılır, batar ve boğularak ölür (Uysal, 2014: 245). Burada dokuz sayısı hem olumluluk hem olumsuzluk ifade etmektedir. Agıcak'ın karşıya geçerek kurtulması dokuzun var oluşu simgelemesiyle ilgilidir. Kahramanın tutumuna ve masaldaki konumuna göre dokuz sayısının simgesel değeri de farklılık göstermektedir.

Irgak-Targak adlı masalda kız uzun bir yolculuktan sonra bir eve ulaşır, evde bir cadı kadınla dokuz kızının yaşadığını görür. Oradaki genç kokladığı kokulardan dolayı hastalanır ve yardımına Dokuz Tefli Palamar Kam yetişir (Uysal, 2014: 247-249). Burada da hastalıktan yok olma tehlikesinden kurtuluş söz konusudur. Bu da dokuz sayısının var oluşu temsiliyle ilgilidir.

Kresen (Çiftçi) adlı masalda padişahın dokuz adet yönetici valisi vardır (Uysal, 2014: 301). Burada gerçek anlamıyla yer alan bir dokuz sayısı göze çarpmaktadır.

Kurt Hanı (Püür Hanı) adlı masalda anne, oğluna kurt gibi koşmasını ve dokuz tepe aşmasını söyler. Sonra karşısına Ak Tepe ve Gök Tepe çıkacağını, bu

6 Sözelimi Türk mitolojisindeki dokuz dallı ağaç motifi türemeyi temsil eder. Altay Türklerinden derlenen yaratılış mitine göre dokuz dallı bir ağaç ve bu dalların altlarında birer kişi Tanrı tarafından yaratılır. İnsanlığın bu dokuz kişinin oluşturduğu dokuz oymaktan türediğine inanılır (Durbilmez, 2019a: 68).

ikisinin ortasından geçmesi gerektiğini tembihler (Uysal, 2014: 315). Dokuz tepe aşılınca iki tepenin daha çıkması dokuzun çoğalmayı temsilini akla getirmektedir. Bu ikisinin ortasından geçince ise varoluş devam edecektir. Dokuzun ak renkle kullanıldığında olumlu anlam kazandığı (Durbilmez, 2019a: 72) da bilindiği için burada Ak Tepe ve dokuz tepenin yan yana bulunması dikkat çekicidir.

Fakir ve Zengin adlı masalda Bey, fakirin duası üzerine doksan dokuz kuruşu bir beze bağlar ve fakirin bulunduğu yere atar. Fakir, bezi açıp bakar ve doksan dokuz kuruşu görür. Bir kuruş eksik olsa da Tanrı'nın hediyesidir, diyerek alır. Bey de onun ettiği şu duayı hatırlatarak “Bana bir ruble ver, eğer bir kuruş eksik ya da fazla olursa almam!” diye dua ettiğini söyler. Ama buna rağmen doksan dokuz kuruşu aldığını ve dolayısıyla bu fakirin dolandırıcı olduğunu söyler (Uysal, 2014: 377). Dokuzu çoğalma işleviyle ve çoğalma simgesiyle görmek mümkündür.

Kırk Sayısı

İslam inancının etkili olduğu bölgelerde yaygın bir kullanıma sahip olan simgesel sayılardandır. Nitekim özellikle Ortadoğu’da, İran’da ve Türkiye’de büyük sayılar içinde en büyüleyicisi olduğu ifade edilir. Kırk, *hazırlanma ve tamamlama* sayısı olarak nitelenir (Schimmel, 2022: 236). Kutsal kitaplardaki metinlerde 40 gün veya 40 yıl gibi ifadeler de b sayının bekleme ve hazırlama süresi olduğunu gösterir. Yaşam aşamasının tamamlanması olarak da işlev yüklenir. İleri bir yaşta zor bir işe başlamayı ifade eden kırkıktan sonra saz çalmaya başlamak deyimi de bu işlevi gösteren bir örnektir. İslam inancında bu sayının önemi hem Kuran’dan hem Hz. Muhammet’in ilk vahiy aldığı yaştan anlaşılabilir. Yahudi ve Hristiyanlardaki gibi yas vaktiyle ya da sabırla bekleme süresiyle de ilgilidir. Ayrıca Yahudilik ve Müslümanlıkta arınma için 40 gün gerekir. İslam inancının etkili olduğu bölgelerin folklorunda kırk sayısını yuvarlak sayı olarak da görmek mümkündür (Schimmel, 2022: 238-239).

Lünek adlı masalda iki karga sekiz yumurta yumurtlar. Tulgu Bek’in eski evine doğru uçarlar. Orada kırk gün çeşitli zorluklarla kapalı kalırlar. Döndüklerinde sekiz yumurtadan sekiz civciv çıkmıştır (Uysal, 2014: 203). Burada kırk sayısının sabır ve beklemeyle temsil ettiği görülmektedir. Kırk gün bir yerde kapalı kalmaları bir hazırlığı da ifade eder.

Işık Işıkoğlu Hakan adlı masalda Dede, yağız atı kırk bine satmak için götürür. Bunu duyan Frenk Hakanı’nın oğlu da hemen gelir ve kırk bini verip yağız atı alır (Uysal, 2014: 225). Gerçek anlamıyla kullanılsa da bir ata değer biçmek için kırk sayısının katlarından yararlanılmış olması kırkın temsil değeriyle ilgili olmalıdır.

Kara Kicegey adlı masalda Cadı Kadın tam kızı yakalayacakken kız elindeki tarağı çıkarır ve “kırk dişli tarak, kırk diren, kaya olup yüksel!” diye seslenir.

Elindeki tarağı fırlatır ve o sırada arkalarından ırgak-tarsak taşlı dağlar yükselir. Cadı Kadın bu dağları aşamaz ve orada kalır. Kara Kicegey ile Güzel Kız evlenirler ve Abakan'a yerleşirler (Uysal, 2014: 240).

Padişah ve Oğlan adlı masalda padişah, oğlana zor bir görev verir. Hayat ve ölüm suyunu kırk aç kurt korumaktadır. Bu kurtların yanına yaklaşabilen insan yoktur. Fakat Tay ve Oğlan mecbur kalarak bu görevi yerine getirmek için yola koyulurlar. Sonunda ise bu görevi başarırlar (Uysal 2014: 264). Burada ise kırk sayısı kritik bir eşiği ifade etmektedir. Kırk aç kurt engeli aşılsa hayat ve ölüm suyuna ulaşılabileceği için aynı zamanda bir süreç söz konusudur. Bu nedenle kırk sayısının hazırlık ve tamamlama değeriyle düşünülmesi gerekmektedir.

Sihirli Çathan adlı masalda annesi, oğlunun istediği oku ve yayı çocuğa verir. O da oku sağa attığında otuz kuş, sola attığında kırk kuş vuruyormuş (Uysal, 2014: 287). Burada ise kırk, yuvarlak bir sayı olarak yer almaktadır.

Meraklı Karı adlı masalda çobanın kırk adet kısrak ve bir adet de aygırı varmış (Uysal, 2014: 297). Kırk sayısı bu örnekte gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın olduğu her devirde var olduğu düşünülen mitoloji, insanın ürettiği her edebi üründe de kendini göstermektedir. Sözlü edebiyat ürünlerinde, yazılı edebiyat ürünlerinde hatta edebi değeri olmayan başka kültür öğelerinde veya bazı inanışlarda mitolojinin etkisini, az veya çok, görmek mümkündür. Masallar da içinde mitolojik pek çok öge bulunduran kendisine özgü bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Masal, kendi içinde bazı geleneklere sahiptir. Bu gelenekler dahilinde birtakım formeller, ifadeler, olağanüstülükler, tekerlemeler, bilmece gibi unsurlar yer alır. Tüm bunların içinde bazı öğeler vardır ki simgesel değeriyle veya mitolojik köklerinin izleriyle kendini göstermektedir. Sayılar da bu bağlamda masalarda yer alan simgesel değeri olan öğelerden biridir. Bu çalışmada da Hakas Türklerinin masallarında sayılar ele alınmıştır. 60 masal metni taranmış ve çalışma konumuzla ilgili veri tespit edilebilen 32 masaldan kesitlere yer verilmiştir. İncelemede yer alan masal metinleri; *Uşak Torsıh, Lünek, Işık Işıkoğlu Hakan, İki Kardeş, Üç Kız, Altın-Arçol, Öksüz Çocuk ve Ölüm, Padişah ve Oğlan, Bey ve Avcı, Ördek Cıvcı, Sihirli Kitap, Fakir ve Şeytan, Fakir Beyi Nasıl Aldattı, Pılaskan'ın Mutluluğu, Tasha ve Kamat, Yalan Şeyler, Altmış Peri, Çiftçi ve Papaz, Kresen (Çiftçi), Kuş Büyüklüğünde Oğlan, Kunari, Horoz ve Huş Tavuğu, Sihirli Çathan, Hazırğan, İki Kardeş (Yedi Bacanak), Irgak-Targak, Kurt Hanı (Püür Hanı), Fakir ve Zengin, Kara Kicegey, Meraklı Karı, Abakay-Pahta, Tölberek İney (Kadın)* adlı masallardan oluşmaktadır. Simgesel değeriyle yer alan sayıların bulunduğu bölümler bağlamıyla birlikte verilmeye çalışılmıştır. Sayıların mitolojik ve simgesel değerleri, bağlama yansıyan işlevleri sunulmaya çalışılmıştır. Hakas masallarında simgesel değeriyle ve gerçek değeriyle kullanılan en fazla sayının üç sayısı olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında beş, yedi, dokuz

ve kırk sayılarına ait kullanımlar da tespit edilmiş ve bunlar da ilgili başlıklar altında yorumlanmıştır. Bu sayıların çeşitli işlevler yüklenerek metinlerde yer aldığı görülmüştür. Bunlar; mekân bildirme, kutsiyet yükleme, sınır bildirme, kritik zaman belirtme, gizleme / saklama, yuvarlak çokluk, zıtlık ve uyumsuzluk, birliktelik ve yardımlaşma, koruma, uyarma, olumluluk ve olumsuzluk bildirme, şans / talih, mücadele / çekişme gibi işlevlerdir. Halk inanışlarında ve destan metinlerinde sayı simgeciliğine ait kullanımları daha çok görmek mümkündür. Yapılan çalışmaların çoğu da bu yöndedir. Bu çalışmada masal türü seçilerek bu türdeki sayı simgeciliğine ve bu sayede diğer simgelere dikkat çekilmek istenmiştir. Hakas Türklerinin destancılık geleneği, masal geleneğine göre daha fazla ürün ortaya koymuştur denilebilir. Fakat önemli bir masal geleneklerinin olduğunu da belirtmek gerekir. Bundan sonra yapılan çalışmalarda masallar da sayı simgeciliği ve diğer simge değeri içeren ögeler açısından incelenebilir. Daha sonra Türk boylarında yapılan benzer konulu çalışmalar karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Sayıların türlere göre kullanım sıklığı ve simgelediği değerler ortaya çıkarılabilir. Türk boylarında da hangi türde hangi sayıların daha yaygın yer aldığı karşılaştırma sonucu ifade edilebilir. Bu çalışmada Hakas Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki ortak kültür öğelerinin tespitine küçük bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları 3 Han Orba*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, E. (2018). Hakas Halk Anlatımlarında İdari Bir Unvan Olarak ‘Çayzan’. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (23), 1-18.
- Arıkoğlu, E. (2003). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* C. 25 “Hakas Edebiyatı”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arvas, A. (2020). Hakas Destanlarında Renklerle Yön Tayini ve Renk-Mekân İlişkisi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-42.
- Arvas, A. (2021). Hakas Bir “Kam” Ve Düzenlediği Ritüeller. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Adana'nın Kurtuluşunun 100. Yılına Özel Sayı*, 79-87.
- Aydın, F. (2019). Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 44, Winter-2019, p. (209-227).
- Buran, A. ve diğ. (2014). *Çağdaş Türk Lehçeleri IV Kuzeydoğu Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çıblak Coşkun, N. (2010). Tahtacılarda Üç Sayısı ve Üçleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S.56, 73-92.
- Davletov, T. (2021). Hakas Halk Ozanı (Haycı) Pötr Kurbijekov ve Alplik Masal Geleneğinin Bugünü. *Türksoy Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi*, S.33, s.62-67.
- Davletov, T. (2013). *Han Mirgen Hakas Kartalı*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Durbilmez, B. (2005). Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Üç Sayısı. *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1-22.
- Durbilmez, B. (2007a). Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği. *Millî Folklor*, Yıl: 19, S.76, 177-190.
- Durbilmez, B. (2007b). Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde 5 Sayısı. M. Fatih Köksal (Editör). *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu-Bildiriler* (s.113-126). Ankara: 12 Ekim 2006.
- Durbilmez, B. (2008). Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar. *Turkish Studies*, S. 3/7, 340-352.
- Durbilmez, B. (2009). Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Dört Sayısı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 71-85.
- Durbilmez, B. (2010a). Romanya Sözlü Türk Edebiyatı Ürünlerinde Mitolojik Sayılar. *Folklor/ Edebiyat*, C.16, S.64, 245-257.
- Durbilmez, B. (2010b). Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arıç’da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz. *Epik Türk Ənənəsində Dastan, Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Galacayına VI. Uluslararası Folklor Konferansının Materialları* (25-26 Noyabr), 80-85.
- Durbilmez, B. (2011). Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar. *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, S.3, 77-93.
- Durbilmez, B. (2012). Kazakistan’da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar. *III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı / Türk Dünyasında Bayramlar* (103-108). Ankara: 21-23 Mart 2011.
- Durbilmez, B. (2017a). *Gelenekli Türk Anlatıları-1*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017b). *Türk Dünyası Kültürü -1*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019a). *Türk Dünyası Kültürü -2*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019b). *Türk Kültür Coğrafyası –Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Ergun, M. (1993). Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı. *Milli Folklor*, S.19, s.23-26.
- Ergun, M. (1996). Hakas Haycıları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.121-129,
- Ergun, P (2010). *Hakas Destanlık Geleneği ve Ay Huucın*. Konya: Kömen Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. (1996). Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit). *Türk Dili*, C. 529, 56-59.

- Güven, E. (2021). Hakas ve Kırgız Adı Üzerine. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 23, s. 344-355.
- Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 85-97.
- Hirik, E. (2017). Türk Dünyası Atasözlerinde Sayılar ve Anlam Alanları. *International Journal*, S.5/1, 223-241.
- Ilgın, Ali (2008). *Hakas Destanları 2: Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2013). *Hakas Halk Masallarında Söz Dizimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas Destanları 4: Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi, Gülsüm, 2000. Hakas Sözlü Edebiyatında Taxpax. *Milli Folklor*, Yıl:12, S.48, s.72-84.
- Kirmitçi, L. (2019). Hakas destan kahramanları ve tip özellikleri. Yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi
- Ölçer Özünel, E. (2017). *Masal Mekânında Kadın Olmak Masallarda Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Ölmez, M. (1996). Hakaslar ve Hakaşça. *Çağdaş Türk Dili*, Yıl:1996, S.96, s.6-12.
- Özkan, N. (2014). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2018). *Masal Araştırmaları 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sev, İ. G. (2018). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Sayılar: "İki" Örneği. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (14) , 88-104.
- Somuncu, M. (2020). Deyimlerde Yer Alan Dokuz ve Kırk Sayılarına Anlam Temelli Bir Yaklaşım. *Turkish Studies - Language and Literature*, Volume 15 Issue 2, 805-818.
- Uluişik, Y. P. (2018). Hakas Destan Dairesinden Bir Kadın Kahramanı: Huban Arıç. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (24), 137-157.
- Uysal, Y. (2014). Hakas Masalları (İnceleme-Metinler). Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, Ü. (2011). Türk Halk İnanışlarında Sayılar. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

İnternet Kaynakları:

- URL-1: <https://timurbdavletov.tumblr.com/post/69076696654/hakas-halk-ozan-hayc-potr-kurbijekov-ve-alpl-k/amp> (E.T.: 23.02.2023)